

ויחל משה

ביאורים על סידור התפילה

חלק ד – שמונה עשרה – שלש ברכות ראשונות

יחיאל משה ורטהיימר

בהרה"ג רבי צבי שליט"א

תוכן עניינים

פרק ז - תפילת "שמונה עשרה".....	6
אות א - גדרה ומהותה וההכנות אליה.....	6
• שמונה עשרה - עיצומה של תפילה - "תפילת העמידה"	6
• תפילת שמונה עשרה - סוג נעלה ומהות שונה מכל אמירות הקודש.....	7
• המתפלל כאילו שכינה כנגדו	8
• 'עומד לפני המלך' - חידושו של רבי חיים מבריסק	9
• תוקף חיוב העמידה בתפילה	10
• ראוי לו שלא התפלל	11
• תפילתו של החזו"א	12
• התפשטות הגשמיות	12
• דע לפני מי אתה עומד	14
• ואשפוך את נפשי לפני ה'	14
• משלימות הכוונה - ההכנות לתפילה	15
• עיניו למטה ולבו למעלה	15
• יכוון את לבו כנגד בית קדשי הקדשים	16
אות ב - "סדר ברכות".....	17
• תפילת שמונה עשרה - סדר ברכות	17
• תקנת סדר התפילה בתוך 'ברכות'	18
• כל ברכה מבנה שלם של עבודה: 'שבח ובקשה'	19
• טעם מספר י"ח ברכות	20
• מבנה התפילה - שבח, בקשה, הודיה	20
• טעם הקדמת סדר השבח לתפילה - דרך ארץ	21
• להקדים כוונה נכונה אל מי מתפללים	22
• לבסס בלבו ההשקפה הנכונה בבואו להתפלל	23
• אנשי כנסת הגדולה תיקנו י"ח ברכות על הסדר	23
פרק זא הברכה הראשונה בשמונה עשרה - ברכת אבות.....	25
אות א - חובת הכוונה בברכה ראשונה - "אבות".....	25
• סדר "שבחו של מקום" כהכנה לבקשות	25
• סידור ברכות השבח מעכב את התפילה	25

- 26 שבח ובקשה בכל ברכה בפני עצמה
- 27 בברכה ראשונה הכוונה מעכבת
- 28 אד-ני שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך.
- 28 כללות תכנה של ברכת אבות – ה' אלוקי ישראל
- 29 "אבות" – יסוד הקשר בין הקב"ה לכלל ישראל
- 30 האבות יסוד ההתגלות האלוקית בעולם
- אות ב – ביאור ברכה ראשונה..... 31
- 31 ברוך – ענין ה'ברכה'
- 32 אתה
- 32 שם ה'
- 33 אלוקינו
- 34 ואלוקי אבותינו – "אבות" – יסוד הקשר בין הקב"ה לכלל ישראל
- 34 מי היה הראשון שהזכיר 'אבות' בתפלתו
- 35 "אלוקי ישראל והאבות" – כינוי מיוחד לשם ה'
- 36 אלוקינו ואלוקי אבותינו – משמעות כפולה
- 37 אלוקי אבותינו – "שם ומלכות" מורחב
- אות ג – אלוקי אברהם אלוקי יצחק ואלוקי יעקב..... 37
- 37 המקור להזכרת ה' כאלוקי האבות בפתיחת התפילה
- 38 הבו לה' בני אלים
- 38 הקב"ה קרא שמו על האבות
- 40 פירוט שם 'אלוקי' על כל אחד מהאבות בפני עצמו
- 40 ספרי החסידות: כל אחד מהאבות הגיע בעצמו למדרגתו בהשגת ה'.....
- 41 שלשת האבות נבדלו זה מזה באופני התגלות ה' עליהם
- 42 אברהם יצחק ויעקב מרכבה למידותיו של הקב"ה
- 43 אברהם יצחק ויעקב – חסד גבורה תפארת
- אות ד – הגדול הגבור והנורא..... 43
- 43 מקור אמירת 'הגדול הגבור והנורא'
- 44 גדול גבור ונורא – "תִּאֲרִים"
- 45 הא-ל
- 46 הגדול

46	• הגבור
47	• והנורא
48	• מתי נמנעו מלומר הגבור והנורא, ומי חידש את אמירתם?
51	אות ה – גומל חסדים טובים וקונה הכל וזוכר חסדי אבות.....
51	• גומל חסדים טובים, וקונה הכל, וזוכר חסדי אבות
51	• הרחבה וביאור של גדול גבור ונורא
52	• א-ל עליון
53	• גומל חסדים טובים
53	• וקונה הכל
54	• וזוכר חסדי אבות
54	• ה"שלישיות" ביהדות – כנגד אברהם יצחק ויעקב
55	• כל אחד מהאבות הגיע להשגה מיוחדת בעבודת ה'
57	אות ו – ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה.....
57	• וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם
58	• ומביא גואל לבני בניהם למען שמו
59	• באהבה
60	• ומביא גואל לבני בניהם – למען שמו – באהבה
61	אות ז – החתימה וסמוך לחתימה.....
62	• מלך עוזר ומושיע ומגן
63	• עוזר ומושיע ומגן כנגד שלשה אבות
64	• הטעם שמדר האבות כאן מהופך
65	• החתימה: ברוך אתה ה' מגן אברהם
66	פרק מב – ברכת גבורות – אתה גבור.....
66	אות א ברכה שניה – ברכת גבורות.....
66	• אבות וגבורות וקדושת השם
67	• מדוע אין פותחים שמו"ע תחילה בברכת "אתה גבור"
67	• הסדר בשלש ברכות ראשונות
68	• מהותה של הברכה: "גבורות" – "תחיית המתים"
69	• שלשה מפתחות בידו של הקב"ה
70	• אתה גבור לעולם ה' – פעולות ה' שמתערבות בסדרי הבריאה

70	• המעם שנקראת ברכת 'גבורות'
71.....	אות ב - ברכת אתה גבור - תחיית המתים.....
71	• אתה גבור לעולם ה' - מחיה מתים אתה
72	• ששה פעמים מחיה מתים בברכה זו
73	• הבנת פירוש הברכה - ממעשה רבי חייא ובניו
74	• 'תחיית המתים' עניין מרכזי באמונת ישראל
75	• תחיית המתים מן התורה
76.....	אות ג - ברכת גבורות - ביאור מילות הברכה.....
76	• אתה גבור 'לעולם' ה'
76	• אתה גבור לעולם ה' מחיה מתים אתה רב להושיע
77	• רב להושיע
78	• משיב הרוח ומוריד הגשם
79	• משיב הרוח ומוריד הגשם
79	• מוריד הטל
80.....	• מכלכל חיים בחדר - מחיה מתים ברחמים רבים, סומך נופלים וכו'.....
81	• מכלכל חיים בחדר
82	• סדר השבחים: מכלכל חיים, מחיה מתים, סומך נופלים וכו'
83	• מתיר אסורים - יולדת
83	• ומקיים אמונתו לישני עפר
84	• מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך
85	• מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה
85	• ונאמן אתה להחיות מתים - בא"י מחיה המתים.
86.....	פרק מג ברכת קדושת השם.....
86.....	'אתה קדוש'.....
86	• אתה קדוש ושמך קדוש
87	• קדוש - שאין כמוהו
88	• 'קדושת השם' השלמת סדר השבח
88	• קדושת השם - תיקון מתבקש לעומת שבחי אבות וגבורות
89	• קדוש = נורא
90	• ברכת קדושת ה' כנגד יעקב

91	• וקדושים בכל יום יהללוך סלה
92	• כי א-ל מלך גדול וקדוש אתה
93	אות ב ברכת "קדושה" [ב].....
93	אמירת קדושה בציבור.....
93	• קדושה שייכת לברכת אתה קדוש
94	• מקור אמירת הקדושה בציבור
94	• נקדישך או נקדיש
96	• כנועם שיה סוד – כשם שמקדישים אותו
96	• קדוש קדוש קדוש
97	• לעומתם משבחים ואומרים: ברוך כבוד ה' ממקומו
98	• הקפיצות בקדוש קדוש
98	• 'שרפים' ו'אופנים' מי גדול ממי
99	• ובדברי קדשך כתוב לאמר
99	• ימלוך ה' לעולם

פרק מ – תפילת "שמונה עשרה"

אות א – גדרה ומהותה וההכנות אליה

• שמונה עשרה – עיצומה של תפילה – "תפילת העמידה"

לאחר פרקים רבים בהם עסקנו בחלקי התפילה שכולם בעצם הקדמות ומבואות המכינים את הנפש ואת הלב לתפילה, אנו מגיעים אל "התפילה" עצמה, הלא היא תפילת "שמונה עשרה", תפילת העמידה. היא "העבודה" שבלב, שבה הפליגו חכמינו על עוצם מעלתה, והמתפלל הוא כמי שהקריב את עולת התמיד אשה ריה ניהוח, כמו שאמרו תפלות כנגד תמידין תקנום.

בטרם שאנו באים לפרש את מילות הברכה הראשונה של "שמונה עשרה", נעמוד על הגדרת מהותה של כללות "תפילת שמונה עשרה".

כידוע, וכפי שכבר הובא לעיל בפרקי פסוקי דזמרה, רבינו הבעש"ט הקדוש ותלמידיו שמו דגש מיוחד על עבודת 'פסוקי דזמרה', אך כל זאת כהכנה לקראת הכניסה להיכל המלך עצמו ב'שמונה עשרה'. 'שכשיגיע לפסוקי דזמרה יהיה בהתלהבות גדול, ואז בא לו חיות יותר כי התלהבות הוא חיות, וביוצר יבא לו עוד יותר התלהבות ויבא למדרגת השרפים, ואח"כ מסמיך גאולה לתפלה כי כשמתפללין וכו' נעשה יחוד וכו', כי גאולה הוא יסוד ותפלה מלכות וכו'. (בעש"ט על התורה – פרשת נח, ליקוטים יקרים ד"ד ע"ג.) וב'קדושת לוי' – (פרשת בשלח) – 'כשאדם הולך דרך כל העולמות בכל פעם משיג יותר וכו', בתפילות י"ח שאז האדם עומד בעולמות עליונים ובעולם האצילות שאין שום מסך וחלון הקדושה מפסיק ביניהם, רק אורות של אין סוף המקיף את האדם מכל צדדין, ולפני ה' ממש ישפוך שיחו'.

ובספר "בעש"ט" על התורה (פרשת לך לך מקור חיים אות א) 'כל אדם ובכל זמן, כשהוא נכנס בהיכל אהבה בדבקות גדול, ומוסר נפשו על קדושת שמו יתברך, זוכה ליחוד של קריאת שמע שהוא אחד, שבו כלול כל היחוד, כי אהבה ואחד מספרם שוה, ואחר כך עולה לדבקות יותר גדול מזה, וזוכה ליחוד של תפלה, כשמחשבתו נזדכך בדבקות יותר גדול להשם יתברך'.

• תפילת שמונה עשרה – סוג נעלה ומהות שונה מכל אמירות הקודש

תפילה זו, שמונה הברכות שתיקנו חכמים לתפילת העמידה, מתייחדת בגדרה, זהו סוג מיוחד ושונה של אמירה מכל האמירות שלנו כיהודים במשך היום, זוהי אמירה היוצרת מצב מיוחד, ומצב מיוחד זה גורר אחריו שורה ארוכה של הלכות.

זהו סוג שונה ונשגב גם מכל האמירות שלנו בסדר תפילת השחר עד כה, שכן בכל חלקי התפילה הקודמים אמנם עסקנו בעצם בכל חלקי שבתו של מקום ובהילולו, ברכנו וקידשנו את שמו ותארנו את כבודו ואת ייחודו בכל מיני זמרה שבת והלל, עם זאת נתייחדה ונתעלתה שגב מעלתה של תפילת שמונה עשרה, שאין דומה לה בכל סדרי התפילה וההילול, לא מצד תוכנה מתייחדת תפילת שמונה עשרה, כי אם במהותה, זוהי מציאות שונה לגמרי מאשר יתר הפניות וכל התעסקות בכבוד השי"ת ורוממותו.

ההגדרה המיוחדת שמונה בכינוייה "תפילת העמידה", זו היא עצמותה של התפילה: "עמידה לפני ה'", כלומר שהאדם מתייצב לנוכח השכינה ופונה ומדבר אל ה' יתברך ומשוחח עמו כמי שנוכח לנגדו כדבר איש אל רעהו, זו היא פיסגת הדביקות. מציאות נשגבה זו היא המחייבת את כל ההלכות המיוחדות שנאמרו לגבי תפילת שמונה עשרה, בכל חלקי השיר והשבח ההלל והכרה לא באנו לידי מידה זו, דיברנו שוררנו ושיבחנו את ה' יתברך, אפילו דיברנו אליו, אולם לא "עמדנו לפניו", העמידה לפניו היא המחייבת הלכות של יראת חבוד, ועל זאת אמרו שהמתפלל נכנס לפני ולפנים ומכוון את לבו לבית קדשי הקדשים, כלומר בגילוי הכי קרוב נוכח פני ה'.

וראה מה שכתב האר"י הקדוש זי"ע (פרי עץ חיים שער הק"ש פרק כ"ט) 'עתה נכנס האדם באצילות וצריך לישב אותה שעה, באימה ובחלחלה ברדת ובזיע לפני הכורא, לכן הוא בעמידה ולא מיושב כשאר תפלה, כי אפילו כל הכתות של מעלה עד חיות הקודש שהם יותר עליונים, כשישראל הם בעמידה אז גם הם מרפים כנפיהם'.

• המתפלל כאילו שכינה כנגדו

אמרו בגמרא (סנהדרין כב, א) 'אמר רב חנה בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכינה כנגדו שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד'.

מדברי הפוסקים והראשונים למדנו שאין זו מימרא של אגדה והתעוררות הלב גרידא, אלא דין ומציאות היוצרים תלי תילים של הלכות, כגון האיסור לעבור כנגד פניו של המתפלל, ועוד הלכות רבות.

אנו זוכים להתפלל שלש פעמים בכל יום, ובאשר על כן אין אנו מתפעלים מגודל המעמד שמזדמן לפנינו בכל תפילת "שמונה עשרה",

האם יש לנו השגה מה מתרחש כשיהודי נעמד לתפילת שמונה עשרה, הנדע ולו במעט מה משמעותה של תפילת "שמונה עשרה".

פרק מיוחד במסכת ברכות הקדישו חכמי המשנה ליחס המיוחד הנדרש מיהודי בעת תפילת שמונה עשרה "אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש", מלוא הרצינות נתבע מאתנו כשאנו באים לעמוד נוכח פני ה'. כך ציוה רבי אליעזר הגדול בשעת פטירתו (ברכות כה, ב): 'זכשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדין'.

יחס נפשי זה אינו קשור לכוונת פירוש המילות ולמטרה של מילוי בקשת הצרכים, לגבי זה נאמרו הלכות שונות שנעסוק בהם בהמשך, אולם כאן הנושא הוא הרטט ויראת הכבוד הנדרשת מצד עצם העומד של עמידה לפני ה' זה מחייב כובד ראש, "עומד לפני המלך", זוהי הכוונה הבסיסית הנדרשת בתפילת שמונה עשרה. מי שאינו מבין לקראת מה הוא הולך ולפני מי עומד, לא קיים מצוות תפילה מימיו.

רק כך נבין את המשך דברי המשנה שם 'חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין כדי שיכוונו לבם לאביהם שבשמים אפילו המלך שואל בשלוממו לא ישיבנו, ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק, רבי יהושע בן לוי אמר מהכא "השתחוו לה' בהדרת קדש" אל תקרי בהדרת אלא בחדרת וכו', רב נחמן בר יצחק מהכא "עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה" מאי וגילו ברעדה אמר רב אדא בר מתנא אמר רבה במקום גילה שם תהא רעדה'.

גם אם למעשה נפסק בגמרא שבמקרה של פיקוח נפש צריך להפסיק, המשנה בכל אופן מלמדת אותנו את הרעיון מצד עצם הדברים, עד היכן הם מגיעים.

• 'עומד לפני המלך' – חידושו של רבי חיים מבריסק

גדר נשגב זה של 'עמידה לפני המלך' הוא אפוא המיוחד את עמידת התפילה של שמונה עשרה מכל סדר התפילה שקדם לה. ומחייב ריכוז מלא של המחשבות שזו הסיבה לכל ההלכות המיוחדות שנאמרו לגבי תפילת שמונה עשרה, כפי שאמרו שהמתפלל נכנס לפני ולפנים ומכוון את לבו לבית קדשי הקדשים, כלומר בגילוי הכי קרוב נוכח פני ה'.

וכפי שנפסק בשו"ע (אורח חיים – סימן צג ס"ב – ג) לא יעמוד להתפלל אלא באימה והכנעה, לא מתוך שחוק וקלות ראש ודברים בטלים ולא מתוך כעס, אלא מתוך שמחה כגון: דברי תנחומין של תורה וכו' וכמו כן נפסק: 'אין עומדים להתפלל מתוך דין, ולא מתוך הלכה שלא יהא לבו טרוד בה, אלא מתוך הלכה פסוקה: הגה – והיינו נמי כמו מתוך שמחה, כי פקודי ה' ישרים משמחי לב' (מור).

ומפורסמים הם בין עמודי בית המדרש דבריו של הגר"ח הלוי בספר חידושי על הרמב"ם (הלכות תפלה פרק ד הלכה א) דתרי גווני כוונות יש בתפילה, האחת שיכוין ויראה עצמו כאלו עומד לפני השכינה. שכוונה זו אינה מדין כוונה רק שהוא מעצם מעשה התפלה, ואם אין לבו פנוי ואינו רואה את עצמו שעומד לפני ד' ומתפלל אין זה מעשה תפלה, והרי הוא בכלל מתעסק דאין בו דין מעשה וכוונה זו מעכבת בכל התפלה, כי הכלל הוא ש'מתעסק' דינו כלא

התפלל כלל, ובפרט לפי מה שאנו פוסקים ש'מצוות צריכות כוונה', ואם כן מי שמאומר מילות התפילה ואינו שם לב שהוא עומד בתפילה כעת לפני השי"ת, ואליו הוא שח, הרי לא קיים מצוות תפילה.

אולם מי שמכוון ומכיר מעשיו ויודע שהוא עומד בתפלה, אלא שאינו יודע פירוש הדברים זה דין מסוים רק בתפלה לבד, שצריך גם כוונה לכוון בלבו פירוש המילות שהוא מוציא מפיו, ועל דין זה אמרו שלכתחילה המתפלל צריך שיכוון לבו בכל הברכות, ואם אינו יכול לכוון את לבו בכולם, יכוון באבות.

• תוקף חיוב העמידה בתפילה

עד היכן נחשב רעיון העמידה לפני המלך כמרכזי ועיקרי בתפילת שמונה עשרה, נוכל ללמוד מההלכות הרבות שנאמרו לגבי עניין עמידת הגוף, זאת מלבד העניין שלא תתבטל כוונתו, שכן המצב של תפילה כעומד לפני המלך, מחייב את יחס הכבוד המתאים.

וכך כתב בשו"ע (אורח חיים – סימן צח סעיף ד) 'התפלה היא במקום הקרבן, ולכך צריך לזהר שתהא דוגמת הקרבן בכוונה ולא יערב בה מחשבה אחרת, כמו מחשבה שפוסלת בקדשים; ומעומד, דומיא דעבודה; קביעות מקום כמו הקרבנות, שכל אחד קבוע מקומו לשחיטתו ומתן דמיו, ושלא יחויץ דבר בינו לקיר, דומיא דקרבן שהחציצה פוסלת בינו לקיר; וראוי שיהיו לו מלבושים נאים מיוחדים לתפלה, כגון בגדי כהונה, אלא שאין כל אדם יכול לבזבז על זה; ומ"מ טוב הוא שיהיו לו מכנסים מיוחדים לתפלה, משום נקיות'.

בשל כך נפסק בגמרא שאפילו הישענות אסורה בעת התפילה, וכך נפסק בשו"ע: (סימן צד סעיף ח) 'יש לזהר שלא לסמוך עצמו לעמוד, או לחבירו, בשעת תפלה'.

מהסעיף שאחריו נוכל ללמוד באיזו מידה מכריעה נחיצות העמידה בתפילה (סעיף ט) 'מי שהוכרח להתפלל מיושב, כשיוכל צריך לחזור ולהתפלל מעומד, ואינו צריך להוסיף בה דבר'.

משמעות הדבר היא שתפילה שאינה בעמידה חסר בה בעיקר צורתה, ועדיין חלה עליו חובה לעמוד לפני המלך.

• ראוי לו שלא התפלל

ובגמרא אנו מוצאים ביטוי חריף בקשר לכך (יומא נג, ב): 'אמר רבי אלכסנדר אמר רבי יהושע בן לוי המתפלל צריך שיפסיע שלש פסיעות לאחוריו ואחר כך יתן שלום וכו' תניא נמי הכי המתפלל צריך שיפסיע שלש פסיעות לאחוריו ואחר כך יתן שלום, ואם לא עשה כן ראוי לו שלא התפלל'.

המשמעות היא שעניין יצירת המעמד הנכון בתפילה חשוב לא פחות מעצם אמירת התפילה, וממילא אם המתפלל אינו מבטא את הכבוד המתבקש לפני המלך לפסוע ג' פסיעות לאחוריו בסיום התפילה, כבר עדיף לו שלא יתפלל, שהרי אינו נותן את הכבוד כנדרש למלך.

בהלכה נפסק עוד בשם הרוקח שגם לפני התפילה יפסע ג' פסיעות. (סימן צה סעיף א) 'וי"א כשעומד להתפלל ילך לפניו ג' פסיעות, דרך קרוב והגשה לדבר שצריך לעשות'.

עוד נפסקו כמה וכמה הלכות על צורת העמידה המדויקת התפילה, (סימן צה, סעיף א) 'כיון רגליו זה אצל זה בכיון, כאלו אינם אלא אחד, להדמות למלאכים דכתיב בהן ורגליהם רגל ישרה' (יחזקאל א, ז) (ג) מניח ידיו על לבו כפותין, הימנית על השמאלית, ועומד כעבד לפני רבו, באימה, ביראה ובפחד, ולא יניח ידיו על חלציו, מפני שהוא דרך יוהרא.

יחד עם זה אנו מוצאים אינספור הלכות שנאמרו בקשר למידת הכוונה וריכוז המחשבה בעת התפילה (סימן צו סעיף א) 'כשהוא מתפלל, לא יאחוז בידו תפילין ולא ספר מכתבי הקודש ולא קערה מלאה ולא סכין ומעות וכבר, מפני שלבו עליהם שלא יפלו ויטורד ותבטל כוונתו'.

הלכה נוספת היא שלא יעמוד להתפלל סמוך אצל הפתח, אלא יכנס שיעור ב' פתחים. וישהה שם מעט, כדי שתתיישב דעתו עליו (סימן צ'). וכן אחר התפילה ישהה מעט, שלא יהיה נראה כמשאוי, ופשיטא שיזהר שלא ללכת מבית הכנסת קודם שיסיימו הקהל תפלתם'.

עוד אמרו בגמרא שיש למתפלל לקבוע לו מקום מיוחד להתפלל שם לעולם, כדמצינו באברהם [בראשית יט, כז] אל המקום אשר עמד שם, דהיינו שיקבע לו בית הכנסת וגם שם יקבע לו מקום מיוחד לעולם. מיהו כל ד' אמותיו חשוב מקום אחד. וטוב כשיכול לקבוע מקום אצל הקיר, כדי שיתפלל י"ח ופניו אל הקיר. כדמצינו בחזקיהו המלך דכתיב [ישעיה ל"ח ב'] ויסב חזקיהו פניו אל הקיר. ולא יהיה שום הפסק בינו לבין הקיר.

• תפילתו של החזו"א

יש לציין את השגתו של החזו"א בגליונות על חידושי הגר"ח על קביעה זו והוא מלמד זכות על רוב המתפללים: 'כל אדם שעומד להתפלל לא שייך בו מתעסק, דלעולם יש בו דעה כהה שהוא תפילה לפניו ית', אלא שאין לבו ער כל כך, ובידיעה קלושה סגי דיעבד, אלא שאינה רצויה ומקובלת כל כך'.

אולם את גישתו לתפילה אמיתית כדבעי חרט עבורנו החזון איש זיע"א בקולמוסו האמנותי: 'עבודה נאצלה בתפילה, לצייר כמו חי איך שהקב"ה שומע את שיח שפתותינו ומאזין חגיון הלב' (קובץ אגרות אות כג).

כך מסופר על החזון איש עצמו, שאירע פעם שאדם חסר דעת נכנס לביהכנ"ס באמצע תפילת שמו"ע כשמקלו בידו והתחיל להכות באנשים, מפאת חשש סכנה כל אנשי המניין נסו מן המקום באמצע תפילת שמו"ע, ורק החזו"א עמד על משמרתו שקוע בתפילתו ואינו יודע דבר מהמתרחש סביבו (מעשה איש ח"ה פרק ז).

עוד מסופר שכאשר אירע פעם מקרה של פיקוח נפש שבאו לשאול בעצתו, כיון שבדיני נפשות עסקינן החליט מקורבו לשאול אותו באמצע תפלת העמידה, הוא ניגש ולחש באזני רבינו את השאלה, רבינו לא הגיב כלל כשראה שאינו מגיב החליט לשאול בקול רם וגם אז אין רבינו מגיב, המקורב החליט להניח ידו על גופו המהור של רבינו וגם אז אין כל תגובה בצר לו עמד וניענע בשתי ידיו את כל גופו של רבינו או אז פתח רבינו את עיניו, והמחזה היה נורא היה נראה כאילו הגיע מעולם אחר לא מעלמא הדין, ואז שאלו את השאלה, החזו"א השיבו על אתר בניענוע ראש ותיכף חזר לקדמותו להתפלל בדביקות גדולה (מעשה איש ח"ב פרק ט).

• התפשטות הגשמות

ב'שולחן ערוך' (סימן צח) פוסק כיצד נראית צורת התפילה: 'המתפלל צריך שיכוין בלבו פירוש המלות שמוציא בשפתיו; ויחשוב כאלו שכינה כנגדו; ויסיר כל המחשבות הטורדות אותו עד שתשאר מחשבתו וכוונתו זכה בתפלתו; ויחשוב כאלו היה מדבר לפני מלך בשר ודם היה מסדר דבריו ומכוין בהם יפה לבל יכשל, ק"ו לפני מו"ה הקב"ה שהוא חוקר כל המחשבות. וכך היו עושים חסידים ואנשי מעשה, שהיו מתבודדים ומכוונים בתפלתם עד שהיו מגיעים להתפשטות הגשמות ולהתגברות כח השכלי, עד שהיו מגיעים קרוב למעלת הנבואה. ואם תבא לו מחשבה אחרת בתוך התפלה, ישתוק עד שתתבטל המחשבה. וצריך שיחשוב בדברים המכניעים הלב ומכוונים אותו לאביו שבשמים,

ולא יחשוב בדברים שיש בהם קלות ראש: הגה – ויחשוב קודם התפלה מרוממות האל יתעלה ובשפלות האדם, ויסיר כל תענוגי האדם מלבו'.

דברי המחבר בשו"ע לא נועדו להביא דברי התעוררות נשגבים אודות מעלות הצדיקים, הסיבה שהוא מציין את צורת התפילה של חסידים ואנשי מעשה, היא מפני שהוא מבקש להגדיר את עצם מהותה של התפילה מעיקר הדין, כיצד נראית הצורה האידיאלית של העמידה בשמונה עשרה, הסרת כל המחשבות היא תנאי בסיסי לתפילה כהלכתה.

זוהי הסיבה שהתפילה נקראת 'עבודה', ולעבדו בכל לבבכם – איזו עבודה שבלב זו תפילה, שכן כוונת פירוש המילות כשלעצמה, אינה הסיבה להחשיב את התפילה כעבודה, ה'עבודה שבלב', אליה התכוונו חז"ל היא העבודה לבוא לדביקות דהיינו לפנות את הלב מכל המחשבות ולהתרכז במחשבה על השי"ת, זהו גדר ה'עבודה' שבדבר. עבודה משמעותה התנתקות מהוויי סדר החיים האנושי, והתרכזות מוחלטת במה שמרומם ונעלה, במחשבה על הקב"ה.

לא כל המצוות נחשבות 'עבודה', כי רבים מהם משולבים בתוך סדר החיים האנושי, ואדרבה זוהי מעלתם שהם מיישרים את דרכי החיים של האדם בתוך העולם, אולם יש חלק מהמצוות שמגמתם אינה כלל חיי האנוש בעולם הזה, אלא הם דורשים ריכוז מוחלט והתמסרות למציאות גבוהה מחיי האדם, כאלה הם מצוות הקרבנות והכהונה למשל. שאכן נקראים 'עבודה', הכהן עוזב את חיי העולם ומקדיש את חייו לגמרי עבור שירות למקום. אין לו חלק ונחלה בארץ, כיון שהוא מיועד לפרוש מכל חיי וצרכי האדם, אפילו מבני משפחתו עליו להתעלם, ולהקדיש את חייו לשירות גבוה.

מסוג מצוות אלו היא מצוות התפילה, עבודה שבלב, לא רק שבח להקב"ה ובקשת צרכיו יש כאן, אלא התמסרות שלימה ריכוז כל כוחות הנפש בפנייה אליו מתוך הרגשה שה' נוכח כנגדו. עבודת התפילה אינה אמירת מילים בפיו תוך כדי מחשבה עליהם, תפילה היא מציאות מחודשת, התפלה היא "חווייה" עילאית של חיבור להשי"ת, ועבודת האדם היא להביא את עצמו לחוויה נפשית עמוקה זו.

תפילה במדרגה נכונה מצריכה ריכוז מחשבתי כזה המביא את האדם לתחושה של הימצאות במקום אחר, עמידת התפילה שלימה צורתה ריכוז נפשי עמוק ומלא ויש שביקשו לדמותו למצב הנפשי שחוקרי הנפש מכנים בשם "מדיטציה", אולם רבנים העוסקים בקירוב מציינים שבמקור מצב זה מכוון לעצמיותו של האדם, הרי התפילה מביאה את האדם למצב נשגב של ניתוק מעצמו ודביקות בהשי"ת.

על כך אמרו חז"ל (תענית ה, א) 'אמר רבי אמי אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו שנאמר נשא לבבנו אל כפיים'. שכן ההתמסרות הנדרשת בתפילה היא בדרגה של מסירות נפש, ומוכן להתנתק מכל הפרעה ואפילו מהתראות על סכנה כלשהי.

• דע לפני מי אתה עומד

ואכן להגיע למצב נפשי עילאי זה נצרך ריכוז גדול ויישוב הדעת, וכל מירדה אינה מאפשרת ריכוז כזה, ועל כן אמרו בגמרא: (עירובין סה, א) 'אמר רבי אלעזר הבא מן הדרך אל יתפלל שלשה ימים וכו' ונפסק כן ברמב"ם (הלכות תפלה פרק ד הלכה טו) 'כוונת הלב כיצד כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה מצא דעתו משובשת ולבו מרוד אסור לו להתפלל אמרו חכמים ישהה שלשה ימים עד שינוה ותתקדר דעתו ואח"כ יתפלל'.

ולכן הקדים המחבר בשו"ע את ההוראה 'זיסיר כל המחשבות המורדות אותו עד שתשאר מחשבתו וכוונתו זכה בתפלתו'. וכן הרמב"ם כתב (טז): כיצד היא הכוונה שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה לפיכך צריך לישב מעט קודם התפלה כדי לכוין את לבו ואחר כך יתפלל בנחת ובתחנונים ולא יעשה תפלתו כמי שהיה נושא משאוי ומשליכו והולך לו לפיכך צריך לישב מעט אחר התפלה, ואחר כך יפטר, חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת קודם תפלה ושעה אחת לאחר תפלה ומאריכין בתפלה.

• ואשפוך את נפשי לפני ה'

על שגב הכוונה והדביקות בתפילה כתב בספר 'נפש החיים' (שער ב – פרק יד) 'לזאת בעת עומדו להתפלל לפני קונו ית"ש יפשיט גופו מעל נפשו. היינו שיסיר כל רעיוני ההבלים הבאים מכחות הגוף שנחקקו ונתדבקו בנפשו. שלא תהיה עבודת תפלתו רק בהנפש ורעותא עלאה דיליה. והוא. שקודם עומדו בתפלה צריך לבטל ולהסיר מעליו במחשבתו כל תענוגי הגוף והנאותו וכל עניניו. עד שיוקבע במחשתו למאם הגוף כאלו אינו בעל גוף כלל. ורק נפשו לבדה היא המדברת תפלתה. ובדברו כל תיבה שהיא כח וחלק מנפשו. ידביק בה רעותיה מאד ליתן ולשפוך בה נפשו ממש לגמרי. ולהדביקה בשרש העליון של תיבות התפלה העומדים ברומו של עולם ובזוהר איתא – ובעוד דפומיה ושפוזתיה מרחשן לביה יכוין רעותיה יסתלק לעילא לעילא, ליחדא כולא ברזא דרזין, דתמן תקיעו דכל רעותין ומחשבתין, ברזא דקיימא באין סוף. ואז יחשב כאלו הוא מסולק מזה העולם. והוא מבני עליה למעלה. עד שגם אחר התפלה יקשה לו מאד להפנות מחשבתו לענייני זה העולם. ויהא בעיניו כאלו נופל ומטפס ויורד מאגרא רמא לבירא עמיקתא. וכענין חסידים הראשונים שהיו שוהין שעה אחת גם אחר התפלה.. וכו'. וכל כך תרבה ותתלהט

אהבתו ית' בכח נפשו. עד שיהא חושק ומתאוה באמת שבדברו עתה אותו הדבור הקדוש של איזה תיבה מנוסה התפלה. תהא נפשו יוצאת מהגוף לגמרי. ותתעלה להתדבק בעליונים.

• משלימות הכוונה – ההכנות לתפילה

כאמור חלים בשמונה עשרה כמה דינים לגבי צורת העמידה הנכונה, שכולם נובעים מגדר מורא וכבוד ולבטא את העמידה לפני המלך.

ובמור כתב (אורח חיים סימן צ) 'המתפלל צריך שיכין מקום לתפלתו, ושיכין לה בגדיו, ומחשבתו, וגופו' בסימנים הבאים הוא מפרט כיצד ההכנות מתקיימות בבגדיו ובגופו, ובסימן צה כתב: 'מחשבתו כיצד, דתניא המתפלל צריך שיכין לבו, שנאמר תכין לבם פירוש שיכין פירוש המלות שמוציא בשפתיו, ויחשוב כאילו שכינה כנגדו שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד, ויעיר הכוונה ויסיר כל המחשבות הטורדות אותו עד שתשאר מחשבתו וכוונתו זכה בתפלתו, ויחשוב כי אילו היה מדבר לפני מלך בשר ודם שהיום כאן ולמחר בקבר היה מסדר דבריו ומכוין בהם יפה, לבל יכשל, ק"ו לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שצריך לכוין את מחשבתו כי לפניו המחשבה כדיבור, כי כל המחשבות הוא חוקר'.

וכתבו ספרי המוסר על מה שפירש אונקלוס את הפסוק 'אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי תרגומו 'בצלותי ובבעותי'. ההשוואה של תפילה ל'קשת' ללמדנו שכשם שבקשת ככל שמכוונים את החץ מתחילה, כך הוא פוגע למטרה. כך גם בתפילה יש לכוון מראש את הלב לריכוז המחשבה בעבודת התפילה בלבד, וכך כל משך התפילה יתנהל למישרים ויגיע למטרתו לרצון לפני ה'.

• עיניו למטה ולבו למעלה

מאמר חז"ל מופלא בעניין כוונת הלב בתפילה ישנו בגמרא (יבמות ק, ב): 'רבי יוסי היא דר' חייא ור' שמעון בר רבי הוו יתבי פתח חד מינייהו ואמר המתפלל צריך שיתן עיניו למטה שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים וחד אמר עיניו למעלה שנאמר נשא לבבנו אל כפים אדהכי אתא ר' ישמעאל בר' יוסי לגבייהו וכו' אמר להו כך אמר אבא המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה כדי שיתקיימו שני מקראות הללו'.

ופירש רש"י: 'עיניו למטה – כלפי ארץ ישראל משום דשכינה התם קיימא, כדכתיב והיו עיני ולבי שם'.

בספרים הקדושים פירשו שהכוונה בתפילה מורכבת משני גישות מנוגדות לכאורה, מצד אחד הכוונה היא כלפי ה' יתברך שהוא נעלם מכל רעיון, עילת כל העילות, שמהותו טמירא וסתימא, שאליו אנו פונים והוא שוכן בשמי מרומים. מאידך הכוונה היא כלפי ה' אדון כל המעשים כפי שהוא יורד אלינו והוא נוכח לנגדנו, בבחינה שבא לשכון בתוכנו והיינו בבית המקדש. ואמרו חז"ל לשלב את שתי הכוונות יחדיו, וכל העת לבנו ברצוא ושוב בין שני ההשגות הללו, מצד אחד עיינינו למעלה, שהעין תהיה מצפה אליו במחשבה על רוממות האל וקדושתו שהוא נשגב ונעלם מכל, אך יחד עם זה תהיה כוונת הלב כפי שהוא מצוי קרוב אלינו ומאזין לשוועתנו.

ב'תלמיד רבינו יונה' על הרי"ף (ברכות דף כב, ב) מבאר את המימרא בשם רבו בדרך העבודה: 'יתן עייניו למעלה כלומר שיחשוב בלבו כאילו עומד בשמים ויסיר מלבו כל תענוגי העולם הזה וכל הנאות הגוף כענין שאמרו הקדמונים כשתרצה לכיין פשוט גופך מעל נשמתך, ולאחר שיגיע לזו המחשבה יחשוב גם כן כאילו הוא עומד בבחמ"ק שהוא למטה מפני שעל ידי זה תהיה תפלתו רצויה יותר לפני המקום'. וכן פסק בשו"ע (סימן צה סעיף ב) 'צריך שיכוף ראשו מעט, שיהיו עייניו למטה לארץ, ויחשוב כאילו עומד בבית המקדש, ובלבו יכוין למעלה לשמים'.

ובספה"ק 'סידורו של שבת' (ח"ב הדרוש השני – פ"ב) ביאר את העניין על פי דרכי החסידות ותורת החז"ן: 'ועל זה אמרו המתפלל צריך שיתן עייניו למטה ולבו למעלה. כי ידוע שענין התפלה הוא ענין חיבור ויחוד הצורות הקדושות והמדות הטהורות והעולמות עליונים. והכל המה בבחינת מקבל ומשפיע כנ"ל. וע"כ זה המתפלל והרוצה ליחדם אחד אל אחד, צריך שיתן דעתו ע"ז הענין, לכו למעלה ועייניו למטה שיהא כל אחד מתחבר ומתקשר עם מה שלמעלה וישפיע משובו תיכף למטה לעולם שלמטה ממנו. ועל שם זה היה נקרא אליעזר עבד אברהם דולה ומשקה מתורת רבו'.

• יכוון את לבו כנגד בית קדשי הקדשים

הלכה מרכזית בדיני הכוונה היא כיוון הלב כנגד ירושלים וקודש הקדשים, וכך אמרו בברייתא (ברכות ל, א) 'היה עומד בחוץ לארץ יכוין את לבו כנגד ארץ ישראל, שנאמר והתפללו אליך דרך ארצם, היה עומד בארץ ישראל, יכוין את לבו כנגד ירושלים, שנאמר והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת היה עומד בירושלים יכוין את לבו כנגד בית המקדש, שנאמר והתפללו אל הבית הזה היה עומד בבית המקדש, יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים, שנאמר והתפללו אל המקום הזה, היה עומד בבית קדשי הקדשים, יכוין את לבו כנגד בית הכפורת'.

וכך נפסק בשו"ע (סימן צד סעיף א) 'בקומו להתפלל, אם היה עומד בח"ל, יחזיר פניו כנגד ארץ ישראל ויכוין גם לירושלים ולמקדש ולבית קדשי הקדשים; היה עומד בא"י, יחזיר פניו כנגד ירושלים ויכוין גם למקדש ולבית קח"ק; היה עומד בירושלים, יחזיר פניו למקדש ויכוין ג"כ לבית קדשי הקדשים; היה עומד אחורי הכפורת, מחזיר פניו לכפורת'.

ואמרו במשנה שאם אינו יכול להחזיר את פניו יכוון את לבו כנגד בית קדשי הקדשים ופירש הרמב"ם: 'פירוש יכוין לבו יפנה לבו ורעיוניו, ויחשוב בלבו שפניו כנגד קדשי הקדשים'.

חשיבות כוונה זו היא כאמור שיביא עצמו להרגשה שהשכינה היא בארץ ולא רק בשמי שמים, ומקום השכינה בארץ הוא בקודש הקדשים. וידמה בלבו שהוא עומד מול קודש הקדשים והשכינה כנגדו וה' מאזין אליו והוא מדבר אל ה' כדבר איש אל רעהו.

אות ב – "סדר ברכות"

• תפילת שמונה עשרה – סדר ברכות

תפילת שמונה עשרה, כשמה היא, תפילה שתיקנוה תחילה בשמונה עשר ברכות. כל אחת מורכבת מגוף הברכה, כשלעניין פתיחתה מסתמכים על היותה ברכה הסמוכה לחברתה, ובסיומה התימה, בה מזכירים בקצרה את תוכן הברכה. ברוב הברכות גם מזכירים לקראת החתימה דברים 'מעין החתימה'. בהמשך נבאר בעז"ה את הטעם לנוסחה של כל ברכה וברכה.

הרמב"ם בתחילת הלכות תפלה (פרק א הלכות א – ד) פורס את הרקע לתקנת סדר התפילה: 'מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר ועבדתם את ה' אלהיכם וכו' ואין מניין התפלות מן התורה, ואין נוסח התפלה הזאת מן התורה וכו', אלא חיוב מצוה זו כך הוא שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום וכו' כל אחד לפי כחו' וכו', כיון שגלו ישראל וכו' נתבלבלו שפתם והיתה שפת כל אחד ואחד מעורבת מלשונות הרבה וכיון שהיה מדבר אינו יכול לדבר כל צורכו בלשון אחת אלא בשיבוש וכו' ומפני זה כשהיה אחד מהן מתפלל תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבח הקדוש ברוך הוא בלשון הקדש עד שיערב עמה לשונות אחרות, וכיון שראה עזרא ובית דינו כך עמדו ותקנו להם שמנה עשרה ברכות על הסדר, שלש ראשונות שבח לה' ושלש אחרונות הודיה ואמצעיות יש בהן שאלת כל הדברים

שהן כמו אבות לכל חפצי איש ואיש ולצרכי הציבור כולן כדי שיהיו ערוכות בפי הכל וילמדו אותן ותהיה תפלת אלו העלגים תפלה שלימה כתפלת בעלי הלשון הצחה, ומפני ענין זה תקנו כל הברכות והתפלות מסודרות בפי כל ישראל כדי שיהא ענין כל ברכה ערוך בפי העלג'.

• תקנת סדר התפילה בתוך 'ברכות'

ותחילה עלינו לעמוד על עצם העניין שמתקני התפילה תיקנוה כשמונה עשרה 'ברכות', כלומר שלא קבעו אותה כרצף אחד ארוך של אמירות תחינות ובקשות [דוגמת 'והוא רחום' הארוך של שני וחמישי] אלא קבעו אותם כחלק מברכה הכוללת שבה עם התימה, ובנוסף יחדו כל בקשה בפני עצמה במבנה ומסגרת של ברכה עצמאית, וקבעו י"ח ברכות לאמרו כסדר זה אחר זה. שהרי לכאורה עיקר מהות התפילה הם שטיחת הבקשות לפני ה' – 'שאלת צרכים' בלשון חז"ל – ומדוע אפוא יש צורך שהם יאמרו במסגרת של 'ברכות' שבמהותם הם שבחים.

ההסבר לכך חנו עמוק וקשור למטרה הכפולה שישנה בסדר התפילה, המטרה הראשונה בתפילה היא 'הבקשה', שהאדם יעמוד מול ה' וישאל ממנו את כל צרכיו שלשה פעמים בכל יום, אולם בנוסף מתקיימת בכך מצוות 'ולעבדו בכל לבבכם' וכפי שדרשו חז"ל 'איזו עבודה שבלב זו תפילה'.

כבר הזכר במאמרינו כמה פעמים שמסגרת ה'ברכה' שתיקנו חז"ל, היא בעלת תוקף ייחודי, שאין רשות לכל אחד לחדש נוסח ברכה, רק חכמינו ז"ל הם שידעו לקבוע מה ראוי לקבוע לו מסגרת של 'ברכה', וכן אסור לאדם לשנות ממטבע של ברכה שטבעו חכמים. בשונה משאר שבחים ותהלות ותחינות ובקשות שיש ביד אדם להרכות בהם כאוות נפשו, וביארנו שהברכה מתייחדת בהיותה שבה על ראיית נוכחות ה' כביכול באותו עניין שעליו נאמרת הברכה, כגון בברכת הנהנין 'שהאדם רואה באותה הנאה את הופעת ה' שמעניק לו את ההנאה, וברא לפניו את פרי העץ או עצי הבשמים. ובברכת המצוות ה' מופיע לפני האדם כמצווה עליו לעשות דבר זה. וכמו כן בברכות השבה שתיקנו בעניינים המעוררים התפעלות מגדולת המעשים, שכאשר רואה אדם ברקים ורעמים ולבו נרעש מגודל המחזה ומבין כי ה' הוא העושה חושים, מיד הוא משייך את הגדולה לבעליה ומכריז: 'ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם עושה מעשה בראשית'.

ואשר על כן הזהירו כל כך על מסגרת הברכה שלא תיאמר לבטלה ולא ישנו ממטבע שלה, שהרי המברך מתאר לפניו את הופעת ה' באופן ממשי, וחלילה לאדם מלזלזל בזה שיש בכך חילול שמו יתברך.

על פי זה מבואר עניין סדר הבקשות שקבעום חכמים במסגרת ברכות, שכיון שהתפילה היא עמידה לפני ה', נמצא שהמתפלל מעמיד לנגד עיניו את הופעת ה' הבא להקשיב לבקשתו ותחינתו, ומתעמק בהכרה שרק הוא זה שבידו להושיעו, ומתוך כך הוא שומח את שיחתו לפניו. אי לכך מתבקש שתיכף לבקשתו יתן שבח וברכה להופעת ה' שנגלתה לנגדו בהקשבה לקול שוועתו. ובשילוב זה של בקשה ושבח הנאמרים כאחד מתקיימת המטרה של 'לעבדו' שהרי האדם הביא את עצמו להכרה שרק ה' פועל הכל והוא עומד עתה לפני המלך כנגד הופעה ממשית של הקב"ה כנוכח אליו. כשם שמי שהרואה ברק ורעם מברך על הופעת ה' המפעימה שחוזה זה עתה, כך המתפלל עומד אף הוא נרעש מעוצמת החוויה שהוא עומד לפני ה', וחלה עליו חובה לתת את הברכה והשבח הראוי. הרי ה' הופיע כעת לפניו כרופא חולי עמו ישראל ומקשיב לתפילתו, וכן כל הבקשות.

• כל ברכה מבנה של עבודה: 'שבח ובקשה'

כלומר שמלבד תקנת חכמים על כללות תפילת שמונה עשרה שתהיה בסדר של ברכות שבח ואחר כך ברכות שאלת צרכים כאשר יבואר בהמשך, תיקנו גם שכל בקשה בפני עצמה לא תיאמר בפני עצמה כבקשה מתפרצת בפתאומיות, אלא המשאלות יבואו כל אחת ואחת במסגרת של ברכה במהלכה מביע האדם באמירת השבח את עוצם הכרתו בכך ומרכז את מחשבתו ברוממות השי"ת שהוא בלבדו זה שבכוחו להזמין לו בקשתו, ומתוך כך הוא מממש את הכרתו בכך שהוא מבקש אפוא שאכן שימלא את משאלתו ומביא את עצמיות נפשו ורצונו לתוך העבודה. ומתוך שני החלקים יחדיו השבח והבקשה גם יחד בונה האדם קומה שלימה של עבודה שלימה ותמימה לפני ה'.

וכך כתב רבי צדוק הכהן מלובלין, (דברי סופרים אות ט): 'הברכה היא התפילה, וכמו שאמרו (בבא מציעא מ"ב א) התחיל למוד וכו' ברוך השולח וכו' מדד ואחר כך בירך הרי זה תפילת שוא ואף על פי שאומר בלשון ברכה ו'השולח' וכו', אחר שהתפלל תחילה בהליכתו למוד יהי רצון מלפניך ה' וכו' אין לך תפילה שאינה נענית ובודאי ישלח ברכה, ואפילו אינה נראה מורגש בפועל. ועל זה הוא לשון ברכה אחר כך, על דרך ישמעאל בני ברכני בפרק קמא דברכות (ז' א) ואמר יהי רצון מלפניך וכו', כי כאשר השם יתברך מתמלא רצון ושפע להשפיע ברכה וטובה לבניו, זהו הברכה לו יתברך שנעשה כבריכה להשפיע ברכה וכידוע, וכו' וכן הוא כל ברכות התפילה, שבכל ברכה מתחיל תחילה הבקשה בלשון תפילה כמו וחננו וכו' ומסיים בברכה ברוך אתה ה' חונן הדעת, שאנו בטוחים שכבר נענינו ומברכים אותו על זה שיתמלא ברכה לחוננו דעת, ויש בה תרתי תפילה וגם הודאה שכבר שמע בקול תפילתנו, וכן אומרים שמע קולנו וכו' ומסיימים ברוך אתה ה' שומע תפילה שהוא שומע ודאי, וכל המלאכים שרפים ואופנים השומעים

ברכתו יתברך על כרחו עונים אמן על זה, ובוה אין מקטרג ואין פגע רע שהרי אדרבה כולם מקיימים ומסכימים על זה, ובסנהדרין (מ"ד ב) שצריך לבקשת רחמים על זה שיהיו הכל מאמצין אותו.

• טעם מספר י"ח ברכות

אף מנין הברכות שקבעו אינו מספר סתמי של צרכי עם ישראל שהצטבר במקרה למניין י"ח כמו שאמרו בגמרא: (ברכות כה, ב) 'הני שמונה עשרה כנגד מי, אמר רבי הלל בריה דרבי שמואל בר נחמני כנגד שמונה עשרה אזכרות שאמר דוד בהבו לה' בני אלים, רב יוסף אמר כנגד שמונה עשרה אזכרות שבקריאת שמע, אמר רבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי כנגד שמונה עשרה חוליות שבשדרה'.

המהר"ל מבאר (נתיבות עולם א – נתיב העבודה – פרק ט) 'כי התפלה היא בקשה ומדת הרחמים שהוא מדת התפלה, ומדריגת הרחמים הם י"ח. וכו', כי שם של ה' שהוא מדת רחמים יש לו י"ב צרופים ועוד יש כאן שש צרופים בג' אותיות של שם בן ד'. וכו'. ולרבי הלל עיקר התפלה שמצד רחמי הש"י יתן לו הש"י צרכיו לכך תקנו י"ח ברכות נגד מדת רחמים של הש"י. ולמ"ד נגד י"ח הזכרות שבקריאת שמע, סבר כי התפלה שהאדם מתפלל אל השם יתברך כי ראוי שיתן לו השם יתברך צרכו במה שהוא יתברך אדון ומלך אל האדם והאדון ראוי שיהיה מפרנס את עבדו, ולכך תקנו כנגד י"ח שמות שבקריאת שמע, כי קריאת שמע הוא מלכות שמים שממליך האדם את בוראו עליו והמלך ראוי לפרנס את אשר תחתיו, לכך תקנו י"ח ברכות בתפלה כנגד י"ח שמות שבקריאת שמע, כי מפני שמלכותו יתברך הוא על האדם ירחם על האדם וישמע תפלתו. ולמאן דאמר כנגד י"ח חוליות שבאדם, כי החוליות הם קומתו וכאשר הוא עומד לפני השם יתברך בתפלתו מכניע כל קומתו כמו העבד שעומד לפני האדון שלו, לכך תקנו י"ח ברכות בתפלה שעל ידי שהוא עומד לפני השם יתברך כמו העבד שעומד לפני רבו בזה מכניע כל קומתו לפני השם יתברך ובשביל זה ראוי לרחם עליו'.

• מבנה התפילה – שבה, בקשה, הודיה

בגמרא מבואר שנוסף על החלוקה לי"ח ברכות ישנה חלוקה כוללנית יותר של שלשה חלקים של שלש ראשונות, ברכות אמצעיות, ושלוש אחרונות, חלוקה זו מהותית לעניין כמה הלכות (ברכות לד, א): אמר רב הונא טעה בשלש

ראשונות חוזר לראש באמצעיות חוזר לאתה חונן וכו' אמר רב יהודה לעולם אל ישאל אדם צרכיו לא בשלש ראשונות ולא בשלש אחרונות אלא באמצעיות.

מלשון הרמב"ם עולה שזה מכנה יסודי מחייב של סדר התפילה, 'חייב מצוה זו כך הוא, שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום ומגיד שבחו של הקדוש ברוך הוא ואחר כך שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחנון ואחר כך נותן שבח והודיה לה' על הטובה שהשפיע לו כל אחד לפי כחו' וכו',

וקצת משמע מלשון הרמב"ם שסדר זה הוא מן התורה. ויתכן שהדבר נסמך על לשון הגמרא: (עבודה זרה ז, ב) 'דריש רב שמלאי לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואחר כך יתפלל, מנלן ממשח רבינו דכתיב ה' אלוקים אתה החלות להראות את עבדך וגו', וכתיב בתריה אעברה נא ואראה את הארץ הטובה'. עוד אמרו בגמרא: (ברכות לא, א) 'יכול ישאל אדם צרכיו ואחר כך יתפלל כבר מפורש על ידי שלמה שנאמר לשמוע אל הרנה ואל התפלה רנה זו תפלה תפלה זו בקשה'.

המימרא בברכות שם מסתיימת בהסבר על חלקי התפילה: 'אמר רבי חנינא ראשונות דומה לעבד שמסדר שבח לפני רבו, אמצעיות דומה לעבד שמבקש פרס מרבו, אחרונות דומה לעבד שקבל פרס מרבו ונפטר וחולך לו'.

• טעם הקדמת סדר השבח לתפילה – דרך ארץ

כאמור הטעם שתיקנו שלש ברכות ראשונות 'אבות' 'גבורות' ו'קדושת השם' בתחילת התפילה, הוא מפני שצריך האדם לסדר שבחו של הקב"ה, ואחר כך יתפלל על בקשותיו, כפי שלמדו מתפילת משה שפתח תחילה בשבחו של הקב"ה ואחר כך ביקש 'אעברה נא ואראה את הארץ הטובה וגו'.

והננו מוצאים כמה ביאורים בנחיצות הדבר:

בפשטות, העניין בזה הוא הנהגה של כבוד ודרך ארץ, שבטרם נעסוק בבקשותינו ובצרכי עצמנו נקדים לעסוק בכבודו של מקום. וכן משמע מלשון הספרי (וזאת הברכה פיסקא ב, ועיין עוד ספרי בהעלותך מז). 'ויאמר ה' מסיני בא וזרח משעיר. מגיד הכתוב שכשפתח משה לא פתח לצרכם של ישראל תחילה עד שפתח בשבחו של מקום. משל למה הדבר דומה ללאיטור שהיה עומד על הבחמה ונשכר לא לאחר לדבר על ידיו ולא פתח בצרכי אותו האיש תחילה עד שפתח בשבחו של מלך תחילה אשרי עולה אמלכו אשרי עולה מראיני עלינו זרחה חמה עלינו זרחה לבנה. והיו הכל מקלסים עמו ואח"כ פתח בצרכי אותו האיש וחזר וחתם בשבחו של מלך. אף משה רבינו לא פתח בצרכם של ישראל עד שפתח בשבחו של מקום שנאמר ויאמר ה' מסיני בא וכו', אף דוד מלך ישראל לא פתח בצרכם

של ישראל תחילה עד שפתח בשבחו של מקום תחילה שנאמר הללויה שירו לה' שיר חדש. וחזר וחתם בצרכם של ישראל וכו', ואף שמנה עשרה שתקנו חכמים הראשונים שיהו ישראל מתפללים לא פתחו בצרכם של ישראל תחילה עד שפתחו בשבחו של מקום שנאמר הא-ל הגדול הגבור והנורא. קדוש אתה ונורא שמך. ואח"כ מתיר אסורים ואח"כ רופא חולים, ואח"כ מודים.

ויתכן שהכוונה היא שכשאנו באים לפני המלך בדרך ארץ כראוי בהקדמת סדר השבח הדבר מועיל שאף הבקשות יתקבלו.

וכך כתב בספר 'המחכים': 'שאחרי שמידר שבחו של מקום יש לו להתחיל תפלתו שכן תכסיס מלכות כשצריכין מן המלך שולחין לו דורון ואח"כ מבקשין'.

אולם יש לבאר שזו מטרה בפני עצמה והיא מחלקי עבודת ה' שבתפילה, שצריך אדם לבוא לפני ה' לברכו ולשבחו על גדלו וטובו. ובגמרא (ברכות לא, א וברש"י שם ד"ה יכול) משמע, שברכות שבחו של מקום בפני עצמן נקראים 'תפילה'. אלא שאמרו שצריך תחילה להקדים חלק זה של עבודה שכן ראוי תחילה לעסוק בכבודו של מקום ואחר כך לעסוק בצרכיהם של הבריות.

● להקדים כוונה נכונה אל מי מתפללים

אנו מוצאים עניין נוסף בהקדמת סדר השבח, כי תפילה נכונה היא כאשר האדם מצייר לנגדו כמו חי שה' קרוב אליו ומאזין לתפילתו, וכמו שאמרו: (סנהדרין כב, א) 'המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכינה כנגדו שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד'. ובכדי שיגיע האדם לכך מתוך הכרה בהירה ובהתעוררות רגשי לבו ונפשו, אזי כשהוא משווה את ה' כנגדו, עליו לברר לעצמו לפני מי הוא עומד ולבטא במדויק את מלוא השגתו והכרתו בה' באיזה אופן הוא משיג אותו, וכל עוד שאין הדבר מוגדר בלבו חסר בשלימות עמידתו נוכח פני ה'.

וכן כתב הספורנו על הפסוק (בראשית טז, יג) 'ותקרא שם ה' הדובר אליה אתה א-ל ראי - הנה קריאת שם ה' היא התפלה אשר בה שבחו של הקב"ה במחשבת המתפלל או בדבריו כאמרו ז"ל לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואחר כך יתפלל, כי בזה יכוין המתפלל לא-ל יתברך, כענין שויתי ה' לנגדי תמיד.

• לבסם בלבו ההשקפה הנכונה בבואו להתפלל

עוד ביארו הראשונים שהקדמת השבחה באה כחיזוק עצמי לבסם בקרבנו בלב שלם את ההשקפות היסודיות שעליהם מבוססת עבודת התפילה, וכך כותב הרשב"א בביאורי ההגדות (מובא ב'הכותב' על עין יעקב ברכות לב, א), 'מפני שיש בזה פנות גדולות לעניני התפלה וצריך שידע כל הבא להתפלל לשאול ממנו ית' צרכיו כדי שידע על איזה צד תתקן לו התפלה והוכרת השבחים ושלשת חלקי הכוונות האלה מרוחקות בחק הבורא יתעלה ר"ל שאין להעלות על דעת כל נברא שיש לו אצל הבורא יתברך יבטח לשאול ממנו שהוא יתברך יחויב גמול קודם שעליו למלאות שאלתו רק מצד החסד המוחלט, וכן לא ישאל כמסתפק ביכלתו שלא ימנענו דבר עם רצונו יתברך וכן לא יעלה בדעתו שיש לו תחבולה למצוא בקשתו אצל אחר גשמי גלגל או רוחני בלתי אם ימציא לו הוא יתברך בקשתו וע"כ הסכים רבי יהושע שלא ישאל אדם צרכיו עד שיסדר שבחיו. דברים דומים מבוארים בספר 'בית אלקים' להמבי"ט (שער התפילה – פרק שני).

ראה גם בפירוש מהר"י קארו ז"ל על התורה (שמות י, א) כתב: 'וכלל הענין שצריך שיתפלל וישאל האדם צרכיו בחסד מוחלט ולא יתלה בזכותו. ב' שיכיר יכלתו שאם לא יכיר יכלתו איך ישאל ממנו ובכלל זה יכיר ויאמין השגחתו בזה העולם השפל. ג' שאם הוא ית' לא יספיק צרכו אין לו מזנס, ובוה יהיה כונתו שלמה ותפלתו רצויה מתנאי התפלה שיאמין בשכר ועונש וגם בהבטחת ישראל ובהחזרת שכינה בתחתונים ואחר התפלה הודאה'. שינון השקפות אלו מועילים לקבלת התפילה ברצון לפני ה', בכך שמביעים את הביטחון בקבלת התפילה. (של"ה ראש השנה תורה אור אות טו, מהר"ל נתיב העבודה פרק יב).

• אנשי כנסת הגדולה תיקנו י"ח ברכות על הסדר

על סדרן הכללי של ברכות התפילה אמרו בגמרא (מגילה יז, ב) 'תפלה מנא לן דתניא שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה, אמר רבי יוחנן ואמרי לה כמתניתא תנא מאה ועשרים זקנים ובהם כמה נביאים תיקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר.

בהמשך הגמרא הקשו: 'וכי מאחר דמאה ועשרים זקנים ומהם כמה נביאים תקנו תפלה על הסדר, שמעון הפקולי מאי הסדיר, שכחום וחזר וסדרום'.

בהמשך הגמרא נתנו ביאור מפורט לסדרה ומקומה של כל ברכה אחר חברתה: 'תנו רבנן מנין שאומרים אבות שנאמר הבו לה' בני אלים ומנין שאומרים גבורות שנאמר הבו לה' כבוד ועוז ומנין שאומרים קדושות וכו'.

בעז"ה כשנעסוק בפירושה של כל ברכה בפני עצמה, נעמוד גם על סדר מקומה ביחס ליתר הברכות.

פרק מא

הברכה הראשונה בשמונה עשרה – ברכת אבות

אות א – חובת הכוונה בברכה ראשונה – "אבות"

• סדר "שבחו של מקום" כהכנה לבקשות

עמדנו על החלוקה הכללית של ברכות התפילה, המתפצלת לשלשה חלקים של – שלש ראשונות, ברכות אמצעיות, ושלש אחרונות, דהיינו שלש ראשונות סדר השבח, אמצעיות שאלת צרכים, שלש אחרונות הודאה. שמשמע מלשון הרמב"ם שזה מבנה יסודי מחייב של סדר התפילה, שיתכן שהוא מן התורה.

מתוך כך תבואר נחיצות והכרחיות הקדמת סדר השבח לפני הבקשות, וכבר הזכרנו את הטעם שזה מצד מידת דרך ארץ, לעסוק בכבודו של מקום בטרם שאנו עוסקים בצרכינו אנו, או בכדי להשריש אצל המתפלל את היסודות המביאים אותו לעמוד בתפילה לפני ה'.

עלינו להשלים את היריעה בטעם עיקרי נוסף במיוחד שנוגע במיוחד לברכת אבות. שהקדמת סדר השבח באה כפתיחה שבעקבותיה מתבקשים הבקשות, דהיינו שבאמירת השבח מביע האדם את עוצם הכרתו בתוכן השבח, ומרכז את מחשבתו ברוממות השי"ת שהוא בלבדו זה שבכוחו להזמין לו בקשתו, נמצא שהבקשה היא כאמירת 'ובכן', והאדם מגיע לשלב של שאלת צרכים, בהמשך לעוצם הכרתו, שמממש את ההכרה שזכה לה, בזה שהוא מבקש שימלא אפוא ה' את משאלתו. וכגון בברכת אבות האדם אומר הרי אתה נקרא אלוקי האבות וישראל, וקרוב לשמוע את תפילותינו, ובכן האזינה נא לבקשתינו.

• מידור ברכות השבח מעכב את התפילה

במגן אברהם (או"ח סימן תקצג ס"ק ב) ובעקבותיו בשו"ע הרב (או"ח סימן קד) פסקו שאדם שאינו יודע כל הברכות של שמו"ע אלא מקצתן יאמר אותן שיודע ואינן מעכבות זו את זו, ומדייקים מכך שאמרו ברכות מלכיות זכרונות שופרות מעכבות זו את זו משמע מזה שבכל תפילות השנה אין ברכותיהן מעכבין זו את זו.

אולם כל זה הוא רק לגבי הברכות האמצעיות, אבל שלוש ראשונות ושלוש אחרונות מבואר בספרים שהם מעכבות את התפילה, ומבלעדיהם אין לזה 'תורת תפילה' כלל, שכן שם 'תפילה' אינו חל רק על ידי המטבע והמסגרת שקבעו חכמים, שאמרו 'לעולם יסדר אדם שבחו של מקום תחילה ואחר כך יתפלל' (ברכות לב.). ויש שדייקו כך בכוונת ה'תוספתא' במנחות (פרק ו הלכה ו) 'הלל ושבח ותפילה מעכבות זו את זו'. והאריכו המפרשים לדון בביאור הדברים. ופירשו שהכוונה היא לדין זה שאף שכלל ברכות התפילה אינן מעכבות זו את זו, אבל ברכות 'ההלל והשבח' דחינו שלש ראשונות ושלוש אחרונות, מעכבות את התפילה, וכן ה'תפילה' מעכבת אותם, שאי אפשר לומר ברכות השבח לבדם אם אין תפילת בקשה באמצע. וכמו שנתבאר. [עיי' ב'מצפה שמואל' שם שביאר כן בכוונת התוספתא].

• **שבח ובקשה בכל ברכה בפני עצמה**

כבר הוזכר שמלבד תקנת חכמים על כללות תפילת שמונה עשרה שתהיה בסדר של ברכות שבח, ואחר כך ברכות שאלת צרכים, תיקנו גם שכל בקשה בפני עצמה לא תיאמר בפני עצמה כבקשה מתפרצת ללא הקדמה, אלא המשאלות יבואו כל אחת ואחת במסגרת של ברכה, לאור האמור כעת יתבאר טעם הדבר, שכן במהלך הברכה מביע האדם באמירת השבח את עוצם הכרתו בתוכן השבח, ומרכז את מחשבתו ברוממות השי"ת שהוא בלבדו זה שבכוחו להזמין לו בקשתו, ומתוך כך הוא מגיע לממש את הכרתו בזה שהוא מבקש אפוא שאכן שימלא את משאלתו, ומביא את עצמיות נפשו ורצונו לתוך העבודה. ומתוך שני החלקים יחדיו השבח והבקשה גם יחד בונה האדם קומה שלימה של עבודה שלימה ותמימה לפני ה'.

באופן קרוב לזה כתב רבי צדוק הכהן מלובלין, (דברי סופרים אות ט): 'הברכה היא התפילה, וכמו שאמרו (בבא מציעא מ"ב א) התחיל למוד וכו' ברוך השולח וכו' מדד ואחר כך בירך הרי זה תפילת שוא ואף על פי שאומר בלשון ברכה ו'השולח' וכו', אחר שהתפלל תחילה בהליכתו למוד יהי רצון מלפניך ה' וכו' אין לך תפילה שאינה נענית ובודאי ישלח ברכה, ואפילו אינה נראה מורגש בפועל. ועל זה הוא לשון ברכה אחר כך, על דרך ישמעאל בני ברכני בפרק קמא דברכות (ז' א) ואמר יהי רצון מלפניך וכו', כי כאשר השם יתברך מתמלא רצון ושפע להשפיע ברכה וטובה לבניו, זהו הברכה לו יתברך שנעשה כבריכה להשפיע ברכה וכידוע, וכו' וכן הוא כל ברכות התפילה, שבכל ברכה מתחיל תחילה הבקשה בלשון תפילה כמו וחננו וכו' ומסיים בברכה ברוך אתה ה' חונן הדעת, שאנו במוחים שכבר נענינו ומברכים אותו על זה שיתמלא ברכה לחוננו דעת, ויש בה תרתי תפילה וגם הודאה שכבר שמע בקול תפילתנו, וכן אומרים שמע קולנו וכו' ומסיימים ברוך אתה ה' שומע תפילה שהוא שומע ודאי, וכל המלאכים שרפים

ואופנים השומעים ברכתו יתברך על כרחו עונים אמן על זה, ובוה אין מקטרג ואין פגע רע שהרי אדרבה כולם מקיימים ומסכימים על זה, ובמנהגיהם (מ"ד ב) שצריך לבקשת רחמים על זה שיהיו הכל מאמצין אותו.

• בברכה ראשונה הכוונה מעכבת

בגמרא ובפוסקים עולה הדין שהכוונה מעכבת בברכה ראשונה. וכך אמרו: (ברכות דף לז, ב) 'המתפלל צריך שיכוין את לבו ככולן, ואם אינו יכול לכוין ככולן, יכוין את לבו באחת, אמר רבי חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי, באבות'. וכן נפסק בשו"ע (או"ח סימן קא סעיף א) 'המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות היינו פירוש המילות ואם אינו יכול לכוין כולם לפחות יכוין באבות, ואם לא יכוין באבות אף על פי שכיון בכל השאר יחזור ויתפלל.

נאם כי למעשה כתב הרמב"ם בשם הטור: 'והאידנא אין חוזרין בשביל חסרון כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין, אם כן למה יחזור'.

במעט דין זה כתב במשנ"ב (ס"ק ג) דברכת אבות הוא סדור שבהו של מקום, על כן אינו בדין שיהא אז פונה לבבו לדברים אחרים,

משמעות פשוטת לשון הברייתא שדין הכוונה בתפילה הוא מעיקר הדין בכל הברכות, אלא שבדיעבד יוצא ידי חובת תפילה אם כיון באחת מן הברכות, אלא שקבעו שברכה אחת זו תהיה ברכת אבות, שיש בה תוכן כולל את הכוונה העיקרית של ברכות התפילה כולן.

וכן כתב ב'רבינו מנוח' על הרמב"ם (תפילה פ"י הלכה א) ואם כיון לבו בברכה ראשונה וכו' דכיון שכיון לבו באבות שהוא ברכה ראשונה שיש בה זכר אלוקותו ית' ושהוא ממציא כל העולם ושהשגחתו בטובים לשלם להם גמולם וכו', ומאחר שכיון לבו בברכה ראשונה שהיא עיקר כל התפילה דיו, ואינו צריך לחזור וכו'.

לאור החשיבות המכרעת בידיעת הכוונה בברכה ראשונה, והיותה מעכבת את כל התפילה נדקדק כאן ביתר תשומת לב לביאור הברכה בכללותה, ולפירושה של כל מילה.

• אד-ני שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך.

בטרם שאנו פותחים בנוסח הברכה הראשונה אנו מקדימים לומר: 'ה' שפתי תפתח, ופי יגיד תהלתך'. זהו פסוק בתהלים (נא, יז), ותקנו חכמים לאמרו לפני התפלה (ברכות ג, א), מכיון שכשאנו באים לעמוד ולהתפלל לפני ה', אנו צריכים לבקש תחלה על דבר זה עצמו, שיהיה באפשרותנו להתפלל לפניו ולהללו ותהיה התפלה מקובלת לפניו, כי אפילו לפתוח את פינו איננו יכולים מבלי עזרתו. זה גם ביטוי של כבוד ונימוס, שהרי מי אנחנו שראויים עצמנו כראויים להתחיל לשבח את המלך, אלא שאנו פותחים בבקשה וקריאה אל ה' עצמו שיפתח את פינו ויתן לנו רשות אומץ וכח להללו ולשבחו.

הגמרא דנה כיצד ניתן לומר פסוק זה, ומדוע אין בכך הפסק בדין 'סמיכת גאולה לתפילה'. 'והא אמר רבי יוחנן בתחלה אומר ה' שפתי תפתח ולבסוף הוא אומר יהיו לרצון אמרי פי, אלא התם כיון דתיקנו רבנן למימר ה' שפתי תפתח, כתפלה אריכתא דמיא'. בפשטות הכוונה היא, שמכיון שתיקנו כחובה לומר פסוק זה, הוא נעשה כחלק בלתי נפרד מן התפילה, וכאילו כבר מתחיל את התפילה באמירתו. וממילא אין כל הפסק בין ברכת גאל ישראל לתפילה.

תלמיד רבינו יונה על הרי"ף (ברכות ג, א) מסביר ביתר הרחבה בשם רבו: פירוש, זה הפסוק דבוק עם הפסוק שאחריו, שאומר כי לא תחפוץ זבח ואתנה וגו', ואמר אותו דוד כשהיה מתפלל על חטא בת שבע שחטא בו במזיד, ועל המזיד אין מביאין קרבן, שאין קרבן בא אלא על השוגג, ועל כן היה מתפלל לבורא תסייעני שאוכל לכוין בתפילתי, ולספר מעלליך, כדי שתהא תפילתי מקובלת, שכיון שלא תחפוץ זבח על המזיד, תהיה תפילתי כפרה במקום קרבן, ועכשיו גם כן שאין לנו בהמ"ק, ואין אנחנו מקריבין קרבנות, אנו אומרים אותה על אותו ענין, שתהיה תפלתנו מקובלת ורצויה במקום זבח וקרבן, ומפני שנתקן על עניין התפלה, אמרו דכתפילה אריכתא דמיא'.

• כללות תכנה של ברכת אבות – ה' אלוקי ישראל

מעבר לפירוש המילות יש חשיבות יתירה ראשית כל לדעת בכל אחת מהברכות, מהו תוכן הכוונה הכללית של הברכה, מה אנו בעצם אומרים כאן מתוך כל המילים.

ברכת 'אבות' הפותחת את תפלת העמידה, חלקה הראשון עוסקת בתאריז של הקדוש ברוך הוא, ומשמשת כפתיחה לכל שמונה עשרה הברכות, והוא כעין 'שם ומלכות' אריכתא [בהמשך נסביר זאת ביתר ביאור]. אולם יש גם כונה פרטית לברכת אבות כשלעצמה, שהאדם בא לבטא בה את היחס המיוחד וההשגחה המיוחדת שיש לעם ישראל

מאת ה' יתברך, שהוא נקרא 'אלוקינו' 'אלוקי ישראל', ברכה זו בעצם אינה באה להביע דווקא את הזכרת זכות האבות שעומדת לנו, אלא את ההכרה שה' הוא אלוקינו, אלא שדבר זה החל מזמן האבות. זוהי ברכת הפתיחה לברכות התפילה, אנו באים לפני ה' ואומרים לנו אתה הוא הרי האלוקים שלנו. וכבר מאז אברהם ויצחק ויעקב נעשית לאלוקינו.

שכן יש לדעת שבחירת עם ישראל והיות ה' לנו לאלקים, אינו רק תואר נוסף לה' כמו למשל 'ה' פוקח עורים'. אלא זהו עניין מהותי בעצם הכרת שמו יתברך, שכך בחר ורצה שיקרא שמו עלינו ונעשה לנו לאלוקים ונקרא 'אלוקי ישראל', והדבר מתבטא בכמה עניינים שנציין להלן. ובכל אופן זה הוא אחד היסודות העיקריים ביותר בעבודת ה'. עד כדי כך שכל חובת התורה והמצוות המוטלת על עם ישראל, נובעת רק בשל בחירה זו שבחר בנו ה', שאנו נהיינו לו לעם והוא אלקינו, וכמו שפתח הקב"ה בעשרת הדברות 'אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים'. וידועים דברי חזו"ר (מאמר א אות כז) שמוכיח מפסוק זה שזוהי הסיבה שרק עם ישראל נתחייב בכל המצוות, מכיון שביציאת מצרים ה' עשה אותנו לעמו.

דרגה מיוחדת זו של עם ישראל שהוא קשור להקב"ה, עד שהוא נקרא 'אלוקי ישראל', יש לה משמעות מיוחדת לענין התפילה, ככתוב (דברים ד, ז): 'כי מי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים אליו כה' אלוקינו בכל קראנו אליו'. ולכן בפתיחת התפילה מציינים בראש ובראשונה את ההכרה כי הוא אלקינו הקרוב אלינו, שעל כן אנו מתפללים אליו ומבקשים ממנו. ובתפילתנו אנו מביעים את ההכרה בכך שה' יתברך אף שקדושתו נשגבה במרומים, הריחו מנחוג את העולם באופן נוכח ושכינתו בארץ בתוכנו, והריחו עומד לנגדנו קשוב ומאזין למשאלותינו ובקשותינו.

• "אבות" – יסוד הקשר בין הקב"ה לכלל ישראל

מאחר שמטרתנו היא לפתוח את תפילתנו אל ה' בציון הקשר המיוחד בינו לבינינו – עם ישראל, אנו בוחרים לציין את הקשר הזה מהתחלתו וראשיתו, שכן כבר מימי האבות כבר נקרא שמו עליהם כאלוהיהם המיוחד להם, דהיינו שזכו ליחס מיוחד והשגחה אלוהית מיוחדת לשמרם ולהצליח דרכם.

ואף שבכל התורה עיקר עניין בחירת עם ישראל הוא מיציאת מצרים, שאז נתהוותה מציאות האומה במלואה, בהנהגה אלוהית ניסית גלויה, ורק אז ניתנה להם התורה. וכמו שנזכר בעשרת הדברות והרבה פעמים בתורה, שיסוד וסיבת החובה לקיום התורה הוא מחמת יציאת מצרים. אולם לעניין התפילה חוזרים לשורש – אל האבות. ואף שכוונתנו בהזכרת השגחת ה' עלינו, היא לכלל ישראל בכל הדורות, בכל זאת הברכה חותמת ב'מגן אברהם'

ולא 'מגן עם ישראל'. כי עצם הקשר והיחס וברית הידידות עם ה' – שהוא יהיה דואג ומשגיח עלינו ואנחנו נהיה עוסקים בעבודתו, דבר זה כבר היה אצל האבות במלואו, כמו שכתב רש"י על הפסוק (שמות טו, ב) 'א-להי אבי – לא אני תחילת הקדושה, אלא מוחזקת ועומדת לי הקדושה ואלהותו עלי מימי אבותי'. והוא מה שאמרו: 'תפילות אבות תיקנום' (ברכות כו, ב). שהאבות הם שכבשו את הדרך והמשיכו את הנהגת ה' בזה העולם והיותו קרוב לשוועת הקוראים אליו.

דבר זה כבר מושרש בהכטחה הראשונה לאברהם אבינו בפרשת לך לך (בראשית יב, ב): 'ואעשך לגוי גדול – שפירשו חז"ל (פסחים דף קיז, ב, וברש"י על התורה): 'זהו שאומרים אלוקי אברהם'. כלומר שמה שאומרים בתפילה 'אלוקי אברהם' מובנו כאמור, שהאבות הם שייסדו והמשיכו על ידי עבודתם את המציאות שה' קרוב לשמוע את תפילות ישראל. וזה נרמז בפסוק 'ואעשך לגוי גדול', דהיינו שזרע אברהם יגיע למדרגת 'כי מי גוי גדול אשר לו אלוקים קרובים וגו'.

• האבות יסוד ההתגלות האלוקית בעולם

מלבד זאת יש בדבר עניין נשגב ונעלם, שהאבות על ידי עבודתם ותוקף הכרתם לא רק המשיכו את הקשר לבניהם אלא אליהם מיוחס כלל התעוררות והמשכת השראת השכינה בארץ, ובעבודתם במסירות נפש הביאו להנהגה אלוקית יותר גלויה בעולם.

וחז"ל רמזו עניין זה באמרו: 'האבות הן הן המרכבה' (בראשית רבה מז, ו). וראה עוד במדרש (שם יט, ז): 'עיקר שכינה בתחתונים היתה כיון שהטא אדם הראשון נסתלקה שכינה לרקיע וכו' עמדו ז' צדיקים ואלו הן אברהם יצחק ויעקב וכו' עמד אברהם והורידה לששית עמד יצחק והורידה מן שישית לחמישית עמד יעקב והורידה מן חמישית לרביעית וכו'.

והמהר"ל (נתיב העבודה פרק י) מאריך לבאר שבשל כך האבות נחשבים כשורש והתחלה לכלל השתלשלות העולם.

דברים אלו רמוזים במדרש: (שמו"ר טו, ז) 'כי מראש צורים אראנו אלו האבות, שנאמר (מיכה ו) שמעו הרים את ריב ה', מוצאים אנו מתחלה היה המקום מבקש לכונן העולם ולא היה מוצא עד שעמדו האבות משל למלך שהיה מבקש לבנות מדינה גזר וחפשו מקום לבנות בו המדינה בא ליתן היסוד והיו המים עולים מן התהום ולא היו מניחים לעשות את היסוד שוב בא ליתן את היסוד במקום אחר והיו המים מהפכים עד שבא במקום אחד ומצא שם צור גדול אמר כאן אני קובע את המדינה על הצורים הללו כך מתחלה היה העולם מים במים והיה האלהים מבקש לכונן

עולמים ולא היו הרשעים מניחין וכו' כיון שבאו האבות וזכו אמר הקב"ה על אלו אני מכונן העולם שנאמר (שמואל א ב) כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל'.

זאת אומרת שבפתיחת התפילה אנו מעמידים תחילה את יסודות ההתגלות האלוקית בעולם בכלל, ומזכירים שהמייסדים היו אבותינו הקדושים, ובכך נוטעים את השרשים והסיבות, מדוע יקשיב ה' וישמע את תפילתנו.

אות ב – ביאור ברכה ראשונה

• ברוך – ענין ה'ברכה'

התפילה נפתחת במילת 'ברוך', בכללות המושג 'ברכה' וגם בפירוש מלת 'ברוך' בכל הברכות, כבר עסקנו לאמיתו של דבר בראשית מאמרנו, בתחילת ברכות השחר, אולם לרגל פתיחת שמונה עשרה עלינו לשוב ולהתבונן בכוונת כל מילה הנאמרת, נשוב אפוא שנית ונבאר בתמציתיות את עיקרי הדברים.

לגבי כללות המושג 'ברכה' יש לדעת שאין היא כמו שטועים רבים שהיא כמו 'תודה', שאם כן היינו צריכים לומר 'ברוך אתה יי שאתה בורא פרי העץ', כמו במודים. אלא כל הברכות (מלבד 'מודים' ו'נודה לך') הם 'שבח', דהיינו אמירה של התפעלות מגדלת ה', הבאה מתוך הכרה שהוא בעל הפעלה המעוררת התפעלות. שמכיון שאנו רואים פעלה של ה', אנו רואים בכך התגלות מסוימת שלו יתברך, שלעינינו מתבטאת הופעתו בתורת 'בורא פרי העץ', 'פוקח עורים', וכן כל ברכה. ומכיון שאנו מכירים בכך שה' יתברך הוא הפועל עניין זה, אנו משבחים ומברכים את שמו אשר נכר עתה לעינינו. [וכמו כן בברכת המצוות מתבטאת הופעתו בתורת מצוה, וכן ברכות הבקשות שבתפלה הם מצד הופעתו שאנו משווים אותו לנגדנו בכונתנו כמי שעושה את מה שבקשנו].

נזכיר גם את תמצית דברי המפרשים בכוונת מילת 'ברוך' שהתקשו בה רבים, שכן אם נפרש שהוא כעין איחול ותפילה שאנו מברכים אותו שיתרבה ויתחזק ויהיה לו כל הברכות, כמו שמברכים אדם בשפע והצלחה, לכאורה יש בכך משום פחיתות כבוד שהאדם מאחל ברכה לה', כביכול נזקק לברכתו, (ספר החינוך מצוה תל).

ויש שפרשו שהוא שבח או 'תואר' להקדוש ברוך הוא שהוא 'מקור הברכות', עוד יש פרוש מובא בספרים שזה הפירוש המורגל בפי ההמון, ש'ברוך' היינו מהולל [וכן בסידורים עם עברי-טייטש מפרשים ברוך – 'גילויבט' דהיינו מהולל, וכן נראה דעת אברבנאל בראשית כז, וחזקוני בראשית כד]. אולם נראה הכוונה בזה שעל ידי אמירתי אני עושה מהולל, כי אי אפשר לפרש הכוונה בזה על מה שהוא תמיד מהולל בפי כל, שזה נקרא 'מבורך' ולא 'ברוך'.

ויש שפרשו על פי דרך הסוד שנכון לברך את ה' שיתפשט טובו לבריותיו. (עיין שו"ת הרשב"א ח"ה נ' – נא, רבינו בחיי דברים ה', בית אלוקים פרק כ, נפש החיים שער ב, חיי אדם הלכות ברכות סימן ו' בשם הגר"א. מאמרי אדמו"ר הזקן תק"ע מאמר 'עניין וסדר').

אמנם בשעת התפלה קשה לכוין כמה כוונות, ונראה העצה למזגם בכוונה כללית שהמתפלל בא להביע שבח ומעלה באופן של רגש התפעלות.

• אתה

אחד הענינים המיוחדים בנוסח כל הברכות הוא, שאנו פונים אל הקדוש ברוך הוא בנוכח, כדרך שבחו של מלך שאומרים שבחו בפניו. ובמיוחד צריך האדם לכוין לבו לזה בתפלת העמידה, שכל ענינה עמידה נוכח ה', וכמו שאמרו (סנהדרין כב, א): 'המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכינה כנגדו שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד'. וב'מסילת ישרים' (פרק יט) כתב: 'וכשאתה מתפלל דע לפני מי אתה מתפלל, צריך שיסתכל האדם ויתבונן היטב, וכו' שהוא עומד ממש לפני הבורא יתברך שמו ונושא ונותן עמו וכו', אמנם מי שהוא בעל שכל נכון, כמעט התבוננות ושימת לב, יוכל לקבוע בלבו אמיתת הדבר, איך הוא בא ונושא ונותן ממש עמו יתברך, ולפניו הוא מתחנן ומאתו הוא מבקש, והוא יתברך שמו מאזין לו מקשיב לדבריו, כאשר ידבר איש אל רעהו, ורעהו מקשיב שומע אליו'.

וזה לשון ה'חזון איש' (קובץ אגרות ח"א אגרת כ"ג) 'עבודה נאצלה בתפילה לצייר כמו חי איך שהקב"ה שומע את שיח שפתינו ומאזין הגיון הלב'.

ואף שבהמשך הברכות לפעמים עוברים לדבר בלשון נסתר, מבאר בשו"ת הרשב"א (ח"ה סימן נב) את המעם לדבר, שמאחר שבאמת אין אנו משיגים את מהותו של הקדוש ברוך הוא, אך מצד שני אנו מרגישים ומשכילים בברור את נוכחותו על כן מתחלפת השגתנו בו מנוכח לנסתר.

• שם ה'

הכונה הפשטית של שם 'אדני', הוא 'אדון הכל', שזו ההופעה הגלויה שאנו משיגים את ה', שהוא האדון והבעלים שלנו ושל כל הנבראים. ולדעת השולחן ערוך [אורח חיים סימן ה וכן דעת המקובלים] במקום שנכתב השם בכתובת י-ה-ו-ה' צריך לכוין גם את כוונת השם המיוחד, והיא שהוא יתברך 'היה הוה ויהיה', כלומר שהוא הווה תמיד,

מחויב המציאות, שאין מציאותו צריכה סיבה קודמת לה, אלא הוא סיבת כל ההיות. ומפורש בתורה שזה הוא השם העיקרי שנקרא בו הקדוש ברוך הוא כשמו הפרטי כביכול.

אולם מפאת יראת השם המיוחד והנכבד, ומפאת עומק המושג המכוון בו, נרתעים אנו מקדושתו ואסור לנו להוציא אותו מפינו כל ימות העולם הזה, אלא מבטאים זאת בשם אדנות. כמו שאמרו חז"ל (פסחים נא): 'רבי אבינא רמי כתיב זה שמי לעלם וזה זכרי לדר דר אמר הקדוש ברוך הוא לא כשאני נכתב אני נקרא נכתב אני ביו"ד ה"א ונקרא אני באל"ף דל"ת'. ואף איסור יש בדבר: 'הוגה את השם באותיותיו' (סנהדרין קא, ב).

• אלוקינו

הכונה הפשטית של 'אלקים' היא שליט חזק כל יכול, (לשון השו"ע – תקיף בעל היכולת ובעל כל הכוחות), אולם יש לדעת שבתיבה 'אלוקינו' יש כונה נוספת על 'אלקים', והיא שהוא האלוקים שלנו, של עם ישראל.

וכמו שכתב הגר"א באדרת אליהו (ריש פרשת דברים פסוק ה). 'כי הקב"ה הוא נסתר מצד עצמותו. ונגלה מצד מעשיו לכן אנו אומרים בכל ברכה לשון נגלה ונסתר, ושם הויה ברוך הוא הוא מורה על צד עצמותו יתברך ואלוקים הוא מורה על השגחתו על בריותיו, ולכן כתיב בכל פרשת בראשית שם אלוקים לבדו ובהשגחה יש שני עניינים השגחה כללית דהיינו על כל בריותיו ועל כל העולם בכללותו. והשגחה פרטית שמשגיח על ישראל לבד. וכו' ולכן אומרים בכל ברכה ה' אלוקינו מלך העולם, דהיינו ה' מצד הנעלם, ואלוקינו שהוא משגיח עלינו בפרטיות ומלך העולם שאע"פ שמשגיח עלינו בפרטיות משגיח ג"כ על כל העולם בכללותו ומושל עליהם'.

ואף שהמושג אלקים הוא דבר כללי, ניתן ליחסו לאומה אחת או לאדם פרטי, והמשמעות היא שהאלוקים מעניק לו יחס מיוחד ומשגיח עליו כאלו הוא אלוקים מיוחד לו. ולדבר זה זכה עם ישראל, שה' האלוקים הגדול והנורא אלוקי העולם כולו, בחר בנו להיות לו לעם סגולה, והוא נעשה לאלוקינו המשגיח עלינו ודואג לנו באופן מיוחד. וכאמור, אנו מקדימים זאת כאן כנימוק יסודי לתפלתנו שאנו מכירים שהקדוש ברוך הוא מתעניין ופועל ומתערב בכל אשר נעשה בארץ, ובהיותו אלוקינו הוא קרוב אלינו ונוכח למולנו, קשוב לתפלתנו ומתחשב ברצוננו.

• ואלוקי אבותינו – "אבות" – יסוד הקשר בין הקב"ה לכלל ישראל

כפי שבארנו תיקנו חכמינו לפתוח את תפילתנו אל ה' בהזכרת הקשר המיוחד בינו יתברך לבינינו – עם ישראל, ונקבע לציין את הקשר הזה מהתחלתו וראשיתו, שכן כבר מימי האבות כבר נקרא שמו עליהם כאלוהיהם המיוחד להם, דהיינו שזכו ליחס מיוחד והשגחה אלוהית מיוחדת לשמרם ולהצליח דרכם.

ואף שבכל התורה עיקר ענין בחירת עם ישראל הוא מיציאת מצרים, שאז נהווה מציאות האמה, בהנהגה אלוהית נסית גלויה, ורק אז נתנה להם התורה. וכמו שנזכר בעשרת הדברות והרבה פעמים בתורה, שיסוד וסיבת החובה לקיום התורה מתחיל בסיבת יציאת מצרים. אולם לענין התפילה חוזרים לשורש – אל האבות, והברכה גם חותמת ב'מגן אברהם' ולא 'מגן עם ישראל'. כי עצם הקשר והיחס וברית הידידות עם ה' – שהוא יהיה דואג ומשגיח עלינו ואנחנו נהיה עוסקים בעבודתו, דבר זה כבר היה אצל האבות במלואו. והוא מה שאמרו: 'תפלות אבות תיקנום' (ברכות כו, ב). שהאבות הם שכבשו את הדרך והמשיכו את הנהגת ה' בזה העולם והיותו קרוב לשוועת הקוראים אליו.

וכך כתב הגאון המבי"ט בספר בית אלקים (שער התפילה – פרק שמיני) 'וכן עיקר ברכה זו להראות יהוד אלוקותו עלינו ועל אבותינו כי לזה נקראת אבות, ומה שייחד אלוקותו עלינו היה מצד שנתיחד כבר על אבותינו'.

הוא מוסיף עוד נקודה חשובה שלפעמים חש בה האדם בבואו להתפלל: 'לזה סדרו אלוקינו ואלוקי אבותינו, כי גם שאין אנו ראויים שיתייחד שמו עלינו עם כל זה בשכבר נתיחד על אבותינו נתיחד גם עלינו'.

לפי דבריו יש לנו מטרה מיוחדת להזכיר את האבות, כדי שזכותם תסייע בעדנו שתפלתנו תתקבל. וזו אחת מדרכי התפילה לעורר זכות הקדמונים וברית האבות, לבקש שגם אם אין אנו ראויים שיקרא שם ה' עלינו ושתשמע תפלתנו מצד עצמנו, באים אנו מצד שהוא אלקי אבותינו, וזכותם תעמד לנו,

• מי היה הראשון שהזכיר 'אבות' בתפלתו

הראשונים שהזכירו 'אבות' בפתיחת תפילתם אל ה', היו האבות בעצמם, שכך התפלל יעקב בשובו מפדן ארם כאשר ירא מפני עשו אחיו: (בראשית לב, י) 'ויאמר יעקב, אלוקי אבי אברהם, ואלוקי אבי יצחק, ה' האומר אלי, שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך. קטונתי מכל החסדים ומכל האמת וגו'. וב'ספורנו' שם פירש: 'אלוקי אבי אברהם. הקדים בסדר שבחי המקום וחסדיו, ובהזכיר זכות אבות, כסדר אנשי כנסת הגדולה בתחלת י"ח ברכות'.

וכבר קדמו ליעקב אליעזר עבד אברהם כאשר התפלל אל ה' להצליחה בשליחותו בלכתו לחרן להביא אשה לבן אדונו: (בראשית כד, יב) 'ויאמר, ה' אלוקי אדוני אברהם, הקרה נא לפני היום, ועשה חסד עם אדוני אברהם'.

וכן משה רבנו בתפילתו כשעמד לבקש רחמים על ישראל אחרי החטא, עורר זכרון ברית האבות: (שמות לב, יג) 'זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך, אשר נשבעת להם בכך ותדבר אליהם וגו'.

וזה לשון שו"ת הרשב"א (חלק א סימן תכג): 'כי מה שאנו מזכירין האבות לפי שאנו מכוונים להזכיר זכות האבות בתחלת תחנונינו. והוא הענין שזכר משה בתפלתו בעת הצורך הגדול באמרו 'זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך'. וזהו שאנו מזכירין בזה במקום ההוא בתפלה, באמרו וזכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם. ובמסכת יומא (פ"ג דף כ"ח) אמרו האיר המזרח עד שהוא מגיע לחברון. ואמרו שם (יומא כח, ב) למה הוא אומר עד שמגיע לחברון? ואמרו כדי להזכיר זכות ישני חברון. ועוד שהוא הענין שזכר השם יתברך למשה תחלת דבר ה' בו וכנה עצמו יתברך כן. באמרו [בסנה] (שמות ג, ו) אנכי אלוקי אביך אלוקי אברהם יצחק ויעקב. ולא אמר אליו אנכי אלוקי השמים ואלוקי הארץ. ועוד שאנו בני האדם ותפילותנו [עוסקים] בצרכי בני האדם, ועל כן אנו מזכירין את השם על מבחר המין האנושי שהם האבות.

• "אלוקי ישראל והאבות" – בינוי מיוחד לשם ה'

עוד כוונה יסודית כלולה בהזכרת ה' כאלוקי האבות, כי זה עצמו הוא מכלל הקדמת סדר השבת, כלומר שבהזכרת תואר זה 'אלוקי אבותינו', אנו מכוונים את מבטנו ותפלתנו אל ה' כפי ההשגה שהשיגו האבות במציאותו והנהגתו יתברך.

כלומר שהזכרת אבות בתחילת התפילה אינו רק להזכרת זכותם, אלא זוהי הדרך שלנו לציין את כלל תפיסתנו במציאות האלוקות בעולם, שרצונו להתגלות בכך שהוא "אלוקי ישראל", כלומר משגיה על ישראל לשמרם ולהיטיב להם, ומיסוד דבר זה הוא נקרא תחילה "אלוקי האבות".

וכפי שנצטווה משה מפי הקב"ה בעצמו, ללמד את בני ישראל כיצד לכנותו (שמות ג, טו): 'ויאמר עוד אלוקים אל משה, כה תאמר אל בני ישראל ה' אלוקי אבותיכם אלוקי אברהם וגו' שלחני אליכם זה שמי לעלם וזה זכרי לדור דור'.

ואמנם ברמב"ן שם פירש: 'זוהי זכרי לדור דור' – יחזור אל אלוקי אברהם אלוקי יצחק ואלוקי יעקב, כי לעולם לא ישכח ברית אבות, וכל הדורות כאשר יזכירו "אלוקי אברהם יצחק ויעקב" ישמע אל ויענם. לפי הרמב"ן ציווי הקב"ה להזכיר את שמו מתוך הזכרת האבות היה בכדי לעורר את זכר בריתם.

אולם 'רבינו יונה' כתב בדרשותיו (פרשת פקודי): 'לפי שאין כל אדם יכול להשכיל מציאות מי שאינו גוף, ולא כח בגוף, לכך תקנו כך שנבטל דעתנו לנגד דעתם ונאמרהו בלשון שהוא ית' אמרו למשה במעמד הסנה 'אנכי אלוקי אברהם וגו'.

מלבד ההערה הנפלאה שהקב"ה בעצמו הוא שהורה לנו לפנות אליו באופן זה, רבינו יונה גם נותן לנו הסבר לכך, כלומר שאנו קוראים אל השי"ת למרות שאיננו משיגים אותו בשלימות כפי כוחנו, אולם אנו אומרים אנו פונים אליו ה' על דעת החכמים הגדולים כפי שהשיגוהם הם בפיסגת המעלה, והיינו האבות הקדושים.

הגאון מהר"י בלוך ממלז בעל 'שיעורי דעת' (ח"ג שיעור ג) כותב דברים ברורים: 'באשר השגתנו באלוקותו יתברך פעומה יותר מדי. לכך אנו סומכים דעתנו אל דעת אבותינו לפי התקשרות נפשותנו אליהם ואומרים 'אלוקי אבותינו' כפי השגתם'.

• אלוקינו ואלוקי אבותינו – משמעות כפולה

כאשר יעקב אבינו בא לברך את בני יוסף, אמר (בראשית מח, טו) 'האלוקים אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק, האלוקים הרועה אתי מעודי עד היום הזה'. כלומר, הן שה' השגיח והיטיב עם האבות, ועוד כלול בזה שהאבות עבדו את ה' והתהלכו לפניו.

אלא שבענוותנותו אזי ביחס לעצמו לא הרחיב יעקב אבינו עוז להזכיר לפני קונו את זכויותיו ועבודתו, אלא הזכיר את טובת ה' עמו מעודו. ורק ביחס לאבותיו הזכיר את עוצם עבודתם לפניו יתברך, וכן אנו מוצאים עקרון זה בעת שאברהם השביע את אליעזר בפסוק (בראשית כד, ז) ה' א-להי השמים אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי וגו', הוא ישלח מלאכו לפניך, שכאשר ציין את אלוקות ה' על עצמו, הזכיר את גודל טובות ה' עמו, אולם כאשר אליעזר סיפר זאת ללכן ובתואל אמר: (שם כד, מ) 'ה' אשר התהלכתי לפניו ישלח מלאכו אתך'. דהיינו שהבין שכך יש לתרגם את דברי אברהם, שה' הוא אלוקיו בהיותו עובדו ומתהלך לפניו.

ומפסוקים אלו יש לנו ללמד את פרוש המושג 'אלוקי אבותינו' שיש לו משמעות כפולה, שכן אלו שני צדדים של אותו המטבע, האבות עבדו את ה', וה' השגיח עליהם, ושני הדברים כאחד הם המשמעות של 'אלקי אבותינו'.

• אלוקי אבותינו – "שם ומלכות" מורחב

פתיחת ברכה זו ב'אבות' מלבד שהיא באה מצד תוכנה הפרטי של ברכה זו, היא מהווה 'שם ומלכות' מורחב לכללות השמונה עשרה ברכות.

שכך כתבו התוס' (ברכות מ, ב ד"ה אמר) שאף שכל ברכה צריכה הזכרת מלכות, 'אלוקי אברהם' הוא כמו 'מלכות', שאברהם המליך את הקב"ה על העולם. ומדבריהם עולה שכשאנו אומרים 'אלוקי אברהם', כוונתנו בזה לתת שבה ותואר לה' כפי שאברהם השיג את מציאותו.

לפי זה נמצא שכשאנו אומרים 'אלוקי אבותינו אלוקי אברהם וכו'" זה במקום אמירת 'מלך העולם' שאנו מבארים זאת באופן מפורט, האלוקים כפי שהשיגוהו אבותינו שהכירו במלכותו על העולם.

וקצת ראיה לזה ממה שתיקנו בברכת מעין שבע בתחילה את ההקדמה 'ברוך אתה ה' וכו' אלוקי אברהם וכו', ולמרות זאת הרי אחר כך מזכירים שוב את תוכן הברכה הראשונה בתמצית בתיבות בודדות, כמו בשאר הברכות 'מגן אבות בדברו, מחיה מתים במאמרו'. והביאור הוא כאמור, שבתחילה מזכירים את ה'אלוקי אבותינו א' אברהם א' יצחק וא' יעקב, מדין פתיחת הברכה בשם ומלכות מורחב, כי בפתיחה שהוא דין מחוייב אי אפשר לקצר, ואחר כך ב'מעין שבע' שבים ומזכירים את העניין מצד 'תוכן' הברכה בשלוש תיבות: 'מגן אבות בדברו'. אולם בשמונה עשרה הארוך מילים אלו אלוקי אברהם וכו' משמשים אותנו גם מדין שם ומלכות, וגם כחלק מתוכן הברכה עצמה.

אות ג – אלוקי אברהם אלוקי יצחק ואלוקי יעקב

• המקור להזכרת ה' כאלוקי האבות בפתיחת התפילה

הזכרת 'אלוקי אברהם אלוקי יצחק ואלוקי יעקב' בפתיחת התפילה נלמדת כאמור מן הפסוק במחזה הסנה, בפסוקים בהם לימד הקב"ה בעצמו את משה להודיע לבני ישראל מה הוא שמו, וכיצד נכון לפנות אליו: (שמות ג, טו) 'ויאמר

עוד אלהים אל משה כה תאמר אל בני ישראל ה' אלוקי אבותיכם אלוקי אברהם אלוקי יצחק ואלוקי יעקב שלחני אליכם, זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור'.

כך מובא בראשונים (רמב"ן ורבינו בחיי שמות שם, אבודרהם תפילת י"ה, דרשות רבינו יונה פרשת פקודי), אך למעשה הדבר כבר מפורש במכילתא: (פרשת בא פרשה טז) 'ומנין שאומרים ברוך אתה ה' אלהינו ואלהי אבותינו אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שנאמר, ויאמר עוד אלהים אל משה כה תאמר אל בני ישראל וגו'.

• **הבו לה' בני אלים**

אולם בגמרא מבואר מקור שונה להזכרת האבות בתפילה (מגילה יז, ב, וכן בר"ה לב, א): 'דתניא שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה אמר רבי יוחנן ואמרי לה במתניתא תנא מאה ועשרים זקנים ובהם כמה נביאים תיקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר תנו רבנן **מנין שאומרים אבות שנאמר הבו לה' בני אלים**, ומנין שאומרים גבורות שנאמר הבו לה' כבוד ועוז, ומנין שאומרים קדושות שנאמר הבו לה' כבוד שמו השתחוו לה' בהדרת קודש'

רש"י (ראש השנה לב,א) מפרש: 'בני אלים – לישנא דתקיפא, כמו ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל יז). הבו לה' – הזכירו לפניו האיתנים'.

הפסוק ממנו למדו זאת (כט, א): 'מזמור לדוד הבו לה' בני אלים, הבו לה' כבוד ועוז. הבו לה' כבוד שמו, השתחוו לה' בהדרת קודש', הנו מקביל לפסוק תואם כמעט לגמרי במזמור 'שירו לה' שיר חדש' (תהילים צו, ז-ח): 'הבו לה' משפחות עמים, הבו לה' כבוד ועוז. הבו לה' כבוד שמו, שאו מנחה ובאו להצרותיו'.

אם במזמור 'שירו לה' שיר חדש', המתייחס לכל באי עולם קורא המשורר: 'הבו לה' משפחות עמים, אזי ב'מזמור לדוד הבו לה' הפונה רק לישראל אומר להם: 'הבו לה' בני אלים'. כלומר תעניקו לה' את הכבוד בכך שאתם עומדים לפניו כבני האבות האילים התקיפים בצדקתם. יתכן שמכך למדו חכמים לדרוש את דרשתם 'מכאן שאומרים אבות'.

• **הקב"ה קרא שמו על האבות**

הנה כי כן הזכרת 'אלוקי אברהם וכו'" היא אופן של הזכרת שמו וסדר שבחו של מקום.

בספר התניא כתב (חלק ראשון פרק מז): 'פירוש, כי ע"י קיום המצות הריני אלוה שלכם כמו אלהי אברהם אלהי יצחק וכו' שנקרא כן מפני שהאבות היו בחי' מרכבה לו ית' ובטלים ונכללים באורו. וככה הוא בכל נפש מישראל בשעת עסק התורה והמצות לכן חייבו רז"ל לקום ולעמוד מפני כל עוסק במצוה אף אם הוא בור ועם הארץ והיינו מפני ה' השוכן ומתלבש בנפשו בשעה זו רק שאין נפשו כמו האבות וכיוצא בהן שראו עולמם בחייהם.

ובספר "נפש החיים" (שער ג פרק יג): 'זוה היה ענין עבודת האבות כל ימיהם. כי המה בנוראות צדקתם וטהרת קדושת לבם היו מדבקים מחשבתם לרצונו יתברך כל ימיהם בלי הפסק רגע. ובטלו ברצונם כל כחות שבועולם ולאפס ותהו נחשבו אצלם. ולכן זכו גם לנסים נפלאים בשדוד המערכות וצבאיהם כנ"ל. ולכן נתיחד שמו יתברך עליהם להקרא אלהי אברהם אלהי יצחק וכו'. וכאמרו יתברך בעצמו (שמות שם) 'אלקי אבותיכם'. ולזה אמרו ז"ל האבות הן הן המרכבה'.

וראה מה שכתב בספר 'קב הישר' (פרק כ): אמנם בעבור טורח עול של הגלות ולחץ זו הדחק של אחינו בני ישראל לאו כולי עלמא גמירי להתפלל בכונה, ועכ"פ ילבש האדם חרדה ויראה גדולה באומרו "אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב". כי גדול זכותם מאוד ותפלתם מקיימים אותנו בגלות המר הזה. ואיתא בזהר פ' ויחי, "אמר ר' יהודה כמה אוטמין בני עלמא דלא ידעין במילי דעלמא, והאיך הקב"ה אשתכח בכל יומין ועידן ולית מאן דישגח, תלת זמנין ביומא עאל רוחא חדא במערתא דכפלתא וכו'".

בספר הקדוש 'ראשית חכמה' (שער הקדושה פרק טז, עו העתיקו בספה"ק 'אור המאיר' דרוש לשבועות) מקשה האיד מייחם הקדוש ברוך הוא את שמו הגדול על בשר ודם, אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, והם אכלו ושתו וכדומה מצרכי הגשמיות, ואין זה כבוד מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, ועיקר העולה מדבריו הקדושים להיות שהם קדשו וטהרו וזככו את גופם מבית ומבחוץ, ואפילו באכילה ושתיה גם שם עבדו את הבורא ברוך הוא בקדושה וטהרה, וזככו כל כך את גופם כקדושי עליון, ושפיר שייך לומר היות נקרא אלהותו ואדנותו יתברך עליהם'.

ובעל 'אור המאיר' ממשיך לבאר: 'כי זה עיקר תענוגו ושעשועיו שצפה לקבל מנשמות הצדיקים, אשר בכשרון פעולתם ימשכו אלהותו יתברך עליהם, ולא יחושו מהנאות עצמם הגשמי, כי אם כל פרטי עובדותיהם לכבוד קונם, ומהראוי שמעשה אבות יעשו בנים ללכת בעקבותם ולהסתכל בנתיבתם, לטהר כלי גופם מבית ומבחוץ לקבלת התורה, והמאור שבה יאיר נתיב איך להמשיך שם מלא להתעטרה עליהם, וכו'".

• פירוש שם 'אלוקי' על כל אחד מהאבות בפני עצמו

אף שאנו מזכירים תחילה את אלקות ה' על האבות בכללות באמירת 'ואלוקי אבותינו', אנו חוזרים ומפרטים כל אחד מהאבות בפני עצמו: 'אלוקי אברהם אלוקי יצחק ואלוקי יעקב'

המבי"ט ב'בית אלקים' – כותב על כך: (שער התפילה – פרק שמיני) 'ומה שיחד אלהותו עלינו היה מצד שנייה כבר על אבותינו, ולזה סדרו אלהינו ואלהי אבותינו, כי גם שאין אנו ראויים שיתיחד שמו עלינו עכ"ז בשכבר נתיחד על אבותינו נתיחד גם עלינו, וחזר ופירש אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, לומר כי גם שאמרנו שיתיחד שם אלהותו עלינו מצד אבותינו, והם אברהם יצחק ויעקב, עם כל זה היה נראה שלא היה ראוי כל אחד מהם לשייחד שמו עליו בפרט, אלא לשלשתם דרך כלל, לזה חזר ואמר אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, כי על כולם ביחד ועל כל אחד בפרט נתיחד להיות אלו-ה'.

כלומר שעיקר משמעות הדבר לעניין התפילה היא, שכל אחד מן האבות זכה להשגחת ה' עליו בזכות עצמו, וכל אחד מצד עצמו היה בכח זכויותיו להיות סיבה שלימה שתחול השגחת השכינה עליו ועל בני בניו. ולעם ישראל עומדת הזכות שכל שלשת האבות הגיעו לידי מדרגה זו.

• ספרי החסידות: כל אחד מהאבות הגיע בעצמו למדרגתו בהשגת ה'

בספרי החסידות פירשו שאנו אומרים 'אלוקי אברהם אלוקי יצחק ואלוקי יעקב', לומר כי כל אחד מהאבות כירר לו בעצמו דרך מיוחדת בעבודת ה'.

ובספר 'בעש"ט על התורה' מובא מספר 'קרבן העני': 'ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק פירש הבעל שם טוב דלכך אנו אומרים אלהי אברהם ואלהי יצחק ואלהי יעקב ואין אנו אומרים אלהי אברהם יצחק ויעקב להורות שאל יסמוך האדם על חקירת ועבודת אביו וכן יצחק ויעקב לא סמכו עצמם על חקירת ועבודת אברהם אבינו רק חקרו בעצמם אחדות הבורא ועבודתו לכן אנו אומרים 'אלהי' בכל אחד ואחד'.

בשו"ת 'פנים מאירות', כתב על כך בהרחבה: (סימן לט, מובא גם בפירוש 'עץ יוסף' בסידור 'אוצר התפילות', ויש לציין שבספר 'כתר שם טוב' הובא רעיון זה בשם שו"ת פנים מאירות, ויש להסתפק אם הבעש"ט עצמו ציטט רעיון זה בשם אומרו, או שהמעתיקים הוסיפו זאת אח"כ) דוד המלך אמר לבנו (דבה"י א כח ט) ועתה שלמה בני דע את אלוקי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה, כלומר אין לו לאדם להאמין בבורא עולם מצד מנהג אבותיו כי כך הוא

דרך האומות, אלא יש לעובדו מצד החקירה והדרישה על פי התורה, וזהו דע את אלקי אביך ואז ועבדהו, והנה אברהם אבינו ע"ה היה ראשון לחוקה האלוקית והוא זה שהודיע ופרסם את אלוקותו ית' בעולם שהיו אז כולם עובדי ע"ז ועל כן אם היה נאמר אלקי אברהם יצחק ויעקב היה מקום למעות ולומר שאברהם היה הראשון והיחיד שהקרי את אלוקותו ית' ויצחק ויעקב רק סמכו על אמונת אבות, לפיכך נאמר אלקי אברהם אלקי יצחק ואלוקי יעקב להשמיענו שכל אחד מהם הגיע אל האמונה מצד עצמו לאחר חקירה ודרישה ובכך יש חיזוק לאמונתנו בא-ל אחד ית"ש'.

לאחר דור הבעש"ט רעיון זה מובא בעשרות ספרי חסידות ומוסר, הרה"ק רבי בונם מפרשיסחא פירש בדרך זו את ענין הבארות שחפר יצחק על הבארות שחפר אברהם אביו. שיצחק לקח לעצמו דרך חדשה, וכן יעקב. וללמד בא שכל נפש מישראל, יש לה חלק מיוחד בתורה, ודרך מיוחדת להכיר את הקב"ה, וצריך לחפור ולמצוא זאת (שיח שרפי קודש).

• שלשת האבות נבדלו זה מזה באופני התגלות ה' עליהם

באלשיך הקדוש (שמות ג, יג-טז) מבאר שגם בדרך הפשט נבדלו האבות זה מזה באופני התגלות ה' עליהם, שהיו בהם שלש דרגות של קריאת שם אלוקים עליהם, א. אצל אברהם, שנקרא ה' יתברך אלוקיו, אך אחר מותו בלבד. ב. אצל יצחק, שנקרא אלוקיו בחייו, אך בחיותו סומא. ג. אצל יעקב, שנקרא אלהיו בחייו והוא בריא, שלם בגופו, והרי נקרא אלוה על כל אחד. ולא ראי זה כראי זה, ואין זה, רק שבשני יש זכות שנים, ובשלישי זכות שלשה. ואם כן, גם עתה יצטרפו זכות שלשתן יחד.

ב'העמק דבר' בפרשת שמות (שמות ג, ו) מבאר בהרחבה: שהקב"ה התנהג עם האבות למעלה מן הטבע עם כל אחד בפרט אחד, היינו עם אברהם אבינו במלחמה ומגן לפני כל קמיו, וזה היה בזכות התורה שלמד אברהם אבינו בכח למעלה מהטבע, באשר לא היה לו רב והוא שם לילות כימים ונבעו כליותיו חכמת התורה, ועם יצחק בפרנסה, ובזכות עבודה שהיה עולה תמימה וגם עסק בתפלה כל ימיו, ועם יעקב במדת השלום למעלה מן הטבע, בזכות גמילות חסדים שהיה יעקב עושה בזה למעלה מן הטבע, ושמירת מדת השלום בהפלגה, ע"כ היה ההשגחה עליו בזה בהפלגה, וזה משמעות אלהי אברהם יצחק אלהי יעקב, לכל אחד הנהגה בפני עצמו, וכו'.

במהרש"א פסחים כתב: (ק"ז, ב) 'וזהו שאומרים אלהי אברהם כי זה כח אלוקי שיהיה לגוי גדול נתקיים באברהם ואמר ואברכך שזה כח אלוקי לא נמצא באברהם אלא ביצחק שנאמר ויברך אלהים את יצחק וזהו שאומרים אלוקי

יצחק כי זה כח הברכה שאמר ואברכך נתקיים ביצחק, ואמר ואגדלה שמך גו' זה כח אלוקי לא נגלה לאברהם וליצחק אלא ליעקב כי היה שמו ע"ש עקב ושפלות וגידל שמו הקב"ה כי אם ישראל יהיה שמך וזהו שאומרים אלוקי יעקב שלכל אחד מהאבות כוח אלוקי מיוחד לו.

ובפירוש 'דובר שלום' [סידור 'אוצר התפלות'] כתב: הכרת אלהותו ית' נודעה לכל אחד מהאבות בתכונה מיוחדת, לאברהם מצד הגדולה, וליצחק מצד הגבורה כמו שיתבאר אך ביעקב מצינו שמכנה אלהותו ית' ביחד מצד הכרת אבותיו ומצד הכרתו שנאמר לולי אלהי אבי אלהי אברהם ופחד יצחק וגו' לכן נאמר אלהי אברהם אלהי יצחק בלא ו' החבור לרמז אל הכרחם המובדלת זו מזו וביעקב נאמר ואלהי יעקב נו' המטר לרמז שיעקב צירף גם הכרת אבותיו להכרתו.

• אברהם יצחק ויעקב מרכבה למידותיו של הקב"ה

עוד יש מבואר בספרים על פי היסוד שהזכרת שם ה' על האבות היא גם מכלל הקדמת סדר השבח, שהכוונה בזה שבהזכרת שבח זה אנו מכונים את מבטנו ותפלתנו אל ה' כפי ההשגה שהשיגו האבות במציאותו והנהגתו יתברך. הזכרת האבות בתפילה כאלוקי האבות, משמעותה על פי זה שאנו פונים לבחינות האלוקות הנקראים 'אלוקי אברהם', 'אלוקי יצחק' ו'אלוקי יעקב'.

ואנו מוצאים בדבר דברים נשגבים במדרש (שמו"ר טו, ו) וכך מובא: 'לכך נאמר (שיח"ש ו, י) 'איומה כנדגלות' שדימה הקב"ה את ישראל למלאכים, במלאכים נאמר (ישעיה ו) 'שרפים עומדים ממעל לו, ובישראל נאמר (דברים כט) אתם נצבים היום, המלאכים אומרים בכל יום קדוש קדוש קדוש, וישראל אומרים אלוקי אברהם אלוקי יצחק ואלוקי יעקב'.

בספח"ק 'אוהב ישראל' (פרשת נצבים) מסביר בדברי המדרש שהקבלה בין אמירת ג' פעמים קדוש ע"י המלאכים להזכרת אלוקי האבות כל א' בפני עצמו רומזת לכך שהזכרת כל אב היא כנגד אחד משלושת בחינות עולמות [המוחין 'חכמה בינה ודעת'] שהמלאכים אומרים כנגדן 'קדוש', וכנגדם אברהם נעשה מרכבה לעולם החכמה, ויצחק מרכבה לעולם הבינה, וכו'.

כלומר שבהיות שסגנון עבודתם של שלשת האבות ועמידתם נוכח פני ה' היה שונה במהותו מאחד למשנהו, ומכיון שאנו רוצים לקרא את שם ה' בשלמות, מכל צדי התואר שאנו משיגים בו, על כן נוסף על הזכרת השי"ת כאלוקי האבות בכללות, אנו חוזרים ומציינים את ה' כאלקי כל אב בפני עצמו, שכן כל אב השיג את ה' יתברך באופן ייחודי.

• אברהם יצחק ויעקב – חסד גבורה תפארת

וכבר נודע מספרים הקדושים שאברהם השיג את מדת ה'חסד' של הקדוש ברוך הוא, ככתוב 'תתן – – חסד לאברהם' (מיכה ז, כ), ועבד את ה' במדת האהבה כאמור 'אברהם אוהבי' (ישעיה מא, ח).

ואלו יצחק עבד את ה' כפי הופעתו במידת ה'גבורה' ועבודתו היתה בדרך של פחד, ככתוב 'פחד יצחק' (בראשית לא).

ויעקב השיג את מדת הרחמים הממוצעת, שהיא 'תפארת' הממוזגת את החסד והגבורה, ועבודתו את ה' היתה במידת ה'אמת' הממוזגת, ככתוב 'תתן אמת ליעקב' (מיכה שם).

ראה ב'רבנו בחיי' בפרשת וישלח (בראשית לב, י): 'התחיל אלהי אבי אברהם שהוא מדת החסד, וסיים בשם המיוחד שהוא מדת התפילה, והוא מדת הרחמים, ועל כן סידר המדות בתפילתו על הסדר הזה, אלהי אבי אברהם זו מדת החסד, ואלהי אבי יצחק זו מדת הגבורה, ה' מדת רחמים, והוא בלשון שאנו אומרים בתפילה אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב. וכן כתוב בסדר של מעלה ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך, ומזה הזכיר כאן ואיטיבה עמך. וכבר ידעת מאמר חכמי האמת (בראשית רבה מז, ו) 'האבות הן הן המרכבה', ואין מרכבה פחותה מארבעה ואין קורין אבות אלא לשלושה שהרי ה' יתברך קרא את עצמו אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב ולא מצינו כן בשאר נביאים שיאמר אלהי משה אלהי יונה, וכו'.

אות ד – הגדול הגבור והנורא

• מקור אמירת 'הגדול הגבור והנורא'

כהמשך לתיאור ה' יתברך בברכה כ'אלוקינו ואלוקי אבותינו' אנו ממשיכים לסדר את שבתו בתוארים 'הא-ל הגדול, הגבור, והנורא'.

תְּאֵרִים אֵלֶּיךָ הֵם תְּמִצִּית הַתְּאֵרִים שֶׁבִּכְחוּצָנוּ לַהֲגִדִיר בָּהֶם אֶת ה' יִתְבָּרֵךְ. וּמִקּוֹרֵם בַּפִּסּוּק בַּפֶּרֶשֶׁת עֵקֶב בִּדְרֹשֶׁת מוֹסְרוֹ הַגְּדוֹל שֶׁל מֹשֶׁה רִבִּינוּ בַּפֶּרֶשֶׁה הַפּוֹתַחַת 'וְעַתָּה מָה ה' אֱלֹהֶיךָ דּוֹרֵשׁ מֵעַמְּךָ', שֶׁמֹּשֶׁה מַתָּאֵר בָּהּ אֶת גְּדוּלַת ה' (דְּבָרִים י, יז): "כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וְאֵדוּנֵי הָאֲדוּנִים הָאֵל הַגְּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא יֵשֵׁא פָנִים וְלֹא יִקַּח שַׁחַד. עָשָׂה מִשְׁפַּט יְתוֹם וְאִלְמָנָה וְאוֹהֵב גֵּר לָתֵת לוֹ לֶחֶם וְשִׁמְלָה". וְאָמְרוּ בַּגִּמְרָא שֶׁרַק מִפְּנֵי שֶׁמֹּשֶׁה אָמַר שֶׁבָּחִים אֵלֶּיךָ בַּפִּסּוּק זֶה, אָנוּ מִרְהִיבִים עֲזוֹ לַתָּאֵרוּ בָּהֶם בַּעֲמִידַתְנוּ בַּתְּפִילָה לִפְנֵי.

וְכַךְ אָמְרוּ (בִּרְכוֹת לָג, ב) 'הֵהוּא דְנַחֲתָ קָמִיָּה דְרַבִּי חֲנִינָא, אָמַר הָאֵל הַגְּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא וְהַאֲדִיר וְהַעֲזוֹז וְהִירָאוּי הַחֹזֵק וְהָאֲמִיץ וְהוֹדָאִי וְהִנְכַּבֵּד, הַמַּתִּין לוֹ עַד דְּסִיִּים, כִּי סִיִּים אָמַר לִיה סִימְתִּינְהוּ לְכוֹלְהוּ שְׁבָחֵי דְמֶרְךָ, לְמָה לִּי כוֹלִי הָאִי, אֲנִי הֵנִי תִלַּת דְּאֲמִרִינֵן, אִי לֹא דְאֲמִרִינְהוּ מֹשֶׁה רִבִּינוּ בְּאוֹרֵייתָא וְאֵתְּנוּ אֲנָשִׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוּלָה וְתִקְנִינְהוּ בַּתְּפִלָּה לֹא הוֹיֵנָן יְכוּלִין לְמִימַר לְהוּ, וְאֵת אֲמִרַת כוֹלִי הָאִי וְאוֹלַת, מִשָּׁל לְמַלְךְ בֶּשֶׁר וְדָם שֶׁהָיוּ לוֹ אֵלֶּף אֲלָפִים דִּינָרֵי זָהָב וְהָיוּ מְקַלְסִין אוֹתוֹ בְּשָׁל כֶּסֶף וְהָלֹא גִנְאִי הוּא לוֹ'.

הַמַּהֲרָ"ל בַּסֵּפֶר 'גְּבוּרוֹת הַשֵּׁם' (פֶּרֶק א) מְבִיא אֶת פִּירוּשׁוֹ שֶׁל הַרְמַב"ם לְמֵאמַר חו"ל זֶה: כִּי אֵין לְסַפֵּר שְׁבָחוֹ מִצַּד הָאֵיכוֹת שֶׁאֵין לְעִמּוּד עַל שְׁבָחוֹ עַד הֵיכָן מִגִּיעַ הַשְּׁבַח הַהוּא שֶׁמִּסְפָּר, וְגַם מִצַּד הַכְּמוּת גַּם כֵּן שֶׁאֵין לְגַמּוֹר שְׁבָחוֹ מִצַּד הַרְבּוּי שֶׁשְּׁבָחוֹ הֵם בְּלִי תְּכִלִּית וְקִץ. וְלִפִּיכֵךְ אָמַר שֶׁהוּא מִשָּׁל וְכו' כִּי אִם מְקַלְסִין אוֹתוֹ בְּשָׁל כֶּסֶף הָרִי חֲלוּף יֵשׁ בֵּין הַכֶּסֶף וּבֵין הַזָּהָב מִצַּד הָאֵיכוֹת, וְמָה שִׁישׁ לוֹ אֵלֶּף אֲלָפֵי אֲלָפִים דִּינָרֵי זָהָב וּמִשְׁבָּחִים אוֹתוֹ בְּאֵלֶּף הָרִי חֲלוּף זֶה מִצַּד הַכְּמוּת.

• גְּדוֹל גִּבּוֹר וְנּוֹרָא – "תְּאֵרִים"

בְּדִבְרֵי הַגִּמְרָא הַנּוֹזְכִּים מִבּוֹאֵר שֶׁבְּכַדִּי לֹמַר שְׁבָחִים כֵּאֵן, אָנוּ זִקְוִים לְהַדְרִיכָה מִפּוֹרֶשֶׁת מִהַתּוֹרָה וּמִתְקִנֵי הַתְּפִילּוֹת, וְאֵין אָנוּ רִשְׁאִים לְהוֹסִיף שְׁבָחִים אַחֲרֵים לְשִׁמּוֹ יִתְבָּרֵךְ. אוֹלֵם לְמִרוֹת זֹאת בְּהַמְשָׁךְ הַבְּרָכָה אָנוּ מוֹסִיפִים שְׁבָחִים נּוֹסְפִים, בָּהֶם אָנוּ מִשְׁבָּחִים אֶת ה' עַל פְּעוּלוֹתָיו בַּעֲוֹלָם, כְּגוֹן 'גּוֹמֵל חֲסִדִּים טוֹבִים' 'מְכַלְכֵּל חַיִּים בַּחֲסֵד' וּבָהֶם לֹא נִאֲמַרְהָ הַגְּבִלָּה זֶה, שֶׁהָרִי תִּקְנֵנוּ לְאִמְרָם לְמִרוֹת שֶׁלֹּא נִאֲמְרוּ בְּשׁוּם פִּסּוּק, וְעֲלִינוּ לְדַעַת מָה מִגְּדִיר אֶת הַחֲבִדֵּל.

וְכַךְ מְבִיא ה'בֵּית יוֹסֵף' (אוֹרַח חַיִּים סִימָן קִיג): 'וְכַתֵּב ה"ר יוֹנָה (כָּג, ב בְּדִפִּי הַרִי"ף ד"ה גִּמ') עַל הַהוּא דְנַחֲתָ וְכו' יֵשׁ מִפְּרָשִׁים דְּדוּקָא בְּשִׁמּוֹת הַתּוֹאֵר כְּגוֹן אֵל, אֵין לוֹ לְהַאֲרִיךְ אֲבָל בְּדִבְרֵים שֶׁל שְׁבַח, אִם מִשְׁבַּח לְמִקּוֹם שֶׁעָשָׂה עִמָּנוּ נִסִּים וּנְפִלְאוֹת, וּמִסְפָּר אוֹתָם אֵינוֹ אִסּוּר וְכו'.

עוד הוא מביא שם: 'מצאתי כתוב על שם הרא"ה (ברכות פ"ה עמ' צז) אף על גב דשתיקתא מעליותא כלפי שמיא, הני מילי באדכורי שבחא בדידיה דרחמנא, כגון אדיר ונורא ואמין, דאנן לית לן דעה לאדכורי שבחיה, אבל לספר נפלאותיו וניסיו וגבורותיו, כל המוסיף הרי זה משובח, וזהו כל ספר תהילים ותושבחות [הצדיקים].

אנו לפי דרכנו למדנו אפוא מכאן על ייחודיותם של שבחי 'גדול, גבור, ונורא', שהם נחשבים 'תוארים' להקב"ה כלומר שהם שבחים המתארים וכביכול 'מגדירים' את מהותו של השי"ת, כלומר שכשאנו מתחילים לחשוב על ה' יתברך, מה משמעות הדבר לגבינו, ההגדרה היא שלשה תיבות אלו: גדול גבור ונורא, ובתיבות יסוד אלו בהם אנו משיגים אותו אנו באים לעמוד לפניו, וזה לא הותר רק באותו נוסח שמצינו בלשון התורה, אבל שאר שבחים שעוסקים בפעולותיו יתברך, כל המרכבה בהם משובח.

יש להוכיח כן גם ממה שכתב הרא"ש (ברכות פרק ו סימן כג) ש'הא-ל הגדול' הוא במקום 'מלכות' הנדרשת בכל ברכה, כלומר ש"הגדול הגבור והנורא" שאנו אומרים כאן, אינו חלק מ"תוכן" הברכה, אלא זהו חלק מכותרת הברכה – ה"שם ומלכות" שלו.

• הא-ל

'האל' משמעותו שליט חזק ותקיף, והוא אחד משמותיו של הקב"ה, את הביאור כותב הרמב"ן בפסוק (בראשית יז, א) 'אני א-ל שד-י': 'פירוש "אל" – תקיף, מלשון אלי מואב (שמות טו, טו). וכן כתב באבן עזרא (שמות ג, טו).

וזה לשון הגר"א ב'אדרת אליהו': (שמות לד, ו) ויש לבאר ההבדל בין 'א-להים' ל'א-ל' הוא ש'א-להים' הוא לשון רבים, ומורה שהשי"ת הוא בעל הכוחות כולם כידוע, היינו כשמתבוננים על כל הכוחות שבבריאה אנו מכירים שמקורם הם בו ית', ולכן הוא יכול לעשות בהם כרצונו משא"כ השם 'א-ל' שהוא לשון יחיד והכוונה יותר מצדו ית', שבעצם רק הוא הכח בכל הבריאה, וכל הכוחות כולם נובעים ממנו.

וכתבו בספרים ('אור יקר' לרמ"ק על תיקוני זוהר חדש שער ג סימן ד) שבתובת 'הא-ל' איננו באים לומר שבח ותואר בפני עצמו, אלא התיבה נסמכת לכל אחד ואחד מהתארים בהמשך, וכאילו היינו אומרים 'האל הגדול', 'הא-ל הגבור', 'הא-ל הנורא'. שכן תוקף משמעות התארים היא רק כשהם נסמכים ל'הא-ל', כי מושג 'גדול' ו'גבור' כשלעצמם שייכים גם אצל נבראים, אך כשאנו אומרים ה'א-ל הגדול', אזי מובן עוצם המשמעות שהוא 'גדול' במה שהוא 'א-ל'. וכן ב'הגבור' ו'הנורא'.

• הגדול

'הא-ל הגדול' משמעותו שכאשר רואים את הבריאה בגדלה העצום בעומק מרחבי היקום ובעושר ומגוון ריבוי חלקיה ויצוריה, רואים בכך ביטוי של הופעת ה' אשר יצר כל זאת עבור הנבראים, ובכך ה' נראה לעינינו באופן של התפשטות והטבה עד בלי גבול, וכן אמרו בתנא דבי אליהו זוטא (פרק כג) 'הגדול שגדלת על כל מעשה בראשית'. ובפרק 'ויברך דויד' (דברי הימים א' כט, י - יא), בו נמנו כל מידות הנהגת הקב"ה: 'לך ה' הגדולה, והגבורה, והתפארת וגו' וגו', הרי שהמידה הראשונה בה מתוארת הנהגת ה' היא: 'הגדולה', שהכוונה בה לריבוי הטבת שפעו, שהיא הביטוי הראשוני של הנהגת ה' בעולם - הרצון העליון להשפיע טובות בלי גבול. וכן איתא בחז"ל על הפסוק בפרשת ואתחנן (דברים ג, כד): 'אתה החלות להראות את עבדך את גדלך ואת החזקה' ואמרו 'את גדלך - זו מדת טובך שנאמר 'ועתה יגדל נא כח ה' (רש"י דברים שם, ספרי פינחס ג). ועיין מהרש"א ו'תורת חיים' עבודה זרה ז, ב.

בשפת המקובלים בחינת הנהגה זו, היא הנקראת 'מדת החדש'. והיא נחשבת מידתו של אברהם אבינו ע"ה, כמו שכבר הזכרנו על יסוד הפסוק (מיכה ז, כ) 'תתן אמת ליעקב, חסד לאברהם'.

• הגבור

כשהקב"ה ברא את העולם פעל במידת חסדו והטבה אינסופית כמו שנאמר (תהילים פט, ג) 'עולם חסד יבנה', אולם לצורך תיקון הבריאה הוצרך גם למידת הגבלה שתשים גבול להשפעה המתרחבת ומתפשטת בשיעור אינסופי, ובלי זה לא היה העולם מתוקן. וכך אמרו (חגיגה יב, א) 'אמר רב יהודה אמר רב בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את העולם היה מרחיב והולך כשתי פקעיות של שתי, עד שגער בו הקדוש ברוך הוא והעמידו, שנאמר עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו'.

מידת הגבלה זו שנוצרה בגערתו של הקב"ה, היא מידת 'הגבורה' של ה' יתברך (שנזכרת ב'ויברך דויד' לאחר 'הגדולה'), שהבורא יתברך יצר בבריאה כח לשים גבולות, והיא מידת הדין התובעת משפט, במקביל ליצירת מידת החסד שמבקשת להשפיע ולהתפשט בלי גבול. ומשני המידות 'הגדולה והגבורה' יחד נמצאת הבריאה מתוקנת.

אי לזאת כאשר מתבוננים בגדלות מעשי הקב"ה בבריאה, הרי מלבד ראיית טובו וחסדו המתבטאת בהם, אזי בעת שמביטים בבריאה ובהנהגת ה' בה, נוכחים ממילא לחוש גם בעוצם מידת שליטתו האדירה של הקב"ה ותוקף אחיזתו

בבריאה, כשבאים להרגשה כיצד כל חלקי ההנהגה נתונים בידו, וכמו שמפרט בברכה המיוחדת לענייני 'גבורות' – 'אתה גבור', בה מפרטים כיצד החיים והמות הנפילה והסמיכה החולי והרפואה, הירידה והעליה, הכל נתון בידו יתברך. ונכלל בזה מה שמיטיב לצדיקים ומעניש לרשעים. והוא מה שאמרו בתנא דבי אליהו זוטא (פרק כג) 'הגדול – שגדלת על כל מעשה בראשית, הגבור – שאתה מתגבר להיפרע מעוברי רצונך'. ומבט זה מעורר רגשות פחד וחרדה ובטול כלפי ה',

הנה כי כן, מתוך התבוננות באותו מעשה הבריאה מתעוררים לשני התפעלויות [שמבחינה מסוימת הם מנוגדות זו לזו], צד אחד הוא ראיית טובו וריבוי השפעת חסדיו העצומים, וצדו השני של המטבע, הוא ראיית עוצם שליטתו שחכל אחוז בידו ובכל רגע בידו להפסיק מלהשפיע.

והיא מה שנקראת 'מידת הגבורה', שכן ההתבוננות בגבורת ה' מעוררת חרדה ויראה אצל הנברא, והיא מידתו של יצחק אבינו, שנאמר בו 'פחד יצחק' (בראשית לא, מב). ולחלן נבאר 'שהתואר 'הנורא' הוא כנגד יעקב אבינו.

ובזאת נבין כיצד 'הגדול הגבור והנורא' מקבילים לאברהם יצחק ויעקב, על פי דרך המקובלים הראשונים, וכמו שכתב רבי יוסף גיקטיליא בספר 'שערי אורה' (השער החמישי – הספירה השישית): וחלק אברהם נקרא 'גדול', חלק יצחק נקרא 'גבור', חלק יעקב נקרא 'נורא'. וזהו סוד 'האל הגדול הגבור והנורא'; הלא תראה היאך תקנו בתפילה 'אלהי אברהם' אלהי יצחק ואלהי יעקב' האל הגדול הגבור והנורא', **אחר שהזכיר האבות, הזכיר מידותיהם**.

• והנורא

תואר 'הנורא' שונה באופן מהותי מ'הגדול' ו'הגבור', כי 'גדול' ו'גבור' הם תארים המתארים אותו כפי פעולותיו אשר מופיעים לפנינו, ואלו תואר 'הנורא' אינו מתייחס לפעולות כל שהן, אלא לעצמות קדושתו, שהוא יתברך בעצמו 'נורא' – כלומר **נעלה ומרומם מכל השגה, עד שנרתעים אנו מלחשוב בו ולהתבונן במהותו, וכענין הכתוב 'נורא תהלות' (שמות טו, יא, עיין רש"י ואבן עזרא שם).**

נויש שמפרשים 'נורא' רק כפשוטו, יראוי המטיל מורא, ויש להוכיח שאינו כן, שהרי אמרו בגמרא (ברכות לג, ב) על אותו שרצה להוסיף שבחים בתפלתו ואמר 'הגדול הגבור והנורא והאדיר והעוז והיראוי החזק והאמיץ וכו'". הרי מוכח ש'נורא' הוא עניין אחר מ'יראוי'.

הגדרה זו, מתאימה עם הנזכר בספרים ש'הנורא' מקביל לברכת 'אתה קדוש', שתוכנה עוסק בבחינה זו של קדושת השם שהוא בלתי מושג ואין כמוהו, והיא מכוונת כנגד יעקב. (פרקי דר"א פ"ל ופל"ד, שבלי הלכט הלכות תפילה

עניין יח בשם אגדה, שו"ת הרשב"א סימן תכד ח"ה סימן קטז, אבודרהם, רבינו בחיי דברים י, יז, סדר היום, גבורות ה' למהר"ל פרק מד).

כמו כן התארים 'הגדול והגבור' אינם תלויים בהתייחסות הנבראים אליו, לעומת זאת 'נורא' הוא תואר הקשור בהתייחסות הנבראים אליו, שהוא כזה שהבריות נרתעים מקדשתו ומרוממותו. ולכן השגה זו שיכת דוקא לקרובים אליו ומתייחסים למציאותו.

זה מביא אותנו להסבר נוסף במילת 'והנורא' המופיע בתלמוד ירושלמי, לפיו 'הנורא' פירושו המשרה שכינתו בקרבנו בבית המקדש ומופיע בנוראותיו: 'אין נורא אלא בית המקדש דכתיב (תהילים סח, לו) 'נורא אלוקים ממקדשיך', והביאור בזה הוא שבמקדש הקב"ה מופיע אלינו בגילויי קירבה, ובכך פועל מעשים שהם למעלה מגדול וגבור, והיינו הניסים והנפלאות הנקראים 'נוראות' כמו שכתוב (דברים י, כא) 'אשר עשה אתך את הגדולות ואת הנוראות האלה', (תהילים קו, כב) 'נפלאות בארץ חם נוראות על ים סוף'.

ומתוך כך אנו באים להבין את הטעם ששבח זה מתייחס לבחינת יעקב אבינו, כלומר שהוא האב שה' כבר בחר בו ובא לשכון אצלו, 'כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו' (תהילים קלה, ד), ואכן מצינו שיעקב אמר על מקום המקדש: 'מה נורא המקום הזה' (בראשית כח, יז). ועיין זוהר (ח"ב דף עה, ב): 'והנורא, דא יעקב'.

• מתי נמנעו מלומר הגבור והנורא, ומי חידש את אמירתם?

בגמרא מסופר שהיתה תקופה אחר חורבן בית ראשון, בה נמנעו מלומר 'הגבור והנורא', ורק כשבאו אנשי כנסת הגדולה הם חידשו את אמירת הגבור והנורא.

ואלו דברי הגמרא: (יומא סט, ב) 'אמר רבי יהושע בן לוי למה נקרא שמן אנשי כנסת הגדולה שהחזירו עמרה ליושנה, אתא משה אמר האל הגדול הגבור והנורא, אתא ירמיה ואמר נכרים מקרקרין בהיכלו איה נוראותיו לא אמר נורא, אתא דניאל אמר נכרים משתעבדים בבניו איה גבורותיו לא אמר גבור.

ומפרש רש"י – עובדי עבודה זרה מקרקרים בהיכלו – שראה שרי נבוכדנצר נכנסין להיכל ומריעים בו ככל רצונם. לא אמר נורא – בפרשת הנה חנמאל כתיב עושה חסד לאלפים ומשלם עון אבות אל חיק בניהם אחריהם הא-ל הגדול והגבור ה' צבאות שמו (ירמיהו לב): דניאל לא אמר גבור – בתפלתו בספרו (דניאל ט, ד) 'ואתפלל לה' אלוקי ואתודה ואמרה אנא א-דני הא-ל הגדול והנורא שומר הברית והחסד'. עובדי עבודה זרה משתעבדים בבניו – זה שבעים שנה:

כלומר שהתואר נורא מתאים לתקופת הגילוי, בה הקב"ה מופיע בנוראותיו במקדש, אולם בתקופה בה נכרים נכנסין להיכלו ללא מורא, אין אנו רואים אותו כ'נורא'. וכמו כן בתקופה כשעמו ישראל מושפל ומשועבד לגויים, אין אנו רואים אותו כ'גבור'.

המהרש"א מעיר: 'וכלהו אמרו הגדול, שבכל זמן ושעה גדולתו מפורסמת מתוך בריאת עולמו'.

וממשיכה הגמרא ומבארת מה סברו אנשי כנסת הגדולה שהחזירו את אמירת הגבור והנורא: 'אתו אינהו ואמרו אדרבה זו היא גבורת גבורתו, שכובש את יצרו שנותן ארך אפים לרשעים, ואלו הן נוראותיו שאלמלא מוראו של הקדוש ברוך הוא היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות, ורבנן היכי עבדי הכי ועקרי תקנתא דתקין משה, אמר רבי אלעזר מתוך שיודעין בהקדוש ברוך הוא שאמתי הוא לפיכך לא כיזבו בו'.

ומפרש רש"י: 'זו היא גבורתו – שכובש יצרו כל השנים הללו שנשתעבדו בהן ומאריך אפו על כל הגזירות שגוזרים על בניו: ואלו הן נוראותיו שאלמלא מוראו וכו' – מן יום החורבן אתה למד נוראותיו, שכל האומות נאספו להשמידם ונתקיימו מהן: ורבנן – ירמיה ודניאל: שהוא אמתי – מסכים על האמת ושונא את השקר'.

בתלמוד ירושלמי מובאת השתלשלות העניינים בסגנון שונה במעט, ויש בשינויים דברים העשויים ללמדנו את הגדרת התארים 'גבור' ו'נורא', וכך מסופר בירושלמי: (מגילה פ"ג ה"ז) 'אמר רבי פנחס משה התקין מטבע של תפלה, האל הגדול הגבור והנורא, ירמיה אמר האל הגדול הגבור, ולא אמר נורא, ולמה הוא גבור, לזה נאה להקרות גבור שהוא רואה חורבן ביתו ושותק, ולמה לא אמר נורא, אין נורא אלא בית המקדש, דכתיב נורא אלהים ממקדשיך. דניאל אמר האל הגדול והנורא, ולמה לא אמר גבור, בניו מסורים בקולרין איכן היא גבורתו, ולמה הוא אמר נורא, לזה נאה להקרות נורא בנוראות שעשה עמנו בכבשן האש וכיון שעמדו אנשי כנסת הגדולה החזירו את הגדולה ליושנה – 'ועתה א-להינו א-ל הגדול הגבור והנורא שומר חברית והחסד אל ימעט לפניך וגו' (נחמיה ט, לב).

במפרשים ביארו, שהרי וודאי הקב"ה הוא גבור ונורא בכל הזמנים, אלא כשם שאין אומרים כימות החמה 'מוריד הגשם', מפני שאין ניכרת הנהגה זו באותה תקופה, כך אין נכון לומר תוארים שמתקיימים רק בתקופה מסויימת, ועתה הם פסקו.

והחידוש של אנשי כנסת הגדולה היה, שהם לימדו להבחין כיצד ניתן לראות גם בימי הגלות ביטוי של הנהגת 'נורא', כלומר שזה גם נפלא מהכל, שעם ישראל מתקיים למרות שכבר אין להם ממלכה וארץ, אלא הם נשלטים על ידי האומות, וכאשר בכל זאת העם מתקיים זהו גם שראוי לקראתו על שמו 'נורא'.

וכמו כן אמירת 'הגבור' שלא היתה ניכרת כשעם ישראל משועבד תחת הגויים, באו אנשי כנסת הגדולה ולימדו שאדרבה ניתן לראות את גבורת ה' דווקא מתוך "התאפקותו" להניח לרשעים לעשות ככל העולה על רוחם, וזה מוכיח על גבורה יתירה "גבורת גבורתו".

אות ה – גומל חסדים טובים וקונה הכל וזוכר חסדי אבות

• גומל חסדים טובים, וקונה הכל, וזוכר חסדי אבות

שלושת שבחים אלו מהווים תמצית והגדרה של כללות שבחו של מקום, אלו הדברים שיש לנו כנבראים הנעמדים בתפילה לנוכח ה', לומר לפניו שהם תמצית כללות שבחיו.

כבר כתבנו שמכאן מתחיל שלב חדש בברכה, כאן הברכה עוברת מ'תארים' להקב"ה, אל שבחים כלליים, כלומר שמתחילת הברכה עד כאן זו הזכרת מורחבת של 'שם ומלכות', ורק מכאן ואילך מתחיל עצם תוכן הברכה. ומעתה מתחילים לפרט ביתר הרחבה את שבחי פעולות ה' יתברך, כך הוכחנו ממה שהקפדה לפרט את 'שבחו של מקום' רק בשבחים שאמרם משה, נאמרה בגמרא (ברכות לג, ב) רק לגבי אמירת 'הגדול הגבור והנורא'. הרי שבהמשך מכאן ואילך האמירה היא במשמעות שונה, כמו כן ביארנו שבברכה זו קבעו נוסח 'שם ומלכות' אריכתא לכל השמו"ע, ועד כאן נמשך פירוש הזכרת המלכות, ומכאן ואילך כבר הגענו לתוכן ברכה פרטית זו 'ברכת אבות', ותוכנה הוא שבחו של ה' כיצד שהוא אלוקי ישראל מאז האבות, ולפיכך מתחילים לפרט כאן ביתר הרחבה את פעולות ה' יתברך.

• הרחבה וביאור של גדול גבור ונורא

בפירוש 'אבני אליהו' שבסידור הגר"א 'אשי ישראל', לרבי אברהם בן הגר"א, מובא בשם הגר"א ששלושת שבחים אלו, 'גומל', 'וקונה', 'וזוכר', הם הרחבה ופירוש על שלשת התארים שהזכרו – האל-הגדול, הגבור, והנורא, כמו שיפורט בהמשך.

בתוכן שבחים אלו מצאנו ביאור נפלא בספר 'המנהגות' [לאחד מהראשונים – רבינו אשר מלוניל] הכותב, ששני השבחים 'גומל חסדים טובים, וקונה הכל', באים כאן כהקדמה ל'וזוכר חסדי אבות'. כלומר שאף על פי שה' יתברך גומל חסדים טובים לכל העולם וכל העולם בשליטתו, עם כל זה יחד אלקותו והשגחתו על האבות וזרעם. כעניין

הפסוק (דברים י, יד-טו) 'הן לה' אלוֹקֵיךָ השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה. רק באבותיך חשק יי לאהבה אותם ויבחר בזרעם אהריהם, בכם מכל העמים כיום הזה'.

ובעצם זה תמצית המושג 'אלוֹקֵי ישראל', שלכאורה צריך ביאור שהרי המושג 'אלוֹקִים' משמעותו שהוא בעל הכוחות כולם, ומעתה מה שייך שיהיה אלוֹקִים פרטי מתייחס לאדם אחד או לעם אחד, אלא הביאור הוא שזה מבטא שבעל זה הכח האלוֹקִי פונה עם כל כוחו להשגיח ולהגן לדאוג ולהיטיב למי שבחר בו, וזה מה שאומרים כאן על פי ביאורו של בעל 'המנהגות' שאנו פונים אליו מצד שבונו בשני החלקים, שמצד אחד הוא בעל הכח האלוֹקִי והיינו שהוא רב כח להיטיב והכל בשליטתו, ומצד שני הוא מעניק השגחה מיוחדת לעם ישראל. ובזה אנו מבטאים את הכרתינו בו כ'אלוֹקֵי ישראל', שזה התוכן של ברכת מגן אברהם, כמו שמתבאר.

• א-ל עליון

ועל דרך זה שעתה מרחיבים את מה שהזכרנו תחילה בקצרה - 'הא-ל הגדול הגבור והנורא', אזי בהתאם לכך יתפרש ש-'א-ל עליון' הוא הרחבה של 'הא-ל', ופירושו הוא שליט חזק השולט על כל הכוחות ועל כן הוא עליון עליהם, וגם זה כמו 'הא-ל' מהוה מילת חיבור להמשך הדברים, א-ל עליון שגומל חסדים טובים. (שערי אורה לר"י גיקטליא שער ה ספירה הששית).

ביטוי זה 'א-ל עליון' אנו מוצאים לראשונה בתורה במפגש בין אברהם אבינו ל'מלכי צדק מלך שלם', שעליו נאמר 'והוא כהן לאל עליון' (בראשית יד, יח) הרמב"ן שם מבאר: 'בעבור היות בכל העמים כהנים משרתים למלאכים הנקראים "אלים", כענין שנאמר (שמות טו, יא) מי כמוכה באלים, יקרא הקב"ה "א-ל עליון", וענינו התקיף הגבוה על כל גבוהים, כמו יש לאל ידי (בראשית לא, כט) ומלכי צדק לא הזכיר השם, אבל אברהם אמר, הוי"ה א-ל עליון (להלן פסוק כב)'.

אותו מעמד שהתקיים בעקבות נצחוננו הגדול והניסי במלחמת המלכים, היה המעמד הגדול הראשון שנזכר בתורה בחיי אברהם, ובו הודיע ופירסם אברהם אבינו את שם ה' ברבים, ומכיון שאנו עוסקים כעת בברכת מגן אברהם, מובן שמתאים שנבחרו להזכיר כאן תוארי ושכחי ה' שגילה אברהם באותו מעמד, ולהלן נראה שגם המשך סדר השבחים כאן מבוסס על אותו מעמד.

• גומל חסדים טובים

'גומל חסדים טובים' הכוונה היא לכל הטובות שהוא משפיע לכל באי עולם על ידי הבריאה (שערי אורה שם). ה' יתברך גומל עם כלל הנבראים חסדים טובים שהם שפע ריבוי הטובות שבמכלול הבריאה על כל פרטיה. וכמו שכתוב 'עולם חסד יבנה' (תהלים פט), 'חסד יי מלאה הארץ' (שם לג). [וזה מקביל לתאר 'גדול' כנגד אברהם, כנ"ל].

את הביטוי "חסדים טובים" שהוא לכאורה כפול מבארים המפרשים, שהקב"ה גומל חסדים שאין בהם דין כלל, ועוד מפרשים שכאשר אדם גומל חסד עם חברו אינו יכול לדעת האם זו טובה שלימה עבורו, כגון הנותן ממון במתנה או בהלוואה לחברו וזו סיבה שהלה משתקע בהוצאות מיותרות וגורם לו להיכנס לחובות, וכל כיו"ב. ורק הקב"ה בכוחו להיטיב באופן שהיא הטבה גמורה שלא תגרום לאדם שום עניין רע (סידור אוצר התפלות פירוש 'עיון תפילה').

• וקונה הכל

הכל שלו וקנוי לו כי הוא ברא הכל, כי הביטוי 'קונה' מתאים גם ללא מוכר ותמורה, אלא שהכל קנוי לו על ידי שהוא יצר את הכל. כלומר שמאותה פעלה של בריאת העולם, אנו משיגים שתי התייחסויות אל ה' יתברך: מצד אחד רואים בזה את טובו וחסדיו המרבים, ועל זה אמרנו 'גומל חסדים טובים'. ולעומת זאת מצד שני רואים בזה את עוצם שליטתו שהכל שלו וקנוי לו ונתון בידו [שכאמור על פי האבני אליהו הנ"ל זה מקביל לתואר 'הגבור'].

ותיקנו לשון זה על שם לשון הכתוב 'קונה שמים וארץ' (בראשית יד, יט) שנאמר על ידי מלכי צדק ואברהם באותו מעמד קידוש ה' הנזכר, ופירש רש"י שם – 'קונה שמים וארץ – כמו עושה שמים וארץ ע"י עשייתן קנאן להיות שלו'.

ובמדרש תהילים (בוכר מזמור יט): 'אין לך להוסיף על מטבע שטבעו חכמים בברכות, מניין ממש רבינו שאמר האל הגדול הגבור והנורא, **אויפו עליהן מטבעו של אברהם אבינו, לאל עליון קונה שמים וארץ**'. הרי שהנוסח הקדום היה קונה שמים וארץ, וכמו כן בברכת מעין שבע, במקום 'קונה הכל' אומרים 'קונה שמים וארץ', שגם זה מיוסד על הנוסח הא"י הקדום.

בנוסח שנקבע אצלנו אומרים 'וקונה הכל', שזו אותה משמעות, ויתכן שהשינוי היה יחד עם ההוספה 'גומל חסדים טובים'. שעל יסוד הנוסח 'קונה שמים וארץ' תיקנו 'גומל חסדים טובים, וקונה הכל'.

• **וזוכר חסדי אבות**

בשבב זה, ובחמש עד סוף הברכה, עוסקים ביחס המיוחד שמעניק ה' יתברך לעם ישראל, יחס שהחל מאז האבות. וזה אופן שלישי של גלוי והופעת ה' בעולם, שניכר בפעולותיו יחס מיוחד לקרובים אליו, כמו שכתוב (ישעיה מה, טו) 'אכן אתה א-ל מסתתר א-להי ישראל מושיע'.

וכדאי לשנן על כך את פירושו היסודי של רבינו יונה לפסוק זה, כפי שהביאו תלמידו (בפירושו על הרי"ף ברכות דף כא, א) 'מפני שהקב"ה אע"פ שאינו נראה לעין, נראה הוא על ידי גבורותיו ונפלאותיו, כענין שנאמר 'אכן אתה א-ל מסתתר א-להי ישראל מושיע' כלומר אף על פי שאתה מסתתר, אתה הוא א-להי ישראל שעשית עמם כמה נפלאות ואתה מושיע בכל עת ובכל שעה, ועל ידי תשועתך רואים אותך בני אדם ואתה מתגלה להם ומכירי' אותך'.
ונכמו שנתבאר לעיל, יחס מיוחד זה מקביל לתאר 'נורא', אשר מתקים על ידי אלו הנבראים הקרובים אליו אשר מתבוננים בנוראות מציאותו יתברך שאין לה חקר].

באור המלים 'זוכר חסדי אבות', בפשטות היינו שה' יתברך זוכר את החסדים והמצוות שעשו האבות לפניו, וכמו שמצינו שכרת עמם ברית לזכר את צדקתם לבניהם אחריהם.

אולם יש מפרשים שהכונה היא שה' זוכר את החסדים שעשה עם האבות, והיינו הרצון וההבטחה להיטיב עמכם, שגם זה נקרא 'חסד' כמו שכתוב (דברים ז, יב) 'ישמר ה' אלקיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך'.
ובכן מצינו (תהלים צז) 'זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל'. הרי ששייך לשון זכירה גם ביחס לחסדי ה' כלפינו.

וכך אנו מוצאים בכמה פסוקים שאנו מבקשים מאת ה' שיזכור את החסדים שגמל עם אבותינו ועמנו, וממילא ימשיך עוד להיטיב ולהתחסד עמנו, כמו שכתוב (תהילים כה, ו) : 'זכור רחמך ה' וחסדיך כי מעולם המה'. הנה כי כן זכירת החסדים הקדמונים היא סיבה לעורר עלינו חסדים ורחמים. וזה היפך מידת בשר ודם, שזכירת חסדים קדמונים היא סיבה שיתמעמו הזכויות אולם אצל הקב"ה שהוא נצחי גם חסדיו ורחמיו הם נצחיים, ובקשתינו היא שכשם שהיטיב עמנו לראשונים כן ייטיב גם לאחרונים.

● **ה"שלישיות" ביהדות – כנגד אברהם יצחק ויעקב**

כאמור במפרשי הסיפור הבחינו ששלושת שבחים אלו, הם למעשה פירוש והרחבה של שלושת התוארים שהוזכרו קודם לכן בברכה: הגדול, הגבור, והנורא.

5. נמצא שכשאנו אומרים 'הגדול, הגבור, והנורא' אנו למעשה שונים בברכה זו, פעם שניה את סדרת השלישייה של שלשת האבות, והבאנו את דברי התיקוני זהר (דף קכג, א): 'הא-ל הגדול מסטרא דגדולה, והגבור מסטרא דגבורה, והנורא מסטרא דעמודא דאמצעייתא'. ועיין בספר שערי אורה (שם), ובספר פרי צדיק (פרשת נח אות י).

ובעת עמדנו על ההבחנה כי גם באמרנו גומל, וקונה, וזוכר, אנו שבים על סדר זה, ונמצא שאנו שבים כמה וכמה פעמים על סדר משולש זה בתוך ברכה אחת.

וכאן המקום לעמוד קצת על עניין זה המבואר רבות בספרים הקדושים, ולאמתו של דבר זה מצריך ביאור רחב ויסודי, שאין כאן המקום לכך, ונציין רק באופן כללי את תמצית הדברים, שבכל עניין חשוב בתורה וביהדות מופיע כל דבר בשלשה צורות או שלבים או בחינות, שהם שלשה כיוונים ומבטים על אותו עניין, שכך יצר הקב"ה את הסדר הבסיסי של הבריאה שכל דבר ובפרט הופעת ה' בעולם, ניתן להשיג אותו משלשה מבטים ובחינות, כנגד שלשת מידות היסוד חסד, גבורה, תפארת. נראה בספה"ק שהקבילו כל עניין בתורה ועבודת ה' שהוא מחולק לשלשה בחינות, כנגד ג' אבות: פסח שבועות וסוכות, התפילות שחרית מנחה ערבית, ג' ברכות סדר השבח אבות וגבורות וקדושה, ג' ברכות של ברהמ"ז, ג' סעודות בשבת, מלכיות זכרונות שופרות, ג' ברכות של ברכת כהנים, ג' ברכותיו של בלעם, עמודי העולם תורה עבודה וגמילות חסדים, בכל לבבך, ובכל נפשך, ובכל מאדך. ועוד, ועוד, עד אין מספר.

• כל אחד מהאבות הגיע להשגה מיוחדת בעבודת ה'

מובא בספה"ק ששורש העניין הוא בכך שהקב"ה יצר את האדם בצלמו, ומשמעות הדבר שכל אדם יהיו בו כל המידות העליונות, כדאיתא ב'תולדות יעקב יוסף' (לך לך דף יט ע"א, מצורע דף צה ע"ב) בשם מרן הבעל שם טוב: 'ויברא אלוקים את האדם בצלמו בצלם אלוקים ברא אותו, קבלתי ממורי שיש באדם עשר ספירות כי הוא עולם קטן, וכו', כי 'מבשרי אחזה אלו-ה' (איוב יט, כו). כלומר שעל ידי התבוננות האדם בעצמו במבנה נפשו, יוכל להכיר את מידות השי"ת.

והנוגע לעניינינו שאת המידות חסד גבורה ותפארת אנו יכולים להכיר ממידות כל אדם, שיש באישיותו תכונת חסד ורצון להיטיב, ובמקביל יש בו תכונת גבורה ומידת הדין, לשים גבול לשפיעת החסד ולתבוע שכל נתינה תבוא רק למי שראוי לה במשפט, וההטבה תושפע רק כשמשולמת תמורה הוגנת. ויש מידה ממוזגת שהיא רחמים, שאמנם יש התעוררות להיטיב ולהשפיע גם למי שאינו ראוי על פי צדק, אך רק למי שמתחנן ומכיר בנצרכותו ומעורר רחמים.

והזכרנו ששלושה בחינות אלו הם כנגד שלושת האבות, אברהם יצחק ויעקב. ויש בדבר אריכות רבה בכל הספה"ק ונתמצת במילים ספורות את המבואר בהם: שמשמעות הדבר שכל אחד מהאבות היתה לו התבוננות והשגה מיוחדת בחשי"ת, שאברהם ע"ה התבונן בחסדו יתברך ועסק בעבודתו מתוך התפעלות מגודל שפע ההטבה של השי"ת בבריאה. וכמו כן דבק במידות ה' כשעסק בעצמו בחסד והטבה לבריות. ואילו יצחק לקח לו עבודה מיוחדת של התבוננות ברוממות ה' מצד גבורותיו ומתוך כך הגיע ליראה ופחד ה', והשריש בעצמו הנהגת יושר ומשפט. ויעקב אבינו ע"ה ייחד לעצמו את ההתבוננות בעצמות קדושתו והתעצם להתקרב ולהתדבק ואכן זכה להיות בהתאחדות עם השכינה, כפי שדרשו חז"ל: (ילקו"ש וישלח רמז קלג) 'שקרא הקב"ה ליעקב א-ל שנאמר ויקרא לו א-ל אלוקי ישראל' כלומר, שהשכינה שורה על יעקב אבינו וכל כך הדורה בעצמותו, עד שהקב"ה קרא לו א-ל. וכן איתא: 'דמות דיוקנו של יעקב חקוקה בכסא הכבוד' (בר"ר סח, יב) שגם זה בא להורות על מידת דביקותו ועוצם חביבותו אצל ה'. ועיין מה שכתב רבינו בחיי על הפסוק היסודי (דברים י, יז): 'הגדול - בחסד, הגבור - בדין, והנורא - ברחמים. ואלה כלל המדות העליונות הנקראות אבות, שעליהן נאמר (בראשית רבה מז, ו) האבות הן הן המרכבה'. (ועיין 'שערי אורה' שער ה' הספירה השישית).

נוכן ב'שבלי הלקמ' (ענין תפילה סימן יח) מביא מדרש שסדר שלשת הברכות הראשונות גם הן מיוסדות על סדר אברהם יצחק ויעקב: 'מצאתי אנדה מאי על הסדר, זה סדר עולם, שכך מצינו י"ח ברכות של תפלה מעולם היו מתקנות זו אחר זו. כיון שבאו אנשי כנסת הגדולה כללום ותיקנום כסדרן, כשניצול אברהם מאור כשדים פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י מוגן אברהם, כשנעקד יצחק אבינו על גבי המזבח ונעשה דשן והי' אפרו מושלך על הר המוריה, מיד הביא עליו הקדוש ברוך הוא מל והחיה אותו, וכו'. מיד פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י מחיה המתים. כשבא יעקב אבינו ופגע בשערי שמים והקדיש שמו של הקדוש ברוך הוא מיד פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י האל הקדוש'.

אות ו – ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה

• וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם

כאמור מ'זוכר חסדי אבות', עד סוף הברכה, עוסק ביחס המיוחד שמעניק ה' יתברך לעם ישראל, יחס שהחל מאז האבות.

וביארנו שזה אופן שלישי של גילוי והופעת ה' בעולם [נוסף על הופעת חסדו ('גומל חסדים טובים'), והופעת גבורותיו ושליטתו ('וקונה הכל')], שניכר בפעולותיו יחס מיוחד לקרובים אליו, ובכך נודע שמו בעולם כולו. כפי שהיה בנפלאות יציאת מצרים, בכתוב (דניאל ט, טו) 'אשר הוצאת את עמך מארץ מצרים ביד חזקה, ותעש לך שם כיום הזה'. וכתוב (ישעיה סג, יד) 'כן נהגת עמך לעשות לך שם תפארת'.

כך מובא בתלמוד ירושלמי (ראש השנה פרק א): 'אמר ר' סימון כתיב (תהילים מ, ו) "רבות עשית אתה ה' אלהי, נפלאותיך ומחשבותיך אלינו" – לשעבר רבות עשית, מיכן והילך, נפלאותיך ומחשבותיך אלינו'. משמעות הדברים היא שהנהגת ה' והשגחתו שהיתה בתחילה נתונה לכל באי עולם, מאז בחירת ישראל להיות לו לעם, היא ממוקדת ומרוכזת בעם ישראל בלבד. ועל ידי פעולותיו המיוחדות עמהם תוכר כללות מציאותו ופעולותיו בבריאה.

האמירה בהמשך 'ומביא גואל לבני בניהם', מוסיפה ענין חשוב ומהותי בתוכן הברכה, שכן כאמור עיקר בחירת ה' בישראל היתה בעת יציאת מצרים כאשר כבר היו לעם, ובכל זאת אנו עוסקים ומצביעים בברכה זו על בחירת ה' באבות, כי כלפי עצם הקשר ועבודת התפלה כבר התחיל הכל מהאבות. אלא שעם זאת, אין אנו רשאים להתעלם בנוסח הברכה מכך שאחר תקופת האבות זכה עם ישראל לתוספת מעלה בקשר עם ה' יתברך, דהיינו מאז יציאת מצרים שנעשינו לעם וזכינו להנהגה אלקית על-טבעית, מה שעדין לא היה בימי האבות. וזאת אנו מוסיפים כאן, שבנוסף לזה שזוכר לנו את הברית והחסד של האבות, הוא גם מביא גאולה לבני בניהם של האבות. וזה החל ביציאת מצרים על ידי הגואל משה רבנו, ומאז ואילך הוא תמיד דואג להם גם בדרכי נס על-טבעיות, מה שעדין לא היה בימי האבות.

וזה עומק המשמעות 'ומביא גואל', שלא זו בלבד שזוכר חסדי אבות ומנהיג אותם מן השמים בפעולות נסתרות הטמונות בתוך סדרי הטבע כפי שנהג עמהם בימי האבות, אלא הוא מביא להם גאולה וישועה נסית על ידי שלוחים אנושיים, ופעולות אלו קורות נפלאות ונוראות בתוך העולם. וכן נכלל בזה הבטחת הגאולה לעתיד לבוא שגם כן תהיה על ידי גואל.

ובאבודרהם וב'פירוש התפלות והברכות' לר"י בר יקר כתבו ש'ומביא גואל' מוסב הן על גאולת מצרים והן על גאולת העתיד. ונכלל בזה הבטחת הגאולה לעתיד לבוא שגם כן תהיה על ידי 'גואל' כלומר שליח ארצי ילוד אשה, הוא מלך המשיח. [לפי הפירוש שהכוונה למשיח, יש כאן רמז למה שמבואר בספרים שדוד הוא 'רגל רביעי' במרכבה. (זוהר וירא צט, א, עיין רבינו בחיי בראשית לב, י, אמונה ובטחון לריב"ש פרק טו, ריקאנטי סוף פר' נח). לאחר שלשת האבות].

● ומביא גואל לבני בניהם למען שמו

'וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם', ב'מחזור ויטרי' (סימן כב) מבאר שבזכות האבות תבוא הגאולה, על פי דברי הגמרא (בבא מציעא פה, ב) שהאבות בעולם העליון מתפללים על ביאת המשיח.

ב'בית אלוקים למבי"ט' (שער התפילה פרק ח) כתב: 'רומז לעיקר גדול, והוא שלא פסק ולא יפסק אלהותו מעלינו, כי גם אם בקצת דורות היו קצת מאבותינו רעים וחטאים לה' מאד, וכו' לא סלק אלהותו מעליהם, מצד שנתיחד כבר אלהותו על כל א' מהאבות אברהם יצחק ויעקב, וכו' וכמו שסדרו ומביא גואל לבני בניהם למען שמו וגו'. כי מצד היותם בני בניהם יביא הגואל באהבתו אותם, שלעולם לא נפסקה שלשלת האלהות'.

וב'טור' (או"ח סימן קיג) מבאר לשון הברכה: 'וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו, תקנו להזכיר חסדי אבות אצל הגאולה, לומר שאף אם תמה זכות אבות, גאולתו לעולם קיימת, שהרי הבטיח בה בשמו הגדול, וכאשר שמו קיים לעולם ולעולמי עולמים כך גאולתנו לעולם קיימת, והכי פירושא זוכר חסדי אבות לבניהם לגאולם, ואף אם תמה זכות אבות, מביא גואל לבני בניהם למען שמו שהוא קיום לעולם'.

עצם הרעיון שזכות אבות תמה, יסודו מבואר בגמרא (שבת נה, א) שיש מאן דאמר ש'תמה זכות אבות'. ומשמע שם שנחלקו תנאים בזה האם אכן כך הוא.

[ויש לציין מה שכתב ב'אור זרוע' (ח"ב – הלכות ערב שבת סימן כג) וב'ראבי"ה' (ח"א – מסכת שבת סימן ריא) שמה שאמרו בגמרא "תמה זכות אבות" היינו שאינה עומדת מעצמה, אבל כשמוזכרין אותה עומדת].

ונראה שפירוש זה שכתב הטור נועד ליישב קושיא, שכן תחילת הלשון משמע שזכירת חסדי אבות היא העומדת לבני בניהם לזכות לביאת הגואל, ואילו בהמשך אומרים שזה יהיה 'למען שמו'. ועל זה מתרין, ועל כך אומרים שאמנם אנו מצפים שהגאולה תבוא בזכות האבות, אלא שאם לא יהא די בכך מפני ש'תמה זכות אבות' אזי תבוא הגאולה 'למען שמו'.

ובירושלמי בפרק חלק (סנהדרין נ, א) מובא – 'רבי יודן בר חנן בשם ר' ברכיה אמר הקב"ה לישראל בני אם ראיתם זכות אבות שמטה וזכות אמהות שנתמוטטה לכו והידבקו בחד מה טעמא כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה. כי ההרים ימושו זה זכות אבות והגבעות תמוטינה זו זכות אמהות, מיכן והילך וחסדי מאתך לא ימושו, וברית שלומי לא תמוט אמר מרחמך ה'':

ונוראה שלדברי חז"ל אלו כיון רבינו גרשום מאור הגולה בנוסח הסליחה שתיקן 'זכור ברית אברהם' בפסקה: **בְּרִית אֲבוֹת וְאִמָּהוֹת וְהַשְׁבָּטִים / רַחֲמֶיךָ וְחַסְדֶּיךָ בְּרִבּוֹת עֲתִים / יְיָ זְכוֹר לְמַפִּים וְנִמְרָטִים**. המשפט 'רחמיך וחסדיך ברבות עתים' קצת קשה להבנה. ויש לפרש שמתחילה אנו מבקשים 'בְּרִית אֲבוֹת וְאִמָּהוֹת וְהַשְׁבָּטִים' – כי 'זכור לנו ה' ברית אבות ואמהות והשבטים, אולם – **בְּרִבּוֹת הַעֲתִים**, כאשר תתם זכות האבות, אז מבקשים שיזכור ה' את חסדיו ורחמיו. כאמור בירושלמי שכאשר תמוט זכות אבות.

העקרון שהגאולה העתידה כבר תצטרך להסתמך על 'למען שמו' מפורשת בהרבה מקומות בתנ"ך, ובמיוחד בנביא יחזקאל (כ, מד) 'וידעתם כי אני ה' בעשותי אתכם למען שמי לא כדרכיכם הרעים וכעלילותיכם הנשחתות בית ישראל נאם ה'. ועוד שם: (לו, כב) 'לכן אמר לבית ישראל כה אמר אד' ה' לא למענכם אני עשה בית ישראל כי אם לשם קדשי אשר חללתם בגוים אשר באתם שם. וקדשתי את שמי הגדול המחולל בגוים אשר חללתם בתוכם, וידעו הגוים כי אני ה' נאם אד' ה' בהקדשי בכם לעיניהם'.

וכך כתב הגר"א (ביאור תיקון"ז עד.): יש קיצין בכל דור לפי הזכויות וכמו שכתוב היום אם בקולו תשמעו, אבל הקין האחרון לא תליא בתשובה אלא בחדס' כמו שכתוב (יחזקאל כ, ט) ואעש למען שמי' וכמו שאומרים בתפילה למען שמו באהבה, והוא גם כן בזכות אבות.

• באהבה

הסיום 'באהבה' לכאורה מפליא ואינו מתקשר לתיבות הקודמות 'למען שמו', וגם מדברי הטור אין ברור מה הפירוש במילת "באהבה", ואולי לדעתו זה דבר אחד עם למען שמו, שלמען שמו ינהג עמנו ברחמים וחסדים במתנת חנם, והיינו באהבה.

ואכן כך מבאר ב"שפת אמת" (וירא תרס): 'זהנה הקדוש ברוך הוא משלם מדה במדה, זהו שתקנו ומביא גואל לבני בנייהם למען שמו באהבה. כי כשהקב"ה עושה חסדים לבני ישראל בזכות האבות, אעפ"י שאינן ראויין מצד עצמם, אעפ"כ עושה החסדים באהבה, כאשר קיים אברהם אבינו את הנסיונות באהבה'.

בכמה מחברים בני הדורות האחרונים מובא ביאור על פי דברי הגמרא (ר"ה לב, ב) 'אם לא ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלוד עליכם (יחזקאל כ, לג), ואמר רב נחמן כל כי האי ריתהא לרתחא קוב"ה עלן ולפרקינן', ואשר על כן תפלתנו מדויקת היטב: שאנו מתפללים כי יאבה ה' לגאלנו, לא חלילה בחימה שפוכה וקצף גדול, כי אם מביא גואל למען שמו באהבה'.

ובספח"ק 'ראשית חכמה' (תוצאות חיים אות קצ"ז) כתב: באהבה – ופירוש באהבה כי ישוב וייתחד בנו כבראשונה לא כאותו האיש שגירש את אשתו מתוך שנאה שלא תשוב אהבתו עמה עוד כל ימי עולם רק תהיה אהבתו עמך והשפעתו כך כימי קדם כן ישיש להיטיבך כמשוש חתן על כלה אשר לא השליכה מעל פניו מעולם ואהבתו עזה אצלו.

ובכתבי האר"י זצ"ל כתב שבאמירת בתיבת באהבה יכוון למסור את נפשו על קידוש ה', וכתב ה'בן איש חי' (שנה ראשונה וישלח אות יב) שמנהג החסידים המקובלים שהש"ץ מאריך בחזרה במילת 'באהבה' כדי לעורר את הכוונה. [ומכאן יש לנו ללמוד גם לגבי הפשט שכוונת תיבה זו עומדת בפני עצמה], והיינו כי עניין מסירות נפש עקה"ש יסודו בדביקות כנסת ישראל להקב"ה באהבה גמורה הן מצד ה' לישראל והן מאידך גיסא.

• ומביא גואל לבני בניהם – למען שמו – באהבה

ולמעשה מוזכרים בפסוקה זו שלשה נימוקים שונים, וכוללת שלשה שרשים רבי עצמה שמנחים ביסוד הקשר בין ה' יתברך וכנסת ישראל. והם: א. הברית והשבועה עם האבות. ב. למען שמו הגדול. ג. עצם הדבר שהם עמו.

וכיון שיש בדינו שלשה, הרי נקביל גם אותם לשלושת אבות (פעם רביעית בברכה זו), 'וזוכר חסדי אבות ומביא גואל וכו' – כנגד אברהם שמסמל את עיקר זכות האבות, למען שמו – כנגד יצחק שמסר את עצמו על קדושת השם, באהבה – כנגד יעקב

יסוד לשלשה שרשים אלו אנו מוצאים בתפלת משה כאשר חטאו ישראל שפרט שלשה יסודות אלו: (שמות לב, יא) – יג) 'יחל משה את פני יי אלקיו ויאמר:

א. 'למה יי יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה'. דהיינו שהם עמו משום שהוציאם ממצרים.

ב. 'למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם להרוג אתם בהרים ולכלותם מעל פני האדמה' וגו'. דהיינו למנוע חלול השם.

ג. 'זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם כך' וגו'. כפשוטו, ברית ושבעת האבות.

שלשת היסודות הללו הם אלו שאנו מצינים בתפלתנו בקצור נמריץ [בדרך התפלה שתיקנוה בדרך של מועט המחזיק את המרובה]. א. 'וזכר חסדי אבות' – השבעה לאבות וזכותם. ב. 'למען שמו' – כיון שעם ישראל קרויים על שמו, ממילא יש בהצלחתם כבוד השם, וכן להפך חס ושלום. ג. 'באהבה', כלומר מצד עצם הדבר שאנו עמו, הוא מחבב אותנו ודואג לנו.

[אנו מצינים שלשה נימוקים אלו כסיבה לרחמי ה' עלינו גם בברכת 'אהבת עולם' בשחרית (לפי נוסח ספרד) [בסדר הפוך]: 'אהבת עולם אהבתנו' – 'באהבה', 'בעבור שמך הגדול' – 'למען שמו', 'ובעבור אבותינו שבטחו בך' – וזכר חסדי אבות'.]

שלשה נימוקים אלו גם מוזכרים בתחילת פרשת וארא כשרשי יציאת מצרים.

א. "אני הוי"ה. וארא וגו' ושמי הוי"ה לא נודעתי להם". – "למען שמו".

ב. וגם הקמותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען וגו'" – ברית האבות.

ג. "וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל", – "באהבה".

שלישיה זו מופיעה גם בסוף פרשת התוכחה בפרשת בחוקותי (ויקרא כו):

א. "וזכרתי את בריתי יעקוב, ואף את בריתי יצחק וגו'" – "ברית האבות".

ב. וזכרתי להם ברית ראשונים אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים – "באהבה".

ג. "אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לעיני הגוים להיות להם לא-להים אני ה'", – "למען שמו" (עיין רמב"ן שם).

אות ז – החתימה וסמוך לחתימה

• מלך עוזר ומושיע ומגן

לקראת חתימת הברכה בא סיכום תוכן הברכה בקצרה, כדרך כל הברכות שיש כלל "סמוך לחתימה מעין החתימה" (פסחים קד, א), וכללות ברכת אבות עניינה הוא כאמור, [והיא הכוונה העיקרית שיש לכוון בברכה ראשונה], שהאדם עומד לפני המלך ה' ואומר לפניו: אתה אלקינו אלקי ישראל המיטיב ומשגיח עלינו מאז האבות ועד עתה. ומסכמים כל זאת באמירה 'מלך עוזר ומושיע ומגן' שהוכרת 'מלך' כאן אינה 'מלכות ה' על העולם, אלא 'מלך ישראל' כלומר שה' הואג ושומר על ישראל.

ושמירה זו ישנה בשלשה אופנים שאפשר שיתקיים הדבר בשלשה דרגות (לפי מידת זכויות הדור) ומזכירים אותם כאן בסדר 'לא זו אף זו' – 'מלך עוזר', ולא זו בלבד, אלא אף 'מושיע', ולא זו בלבד אלא אף 'מגן'.

והגר"א מבאר (סידור הגר"א בפירוש 'אבני אליהו') שהמעולה ביותר הוא מדריגת 'מגן', שכאשר זכאים לכך הוא מגן עלינו עד שאין הצרות מגיעות אלינו כלל. ויתירה על כך כתב הגר"א שמדריגת 'מגן' היא שהאדם מרהיב עוז להכניס עצמו לסכנות מרוב בטחונו בה' שאליו לא תבא כל סכנה, וכפי שנהג אברהם אבינו בצאתו למלחמת המלכים. כמו שאמר לו הקב"ה בפסוק בשובו מן המלחמה (בראשית טו, א) "אנכי מגן לך".

דרגה פחותה מזו היא 'מושיע', ודרגת 'מושיע' היא שאף כשלא נהיה ראויים להגנה מוחלטת כל כך שלא תתקרב אלינו הצרה, ויש שכבר נפלנו לתוך הצרה, בכל זאת ה' לבדו מושיענו ומחלצנו ממנה.

דרגה יותר פחותה היא 'עוזר' כלומר שגם כאשר הישועה מגיעה אין היא פועלת מעצמה, אלא האדם גם נזקק לפעול פעולות השתדלות להינצל מקשייו, אלא שה' מסייע לו וגומר את משימתו, וזה נקרא 'עוזר'.

שלש דרגות אלו השתקפו בשלש תקופות בתולדות עם ישראל. בדור יציאת מצרים ומאז ואילך וכל התקופה הראשונה היה בחינת 'מגן', שה' הצילם בניסים נשגבים. סיסרא וסנחריב ושאר ניסים שבנביאים. בתקופת נס פורים כבר נכנסו לצרה וסכנה קיומית, ואז היה בחינת 'מושיע' שה' הצילם מצרתם. ובתקופת נס חנוכה כבר היו צריכים להילחם בעצמם והגיעו לבחינת 'עוזר'.

וכן הזכרנו שלשה מדריגות אלו של השגחת ה' עלינו בברכת גאולה: "עזרת אבותינו אתה הוא מעולם, מגן ומושיע להם ולבניהם אחריהם", (ופירשנו שם שייכות הדברים).

• עוזר ומושיע ומגן כנגד שלשה אבות

גם שלשה חלקים אלו מהווים מקבילה לשלישייה בנו אנו עוסקים, אברהם יצחק יעקב, אלא שהסדר כאן הוא למפרע, 'עוזר' כנגד יעקב, 'מושיע' כנגד יצחק, 'מגן' כנגד אברהם.

וביאור ההקבלה בזה היא כך, כי כאמור המדריגה הרמה ביותר היא 'מגן', שהסכנה כלל אינה מגיעה אליו, וזה התקיים אצל אברהם שהבטיחו השי"ת: (בראשית טו, א) 'אנכי מגן לך', ואכן כל חייו היו רצופים בניסים ויד אלוקים ניחלה את כל ענייניו להצליחו ולברכו, וכפי דברי הגר"א שהבאנו לעיל, אזי מכח היותו מובטח מה', גם היה מכנים עצמו למקום סכנה ללא חשש ובטח על ה' שיגן עליו מצריו, כפי שהיה במלחמת המלכים.

והמידות האחרות 'מושיע' ו'עוזר' עניינם שלמרות שכבר נכנס אדם לכלל סכנה ומצוקה, ה' מציל אותו ומחלצו, כלשון הכתוב (ירמיה יד, ח) 'מושיעו בעת צרה', וכתוב (תהילים כ, ב) 'יענך ה' ביום צרה וגו' ישלח עזרך', אלא שההבדל בין מושיע לעוזר, ש'מושיע', היינו שהאדם אינו נצרך לעשות דבר אלא הוא מצפה לישועת ה' וה' נלחם בעדו ומושיעו מצרתו. ואילו 'עוזר' האדם פועל בדרכי הטבע להיחלץ אלא שהקב"ה עוזרו ומסייע בעדו שאכן יינצל מן הסכנה.

והנה יצחק אף שכבר לא היתה עמו ההנהגה ניסית גלויה כמו אצל אברהם, אולם עדיין זכה להנהגה עליונה עמו, שלא הוצרך לפעול בעצמו כדי להינצל מסכנה, כי ה' הושיעו מאבימלך ומפלשתים. וכן הושיעו ה' בתפילתו על הבנים, ויעתר לו ה'. [וכן כתבו בספרי מקובלים שיצחק נאחו במידת הגבורה, והוזקק למידת 'מושיע' להמתיק את הדינים].

אולם יעקב אבינו היו חייו רצופי סכנה ואימה, והוצרך לעשות בעצמו פעולות בדרכי הטבע, וה' היה בעזרו שפעולותיו הצליחו, כגון אצל לבן בעניין הנקודים והמלוואים, ואצל עשו שהכין עצמו לשלשה דברים, וה' הצילו. יאות בו לשון 'עוזר', ואכן מצינו שנאמר 'אשרי שא-ל יעקב בעזרו'. ובברכת יוסף אמר יעקב: 'מא-ל אביך ויעזרך'. ומידתו היתה שהיה ירא מהסכנה, ככתוב (בראשית לב, ח) 'ויירא יעקב מאד ויצר לו' ופירשו חז"ל (ברכות ד, א) שהיה ירא 'שמא יגרום החטא', ועם זאת היה בוטח בה'.

[ובמדרש תנחומא (מקץ ה) אמרו: 'זה שאמר הכתוב אשרי שאל יעקב בעזרו, לא נאמר אל אברהם או שאל יצחק, אלא שאל יעקב, את מוצא שלא נצב הקב"ה אלא על יעקב, שנאמר והנה ה' נצב עליו ויאמר'. ועיין כתב סופר (פרשת מקץ) שמבאר את דברי המדרש, שעבודת יעקב התייחדה בכך שלא הסתמך על הנם כאבותיו אברהם ויצחק, אלא חשש שמא יגרום החטא, ועשה פעולות השתדלות נחוצות, אך למרות

זאת בטח בה'. ועל כן אנו למדים את מידת הבטחון דווקא מיעקב שבטח בה' גם כאשר יש מקום לירוא ולפחד].

• הטעם שסדר האבות כאן מהופך

אלא שצריך ביאור מדוע הסדר כאן הוא הפוך, שהתחיל ב'עוזר' שכנגד יעקב, וסיים ב'מגן' שכנגד אברהם, ויש לבאר שהטעם הוא מפני שרוצה לסמוך מעין חתימה סמוך לחתימה, שהיא 'מגן אברהם', והפך הסדר שיהיה מסיים את תורף הברכה במגן, וממנה יחתום במגן אברהם.

ואמנם זה מהודש, אולם יש לציין דוגמא כדמות ראייה לדבר זה, שהרי ביארנו לעיל שבתפילת 'ויחל משה' הזכיר שלשת טענות על הקשר בין עם ישראל להקב"ה, שהם כנגד ג' אבהן. שהטענה 'למה יחרה וגו' אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול ובזרוע נטויה' היא כנגד 'באהבה' – יעקב, וטענת 'למה יאמרו מצרים' היא כנגד 'למען שמו' – יצחק, וטענת זכור לאברהם וגו' היא כנגד 'זוהר חסדי אבות' – אברהם.

והנה כל התפילה הזאת חוזרת ונשנית בתוך משאו הגדול של משה רבינו בפרשת עקב, כשמספר בעצמו לבני ישראל על תפילתו בהר חורב לאחר הטא העגל: (דברים ט, כו) "וְאֶתְפַּלֵּל אֶל יְיָ וְאָמַר אֲדֹנָי יְיָ אֵל תְּשַׁחַת עִמָּךְ וְנַחֲלֶתְךָ אֲשֶׁר פָּדִיתָ בְּגִדְךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה. זָכַר לַעֲבָדֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלַיַּעֲקֹב אֵל תִּפְּנֹן אֵל קָשִׁי הָעַם הַזֶּה וְאֵל רַשָּׁעִי וְאֵל חָטָאתוֹ. פֶּן יֹאמְרוּ הָאֲרִיזִים אֲשֶׁר הוֹצֵאתָנוּ מִשָּׁם מִבְּלִי יָכֹלֶת יְיָ לְהַבְיִאֵם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם וּמִשְׁנֵאתוֹ אוֹתָם הוֹבִיֵּאֵם לְחִמָּתָם בְּמִדְבָּר. וְהֵם עִמָּךְ וְנַחֲלֶתְךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ בְּכַחַךְ הַגָּדֹל וּבְזִרְעֶךָ הַנְּטוּיָה".

וצריך לבאר שם מדוע נשתנה סדר הטענות מבפרשת כי תשא, ואכ"מ, אולם מה שניתן להבחין שבסיום תפילתו שב ומזכיר את טענתו הראשונה 'והם עמך ונחלתך אשר הוצאת בכוחך הגדול וגו' ונראה הטעם בזה כי זו היא טענת המחץ העיקרית, ושב עליה מצד רעיון החתימה, שחותמים את הדיבור בדבר העיקרי. וכמו כן בנוסח הברכה, שלקראת החתימה הפכו את הסדר כדי לסיים את הברכה באמירת 'מגן' שהיא העיקר.

● החתימה: ברוך אתה ה' מגן אברהם

תוכן החתימה 'ברוך אתה ה' מגן אברהם'. שכמו בכל ברכה החתימה היא תמצית הברכה כולה, וכאן מרכז כללות תוכן ברכה זו, היא כאמור שה' הוא אלוקי ישראל ומגן עלינו מאברהם ועד עתה [ויש בזה תועלת למי שלא כיוון ונזכר בסוף הברכה, לכל הפחות יכוון כוונה זו במקום זה, ותהיה בידו כוונת כללות הברכה].

ואף שאומרים "מגן אברהם" הכוונה היא "מגן עם ישראל", אלא שהסיבה היסודית שעם ישראל הוא עם ה', היא בגלל אברהם, שהוא שייסד מציאות זו ונקרא הכל על שמו. וכשם שהעם נקרא 'ישראל' הוא נקרא גם 'אברהם', ככתוב (תהילים מט) "עם אלוקי אברהם" ולכן בחתימה של הברכה התמצית היא, שה' הוא מגן אברהם. ומשלשת הביטויים עוזר ומושיע ומגן, גם נבחר הביטוי המעולה ביותר שה' הוא 'מגן' לנו, ועם אברהם מוגן והצרות והגזירות אינן מגיעות אליו כלל, והדבר התקיים במלואו אצל אברהם.

ובגמרא אמרו: (פסחים דף קיז, ב) 'זאעשך לגוי גדול, זהו שאומרים אלקי אברהם, ואברכך זהו שאומרים אלקי יצחק, ואגדלה שמך זהו שאומרים אלקי יעקב, יכול יהיו חותמין בכולן, תלמוד לומר והיה ברכה, כך חותמין ואין חותמין בכולן'. כלומר שבתוך לשון הברכה הארוכה אמנם מפרטים את כולם 'אלוקי אברהם, אלוקי יצחק, ואלוקי יעקב', כי כל אחד מהאבות היה סיבה בפני עצמו שה' יבחר בו ובזרעו להיות להם לאלוקים. אבל החתימה היא קצרה וכוללת, ואברהם כולל את כולם. ובסופו של דבר הסיבה הכוללת והעיקרית שעם ישראל הוא עם ה', היא בגלל אברהם ולכן הכל נקרא על שמו, וחותמים 'מגן אברהם'.

פרק מב – ברכת גבורות – אתה גבור

אות א ברכה שניה – ברכת גבורות

• אבות וגבורות וקדושת השם

בטרם שאנו עוברים לביאור הברכה הבאה, נבאר תחילה את הטעם לסדר הברכות. כאמור שלשת הברכות הראשונות הם "סדר השבח" שמסדרים לפני אמירת הבקשות, ו"סדר שבחו של מקום" מורכב משלשת ברכות אלו: 'אבות, וגבורות, וקדושת השם'. (לשון המשנה ר"ה לב, א)

הברכה הראשונה היא 'אבות', בה עסקנו במה שהשי"ת קשור אלינו, שייכות הקב"ה אלינו שהוא נקרא 'אלוקינו'. אחריה אנו ניגשים אל ה' באמירת ברכת 'גבורות', הוא השבח העוסק בפעולות השי"ת עם כללות הנבראים. 'קדושת השם' כשמה עוסקת בשבח השי"ת מצד עצמו, שהוא קדוש ומרומם על הכל.

בגמרא דרשו את אמירת ג' ראשונות מהפסוקים: (מגילה יז, ב) 'תנו רבנן מניין שאומרים אבות, שנאמר הבו לה' בני אלים, ומניין שאומרים גבורות, שנאמר הבו לה' כבוד ועוז, ומניין שאומרים קדושות שנאמר הבו לה' כבוד שמו השתחוו לה' בהדרת קדש'.

כלומר שכשאנו פונים אל ה', אזי תחילה אנו נגשים מתוך עמידה המסבירה מדוע אנו בכלל באים לפניו, ומדוע אנו סבורים שראוי שהוא יאזין לבקשותינו, ולכן אנו פותחים באבות, כאומרים לפניו, הן אתה אלוקינו שלנו כבר מהדורות הקודמים, מאבותינו, ואתה הוא אלוקינו מאז ולתמיד. אנו צאצאי האבות, בני הצדיקים והאיתנים, "בני אלים", ואי לכך אנו באים אליך שתשמע את תפילתנו.

ואחר כך אנו נגשים עם הטיעון המרכזי, הן אתה העושה הכל, והכל בידך, אתה גבור לעולם ה', 'הבו לה' כבוד ועוז, משבחים אותו על מעשיו – כל הפעולות בעולם נעשים על ידך, אתה ממית ומחיה מוריש ומעשיר משפיל ומרומם.

אצל בשר ודם שמבקשים ממנו דבר, ייתכנו שני סיבות שיכולות למנוע ממנו למלא את רצון המבקש, או מפני שאינו רוצה, או משום שאינו יכול. ובשני הברכות הללו אנו אומרים לפני ה', הרי אתה רוצה להיטיב לנו, וגם הרי אתה כל יכול. מלא אפוא את בקשותינו.

• מדוע אין פותחים שמו"ע תחילה בברכת "אתה גבור"

לכאורה בסדר ברכות זה ישנה תמיהה רבה, האם לא היה נכון יותר לפנות תחילה להקב"ה עם סדר שבחו על פעולותיו בעולם, שזה תוכן ברכת גבורות "אתה גבור".

לשאלה זו אנו מוצאים תשובה מפורשת בחז"ל: במדרש רבה (ב"ר למ, יא): 'זהיה ברכה – אמר רבי יודן, קובע אני לך ברכה בשמונה עשרה, אבל אין את יודע אם שלי קודמת אם שלך קודמת, א"ר אחויה בשם רבי זעירא שלך קודמת לשלי, בשעה שהוא אומר מגן אברהם אחר כך מחיה המתים'.

כלומר שהקב"ה הבטיח לאברהם אבינו שתיקבע על שמו ברכה בשמונה עשרה, והיא "מגן אברהם", ואילו 'אתה גבור' היא ברכתו של הקב"ה, שהיא עוסקת בגבורותיו ופעולותיו של הקב"ה בבריאה, ולמרות זאת מקדימים את ברכתו של אברהם אבינו, העוסקת בהתקשרותו של אברהם אבינו להקב"ה. והדבר מבטא את עוצם החביבות שזכה לה אברהם מאת הקב"ה.

ובספח"ק שפת אמת מבאר: 'זהיה ברכה ברכתך קודמת לברכתי מגן אברהם ואחר כך מחיה המתים, כי צריך כל אחד למצא אלוקותו יתברך מצד התבוננותו בדעת וגבורות הבורא, ויכול לבא לכך מצד מה שהשרישו אבותינו הקדושים בנפשותינו, וזה שהקדימו אבות לגבורות' (לך לך תרנ"ה).

• הסדר בשלש ברכות ראשונות

בספר הק' "מגלה עמוקות" (על ואתחנן – אופן רלט) כתב ששלש ראשונות נלמדות מן הכתוב בפרשת ואתחנן: 'גם כן בתפלה את גדלך, זה מגן אברהם. את ידך החזקה, מחיה המתים. אשר מי אל, אתה קדוש. ואחר כך התפלל אעברה נא ואראה'.

וראה מה שכתב בפני יהושע: (ברכות לב, א) 'לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה כו' מנא לן ממושה כו'. דמה שאמר את גדלך היינו מעין ברכת מגן אברהם, שהיא נגד מדת הגדולה שהיא מדת אברהם, ומה שאמר ואת ידך החזקה, היא נגד ברכת אתה גבור, שהיא מדת הגבורה, דמשום הכי מזכירין בה גבורות גשמים, והיא נגד מדת פחד יצחק, ומה שאמר אשר מי אל בשמים ובארץ, היא מעין ברכת האל הקדוש שהיא נגד מדת יעקב, וא"כ שלשה דברים הללו שהזכיר משה הן מעין ג' ברכות הראשונות של י"ח, ואח"כ אמר אעברה נא שהיא שאלת צרכיו, כן נראה ל'.

ומצינו מדרשי חז"ל רבים (מובא באבודרהם, גבורות השם למהר"ל פרק מד) המקבילים את שלשת הברכות אבות גבורות וקדושת השם, כנגד אברהם, יצחק, יעקב. וכך אנו רואים בפיוטי הקליר [הן בימים נוראים הן בשאר ימים טובים] לשלשת הברכות הראשונות, שבברכה הראשונה ייסד את הפיוט אודות אברהם, בברכה שניה אודות יצחק, ובברכה שלישית אודות יעקב.

וב'שבלי הלקט' (הלכות תפילה עניין יח): 'מצאתי אגדה מאי 'על הסדר', זה סדר עולם שכך מצינו י"ח ברכות של תפילה מעולם היו מתוקנות זו אחר זו, כיון שבאו אנשי כנסת הגדולה כללום ותיקנום כסידרן, כשניצל אברהם מאור כשדים, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י מוגן אברהם. כשנעקד יצחק אבינו על גבי המזבחה ונעשה דשן, והיה אפרו מושלך על הר המוריה, מיד הביא עליו הקב"ה טל והחיה אותו, וכו' מיד פתחו מלאכי השרת ואמרו, בא"י מחיה המתים. כשבא יעקב אבינו ונפגע בשערי שמים והקדיש שמו של הקב"ה, מיד פתחו מלאכי השרת ואמרו ברוך הא-ל הקדוש'.

וכך מובא בפרקי דרבי אליעזר (פרק ל) אחר פירוט כל מעשה העקידה: 'וכיון שהשמייע קולו מבין הכרובים ואמר לו אל תשלח ירך נפשו חזרה לגופו וקם ועמד יצחק על רגליו וידע יצחק שכך המתים עתידים להחיות ופתח ואמר ברוך אתה ה' מחיה המתים'.

● מהותה של הברכה: "גבורות" – "תחיית המתים"

בטרם שנביא את הביאור הפרטני במילות הברכה, נבאר כדרכנו את כללות תוכנה ומהותה.

הברכה השניה בשמונה עשרה הפותחת ב"אתה גבור", נקראת בחז"ל בשתי שמות: "ברכת גבורות" [משנה ר"ה ל, א "אבות וגבורות וקדושת השם"]. וגם "תחיית המתים" [מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים" משנה ברכות לג, א].

הרי שמעיקרה ומהותה של ברכה זו, היא מורכבת משני מוקדים, מצד אחד היא ברכת "גבורות", וכלשון פתיחתה "אתה גבור לעולם ה'", וכן מסיימת – "מי כמוך בעל גבורות". ומצד שני היא ברכת "תחיית המתים" כלשון חתימתה "בא"י מחיה המתים". וגם נוסח הברכה מלא בהזכרות של תחיית המתים: "מחיה מתים אתה" רב להושיע, מכלכל חיים בחדס "מחיה מתים ברחמים רבים" וכו' "ומקיים אמונתו לישיני עפר". "מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה", "ונאמן אתה להחיות מתים" (נמצא שמזכירים עניין תחית המתים חמש פעמים! בברכה זו, ראה להלן).

והיינו, שכן שני העניינים מתאחדים לאחד, גם אם עיקר המטרה היא לפרט את גבורותיו של מקום, אזי תחיית המתים היא הגבורה הגדולה מתוכם, ובה מתבטאת עוצם גבורת הכורא.

• שלשה מפתחות בידו של הקב"ה

כדי להבין את עניינה של הברכה, עלינו להתבונן בכללות עניין "גבורותיו" של הקב"ה, שהרי בברכה זו מפרטים פעולות של הקב"ה שהם הנחשבים "גבורות", ומאידך לא נזכרים בברכה זו פעולות אחרות אף שגם בהם מצינו לגביהם בכתוב לשון כח וגבורה, כגון "יוצר הרים ובורא רוח" "מכין הרים בכוחו". צאת השמש בגבורתו, ועצירת הים בגבולו.

המפתח להבנת עניינה של ברכה זו קשור בדברי הגמרא (תענית ב:) 'אמר רבי יוחנן שלשה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא שלא נמסרו ביד שליח, ואלו הן מפתח של גשמים, מפתח של חיה (יולדת), ומפתח של תחיית המתים.. במערבא אמרי אף מפתח של פרנסה. [ולא פליג רבי יוחנן על בני מערבא, רק שסבר שנכלל פרנסה במפתח של גשמים]. וראה בטור (או"ח סימן קיד) שכתב שמספר אותיותיה של ברכה זו, הוא כמניין תיבות הפסוקים שמהם נלמדו ארבעה דברים אלו.

והנה מבואר בגמרא שיתר הדברים שבבריאה נמסרו בידי שליח, והביאור בזה הוא שאף שהקב"ה מנהיג את הכל, והוא מחליט וקובע כל פרט כרצונו, אולם ברוב הדברים כבר קבע לזה סדר בבריאה. ככתוב עוד כל ימי הארץ קיץ וחורף. וכתוב (תהילים קמה) "ויעמידם לעד לעולם חק נתן ולא יעבור" וכבר גילה רצונו יתברך שדברים אלו הוא מנהיג על פי חוקים קבועים ומסודרים. אבל הותר בידו אי אלו דברים שהחלטה בהם נתונה תמיד בידו של הקב"ה, ואין בהם סדר קבוע, ודברים אלו הם המבטאים גבורתו.

ובברכת גבורות, אנו כוללים את כל הדברים שהם נתונים ביד ה', ולא נמסרו להנהגה קבועה בידי שליח, ועל כן אין מזכירים כאן גבורות קבועות של חוקי הטבע. רק חיים ורפואה וגשמים ופרנסה. שאלו הם הדברים שהקב"ה השאיר בהנהגה שלו, התלויה בכל עת כפי רצונו יתברך.

• אתה גבור לעולם ה' – פעולות ה' שמתערבות בסדרי הבריאה

והנה כתיב – "לך ה' הגדולה והגבורה". הרי שאנו מייחסים להקב"ה ורואים בפעולותיו שני מידות אלו, וצריך להבין מה ההבדל בין גדולה לגבורה, מה הם מעשים המעוררים לנבראים התפעלות מגדולת ה', ומה הם מעשי גבורה המעוררים בקרב הנבראים התפעלות מגבורת ה'.

ובכלל כל עניין גבורה לכאורה מתאים רק בנברא המוגבל שיש בו גבורה להתגבר על מגבלות. אך מה שייך כלל גבורה ביחס לבורא הגדול. מי שכרא הרים ברוב גדולתו, האם זוהי גבורה שהוא יכול להעתיק אותם ממקומם או לעשותם כאין ברגע.

אכן הביאור הוא שהגדולה והגבורה הם שני עניינים הנובעים מאותה בריאה, רק הם שני התייחסויות (שלנו כנבראים) אליה. שני צדדים של אותו המטבע, ה'גדולה' היא מה שה' יתברך משפיע רוב טובה לעולם, וזה מעורר התפעלות בקרב היצורים, מצד רוב גדולתו וטובו. וראש לכל הגדולות היא עצם הבריאה, וכן ההנהגה וההשפעה במשך כל ימות העולם הם חסדים וגדולות עד אין חקר. וכנגד זה מתעוררים רגשי אהבה והערצה לה'. מאידך, מתוך אותה בריאה והנהגה עצמה, מתעורר האדם גם לידיעה שהכל מאתו, וממנו הכל ובלעדיו אין כלום ואיחו רב ושליט על כולא. וזוהי ה'גבורה', הברואים רואים בבריאה את העצמה והכח שבידי הבורא. וכמו שאנו רואים באשרי ששכחי גבורותיו ומלכותו באים כאחד.

מתוך אותה בריאה ויצירה, במבט אחד רואים את הטוב שבו, ובמבט השני רואים את השלטון והכח שבידיו. הרגש זה כבר מעורר רגש של פחד ויראה עצומה. תקיף ובעל היכולת, כח כל הכוחות. ובשורש טמון בזה הפחד, שהוא גם יכול להפסיק זאת כל רגע. אך גם בלא זה, עצם הדבר שכל הכח בידו מביא רגש של פחד ויראה, השתוממות ויראת הכבוד מן העצמה. משל למה הדבר דומה, לעני המרגיש כלפי בעל הבית רגש הודאה והכרת הטוב, אך כנגד זה מרגיש כלפיו פחד וכושה, שהוא נתון בידיו.

• הטעם שנקראת ברכת 'גבורות'

בגמרא (תענית שם) הקשו: 'וליתני מזכירין על הגשמים, מאי "גבורות גשמים"'. אמר רבי יוחנן מפני שיורדין בגבורה, שנאמר וכו'. ולמדו שם מגזירה שוה שהגשמים נקראים גבורות, והדבר צריך ביאור למה קראם גבורות מחמת ילפותא רחוקה. ובאמת יש בזה תמיהה רבה, שהרי אין חסד גדול מירידת הגשמים, ולמה נקראים גבורות. וכן ייפלא

לכאורה, על כל הדברים כאן, מדוע נקראים 'גבורות', שהרי כולם ענייני הטבה נפלאים, מכלכל חיים בחדש, סומך נופלים, ורופא חולים ומתיר אסורים'.

ועיין בריטב"א שם שפירש: 'שירדין בגבורה, שמפתח של גשמים לא נמסרים בידי שליח, אלא כדי לרדות בהם את הבריות, שהיי בני אדם בעוה"ז תלויים בהם וכו'. ועוד שכל ענין החסדים שבברכה זו מבטל מערכת הכוכבים ולפיכך נקראת ברכה גבורות. וכן במאירי שם – ומה שקראם גבורות גשמים פי' בגמ' מפני שירדים בגבורה, ורומז על בואן הרבה פעמים שלא בזמן ירידתם מדרך הטבע, להשגחת האל על בניו לרוב תפלתם, כדכתיב ויצו עליו במפגיע.

ובכוזרי (מאמר שלישי א – ל): 'בברכה השניה הנקראת גבורות יכוון המתפלל כי לא-לוא בעולם הזה ממשלה מתמדת, לא כמו שיחשבו חכמי הטבע כי העולם יסודו בטבעים הידועים מן הנסיון, ויחשוב כי הא-לוא מחיה מתים בעת שיעלה רצון לפניו אם כי דבר זה רחוק מן ההקש ההגיוני של חכמי הטבע וכן יחשוב כי הא-לוא משיב הרוח ומוריד הגשם וכדומה ומתיר אסורים ושאר התארים הכל לפי רצונו כל אלה דברים שנתאמתו בקורות בני ישראל'.

והיינו כפי שנתבאר שענין הגבורות הוא התייחסות לשליטת ה' התמידית בכל, הכח שהכל נתון בידו. נותן כן שבפשוט מה שנקראים 'גבורות גשמים', הכוונה שהם באים בדרך של עצמה וזעף בורם עז בליווי רוחות וברקים ורעמים, אולם הא גופא בעי טעמא משום מה קבע הקב"ה סדר זה לגשמים, אלא הוא משום שהגשמים הם מהדברים המתחדשים תמיד גם לאחר הבריאה הראשונה, והם מראים את תוקף הנהגת ה', על כן הם יורדים בגבורה].

ועל כן אומרים כאן בעתם "משיב הרוח ומוריד הגשם – מכלכל חיים בחדש", שהוא חלק אחד מהנהגתו התמידית שמתבטא בה גבורת מלכותו, שהמוזן והגשמים נתונים בידו. ואחר כך ממשיך את יתר פעולותיו.

אות ב – ברכת אתה גבור – תחיית המתים

• אתה גבור לעולם ה' – מחיה מתים אתה

ביערות דבש' לר"י אייבשיץ כותב, שתחיית המתים מחזקת את האמונה בבריאת יש מאין, ובכך האדם מתעורר לאמונה שלימה.

כלומר שהקב"ה מתגלה אלינו בשני חלקים, 'בורא' ו'מנהיג', וברכת 'גבורות' עוסקת בהיותו של הקב"ה 'מנהיג' את כל הברואה, כי בתפילת העמידה איננו מזכירים את חלק היות הקב"ה ה'בורא', דהיינו יוצר יש מאין. ואילו עניין 'מנהיג' הוא בחלקי הברואה הקיימים מכבר, שהקב"ה מרומם לזה ומשפיל לזה, והגדרת 'גבורה' שכוללת את הנהגת הדברים שהקב"ה קובע ומפעיל באופן מחודש כרצונו, ומובן שתחיית המתים שייכת לתחום זה של פעולות ה', שזה אחד מהדברים שהמפתח בידי הקב"ה.

אולם בענייני העולם הללו שהקב"ה 'מנהיג' יש מדריגות רבות, ותחיית המתים שהיא מפעולות ההנהגה של השי"ת, היא במדריגה העליונה ביותר וקרובה לעניין הנהגת 'בורא', שהיא כמעט כמו יש מאין. וזה מה שכתב היערות דבש שבהזכרת תחיית המתים, אנו מתעוררים לאמונה בהיות הקב"ה יוצר הכל, בורא יש מאין.

ויש לציין לכך את דברי הגמרא בסוגיית תחיית המתים בפרק 'חלק' (סנהדרין צא, א): אמר ליה ההוא מינא לגביהא בן פסיסא ווי לכוון חייביא דאמריטון מיתי חיין דחיין מיתי דמייתי חיין אמר ליה ווי לכוון חייביא דאמריטון מיתי לא חיין דלא הוו חיין דהוי חיין לא כל שכן. [תרגום: אמר לו מין לגביהא בן פסיסא אוי לכם חוטאים שאתם אומרים שהמתים חיים, וייפלא עליכם מק"ו, שאם מי שהיו חיים מתים, היתכן שמי שכבר מתו ישובו לחיות. השיב לו, אדרבה, אוי לכם חוטאים שכופרים בתחיית המתים, אם מי שעדיין לא חי, נולד וחי, קל וחומר למי שכבר היה חי, כל שכן שישוב לחיות].

• שישה פעמים מחיה מתים בברכה זו

כתב אבודרהם: ג' פעמים מוזכר בברכה זו ענין תחיית המתים, מחיה מתים אתה, מחיה מתים ברחמים רבים, ברוך אתה ה' מחיה מתים, ומעם הדבר כי תחיית המתים נעשית לאדם בשלושה עניינים הראשונה כשאדם ישן על מיטתו הריהו חשוב כמת והקב"ה מחזיר לו נשמתו. השניה ירידת הגשמים הריהי כתחיית המתים, וכמו שאמרו חז"ל (תענית ז, א) 'גדול יום הגשמים יותר מתחיית המתים' השלישי תחיית המתים שלעתיד לבוא, שעליה אנו חותמים ונאמן אתה להחיות מתים ברוך אתה ה' מחיה המתים.

ובאמת ענין תחיית המתים נזכר מלבד החתימה חמש פעמים בברכה זו, מחיה מתים אתה רב להושיע, מחיה מתים ברחמים רבים, ומקיים אמונתו לישני עפר, מלך ממית ומחיה, ונאמן אתה להחיות מתים.

ובפירוש 'עיון תפלה' (בסידור אוצר התפלות) מובא טעם לדבר, שזה כנגד חמשה שמות הנפש המוזכרים בפסוקים, 'נפש, רוח, נשמה, חיה, יחידה' (ובכתבי המקובלים סימנם נרנח"י) והם חמשה מדרגות וחלקי הנשמה, שעתידיהם להינטל מן הגוף ולחזור אליו לעתיד לבוא. וכנגדם תיקנו להזכיר חמשה פעמים את תחיית המתים בנוסח הברכה.

ויש שכתבו דרך דרוש שישנם חמש ענייני מיתה בעולם: עני, ומי שאין לו בנים, סומא, ומצורע וכן החולה הוא כמצורע, וכן האסורים בבית הסוהר, ופעם שישית בחתימת הברכה, כנגד מתים ממש. ואת כל אלו הקב"ה מחיה אותם ומוציא מאפלה לאורה.

הגר"ל מיינצברג בעל ה'בן מלך' זצ"ל מבאר את הדברים בדרך הפשט, שתחילה מזכיר את השבח כ"כותרת" לאמירה הכללית של 'אתה גבור' שתחיית המתים היא הגבורה הראשית של ה' הגבור. ואחר כך מזכיר זאת בפרטי רשימת הדברים שהקב"ה מושיע אותם ברחמיו, מכלכל חיים, מחיה מתים, סומך נופלים, רופא חולים, מתיר אסורים.

ואחר כך מוסיף לציין עניין נוסף [מלבד עניין הרחמים והגבורה שבדבר] שמתבטא בשבחו של הקב"ה בתחיית המתים, שעושה זאת מפני ש'מקיים אמונתו לישיני עפר'. שכאשר המתים נטו למות סמכו על הבטחת הנביאים שיקומו לתחיה, וכאשר יקים אותם יראה כיצד הקב"ה נאמן בהבטחתו.

ועוד מונה שבחו יתברך שהוא בעל עוצמה וגבורה, ועל זה אומר מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך, וזה מתבטא במלך מומית ומחיה. והפעם החמישית הוא בשל הכלל שסמוך לחתימה שבים על עניין הברכה מעין החתימה, ואומר ונאמן אתה להחיות מתים. ואחר כך החתימה היא 'מחיה המתים', שזה מעיקרי תוכן הברכה.

• הבנת פירוש הברכה – ממעשה רבי חייא ובניו

הגמרא במסכת בבא מציעא (פה, ב) מספרת אודות רבינו הקדוש שהיה אליהו הנביא רגיל להתגלות אצלו, וגילה לו שאם יתפללו רבי חייא ובניו באותה שעה יחדיו, הם יפעלו בכל מה שיבקשו. הלך וגזר תענית ציבור והוריד לפני התיבה את רבי חייא ובניו, וכאשר הגיעו למשיב הרוח נשבה רוח, וכשאמרו מוריד הגשם, ירד מטר, כשהם המשיכו בתפילתם והתקרב לומר מחיה המתים, נסערו כל העולמות, שעל ידי תפילתן יביאו את תחיית המתים לפני הזמן. ואז הפריעו מן השמים ובלבלו את תפילתם. (ראה שם).

התוספות (ד"ה כי מטא) וכל המפרשים על אתר עומדים על שאלה שיש לה משמעות רבה לפירושה של הברכה כאן, שהרי עולה מהסיפור שהחשש מאמירת 'מחיה המתים' היה רק לאחר אמירת 'משיב הרוח ומוריד הגשם', והרי בנוסח שלנו מזכירים 'מחיה המתים' מיד בתחילה קודם 'משיב הרוח', ומתמצים התוס' שעיקר הזכרת תחיית המתים

היא בחתימת הברכה. הריטב"א ומפרשים נוספים למדים מכך, ששאר הזכרות תחיית המתים בברכה מכוונות לעניינים שהם כעין תחיית המתים, כמו ירידת הגשמים ורפואת חולים, אבל את התחייה הגדולה של העתיד לבוא, אנו מזכירים רק בסוף הברכה.

• 'תחיית המתים' עניין מרכזי באמונת ישראל

ממה שנושא זה של תחיית המתים רצוף בנוסח הברכה לכל ארכו, וגם חתימתה היא מחיה המתים. משמע שהיתה מגמה מכוונת להביע את העניין הזה, כדבר מרכזי בפני עצמו בסדר השבח שאנו מציירים לנגדנו בזה את הופעת ה'. וכך כותב להדיא בעל ספר העקרים: (מאמר רביעי פרק לה) "ועל היות זאת האמונה היותר מיוחדת מן האמונות המקובלות באומה, קבעוה מיד אחר ברכת אבות".

יש שכתבו שמגמת חז"ל לתקן נוסח ברכה זו, היתה מתוך כוונה כדי להשריש אמונת התחייה בקרב העם, לאחר שבדורות בית שני קמו כתות מהרסים מינים ואפיקורסים שכפרו בתחיית המתים. ובכדי להעמיד איתן את עמוד האמונה קבעו להזכיר את תחיית המתים בתחילת תפילת העמידה.

חז"ל החמירו מאד בחובת האמונה בתחיית המתים, וקבעו (סנהדרין דף צ, א) שהם מאותם שאין להם חלק לעולם הבא, האומר אין תחיית המתים מן התורה. כמו האומר אין תורה מן השמים. דהיינו שהיסוד של תחיית המתים הוא מרכזי בתורה, לא פחות מהיסוד של תורה מן השמים. ואכן הרמב"ם מונה עיקר זה כעיקר השלשה עשר של עיקרי יסודי התורה. שמי שאינו מאמין בהם יצא מכלל אמונת ישראל.

הסיבה לחשיבות עיקר זה היא מפני שרק בכך מובן שהעולם כולו מתנהל עם תכנית מסודרת ייעוד ותכלית שבסופו הכל יבוא על מקומו. כאמור במסכת אבות (פרק ד משנה כב) 'הילודים למות, והמתים להחיות, והחיים לדון. לידע להודיע ולהודע שהוא אל, הוא היוצר, הוא הבורא, הוא המבין, הוא הדיין וכו'.

כלומר, שבכך מתבהר שהעולם כולו מתנהל עם תכנית מסודרת עם ייעוד ותכלית שבסופו הכל יבוא על מקומו, כי מעיקרי אמונת האלוקים, שהטוב והצדק מוכרחים לנצח. והרי העולם שאנו חיים בו מלא בשחיתות והרשעים חוגגים ואין סוף צער וכאב, והמכאוב הראשי הוא עניין המוות, שאין אדם נמלט ממנו ואין תקווה. והרי האלוקים בא להיטיב והיכן הטובה, אם בסופו של דבר בא תמיד המוות ואין תקווה להימלט ממנו.

אלא שהחסבר הוא שקיום הרע וכל מציאות המוות הם בשל החטאים של בני האדם וחטא אדם הראשון, אולם בסופו של דבר גם יבוא תיקון לחטא וכח הטומאה והרע יסתלק מן העולם, וממילא גם המוות יבולע לנצח. וגם כל החיים

שהיו חיים ומתו, ישובו לחיות ואז יזכו לכל הטוב הגדול של הבריאה שרצה הקב"ה להיטיב לכל. ובגמרא פרק חלק הביאו כמה וכמה מקראות מהם נדרש עניין תחיית המתים מן התורה.

• תחיית המתים מן התורה

לעם ישראל גילה הקב"ה את סודו, כי אפילו למת יש תקווה, והוא הסוד הנשגב של "תחיית המתים". ומבואר בחז"ל ובראשונים שדבר זה הוא אחד מעיקרי ויסודי הדת, וכל מי שאינו מאמין בתחיית המתים יצא מכלל ישראל המאמינים, ואין לו חלק לעולם הבא.

והנה נחלקו הראשונים בעניין תחיית המתים, האם התחייה היא לגוף או רק לנפשות, אמנם הדורות המאוחרים (עיי' 'שער הגמול' להרמב"ן, יד רמ"ה ריש פרק חלק) הכריעו כדעת המקובלים שבוודאי התחייה היא כמשמעה נשמות בגוף, והיא עצמה התקופה שנקראת "עולם הבא". ויש הבדל בין תקופת העולם הזה שלאחר המיתה הנשמות מתענגות בגן עדן, והגוף כלה ונאבד בקבר, לבין תקופת תחיית המתים שהנשמה תחיה יחד עם הגוף בשלימות בקדושה וברוממות ובקירבת ה'.

הרי שלפי דת האמת, אמונת ישראל, יש תקווה גדולה לחיים, החיים הנחשבים בעיני אנשי העולם הזה זמניים ומעוּתִידים לכיליון, הם הם התקופה הנצחית והתיקון השלם, אשר אליו מקווים כל שנות העולם. ודווקא המיתה היא זמנית, ונחשבת רק כשינה כלשון הכתוב: 'ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו' (דניאל יב, ב). ויש אנשי מעלה חבזים לחיי הגוף ומציאות החומר, וכל מבטם ומגמתם רק לחיי הנפש והנשמה. אמנם על פי האמונה בתחיית המתים, הבזז לגוף וצרכיו הוא נכון רק ביחס למצבו בעולם הזה שעתידי לשוב לעפר ותכליתו רימה ותולעה, אבל לפי האמת דווקא החיים בגוף הם התכלית והשלימות הגדולה.

ובזה מתבארת החשיבות והמרכזיות הגדולה של האמונה בתחיית המתים, ומה שנחויץ כל כך ליהודי הידיעה מה יהיה באחרית כל הדברים, [שזה לא רק מצד שכר ועונש, שהרי שכר ועונש הוא עיקר בפני עצמו, ועוד שבכדי לאמת זאת די שיהיה בעולם הנשמות ללא תחייה]. אלא החשיבות בזה הוא מצד התקווה החיובית שניתן למציאות המוכרת, שבקצה האחרון, בסוף כל הסופים יהיה טוב בשלימות לגמרי, והוא כבוד הבורא שלא ברא שום דבר להבל ולבהלה, אלא הכל יצירת פאר המשתכללת והולכת וההוויה כולה צועדת לתיקון ולתקווה טובה, עד שתגיע לפיסגת שלימותה בקץ הימין.

ואף שבוודאי הגוף שלאחר תחיית המתים יהיה מעודן ומזוכך מאד מאד, כאשר לא ישרה בו היצר הרע וישאף אך לטוב ולצדקות וקירבת ה', וממילא יהיה רחוק מאד ממצב הגוף כפי שמוכר לנו, אבל בכל זאת הוא נחשב אותו הגוף, שאם לא כן אין כאן תחיית המתים, אלא דבר אחר ממה שהיה בתחילה.

אות ג – ברכת גבורות – ביאור מילות הברכה

• אתה גבור 'לעולם' ה'

לשון הברכה 'אתה גיבור לעולם ה'', בביאור ההדגשה 'לעולם', כתבו המפרשים שבא לומר שאין גבורת המקום מסוג גבורת בשר ודם, כי אף ששייך אצל בשר ודם עניין גבורה, אולם אין גבורתו אלא בימי בחרותו, אבל בימי זקנתו תש כוחו ונשתה גבורתו, אבל גבורת ה' כתוב בו (ישעיה מ, כח) "הלוא ידעת אם לא שמעת אלוקי עולם ה' בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו. נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה" (עץ יוסף).

ומרן הגרי"ז מבריסק ביאר לשון 'לעולם', על פי מה שאמרו בגמרא (יומא סט, ב) שהובא לעיל שירמיהו השמיט אמירת נורא, באומרו כי כאשר אין רואים אנו הנהגה זו בעולם אין צריכים להזכירה, ודניאל לא אמר גבור בראותו נכרים משתעבדים בבניו סבר שכיון שאין אנו רואים את הנהגת גבורותיו בעולם אין מקום להזכיר שבה זה של גיבור, וכשם שאין אומרים משיב הרוח ומוריד הגשם רק בימות הגשמים. אולם אנשי כנסת הגדולה החזירו עטרה ליושנה וקבעו לומר גבור, ואמרו שאנו רואים את נוראותיו וגבורותיו בעולם דוקא מתוך מעשיהם של הנכרים המקרקרין בהיכלו ומשתעבדים בבניו, לפיכך תיקנו בתפילה לומר 'אתה גיבור לעולם ה' דהיינו שבכל הזמנים והעתים מתנהג השי"ת במדת הגבורה, וגבורותיו נראות וניכרות.

• אתה גבור 'לעולם' ה' מחיה מתים אתה רב להושיע

כפי שביארנו, הרי אף שנושא הברכה הוא 'גבורות', והפתיחה היא 'אתה גבור', אולם למעשה פרטי הברכה עוסקים בפעולות ה' וחסדיו וטובותיו עם הנבראים, שאלו הם גבורותיו האמיתיות.

וזה לשון המהר"ל (גבורות ה' פרק עא) 'ודבר זה ידוע בכמה מקומות שכל דבר שהוא בא מעולם העליון לתחתונים, בא במדת הדין, והוא נרמז בברכת אתה גבור לעולם ה', מחיה מתים, מכלכל חיים בחסד. כי אף שהוא מפרנס אותם

בחסד, מכל מקום כאשר נתגלה בעולם, באה הפרנסה בדין, לכך נקבע בברכת אתה גבור, וידוע הוא שכל התגלות לפועל הוא בדין, וזה מפני שכל יציאה לפועל הוא שינוי, וכל שינוי צריך אל זה כח וחוזק המשנה הדבר, וכל כח וחוזק הוא במדת הדין, ודבר זה הוא ידוע לחכמים'.

וכן הם דברי הריטב"א שהבאנו לעיל: 'שכל עניין החסדים שבברכה זו מבטל מערכת הכוכבים, ולפיכך נקראת ברכה זו ברכת גבורות' עכ"ל. ובספה"ק 'ראשית חכמה' (תוצאות חיים אות ר') בביאור עניין הברכה: 'מחיה מתים אתה לפי שלפעמים לקלקול מעשי התחתונים הדין מתגבר והכעס מתרבה, על כן אמר שהקב"ה כובש כעסו ברחמיו כגבור הכובש יצרו ורצונו, כי זהו הגבור האמיתי, ואפילו אותם שלרוע מעשיהם הם השובים כמתים, הוא מוריד עליהם טל הסדיו ומחיה אותם'.

וזהו ביאור המשך הפתיחה: 'מחיה מתים אתה', כי כל החסדים והטובות הנמנים להלך, הם כמידת מה בכחינה של מחיה מתים, כלומר התגברות על המניעות והקטרוגים.

וכן כתב ב"סידור השל"ה": 'תחיית המתים כמשמעו וגם השניים הראשונים פרנסה וגשמים נקראים תחיית המתים, כי ענין החיות הוא התפשטות ההשפעה העליונה. ואסיפת ההשפעה וסילוקו ממנו אז נקרא זה התחתון מת, על כן באסיפת התפשטות השפעת הגשם והגשמים לא יענו את הארץ אז נקראת הארץ מת, ופסוק מלא הוא (בראשית מז, יט) "למה נמות נגדך אנחנו ואדמתנו" הרי מצינו מיתה באדמה, וכן בעני אמרו רבותינו ז"ל (נדרים סד, ב) נחשב כמת מפני שהוא נעדר קבלת ההשפעה'.

יש לציין את פירושו של 'ספר המנהגות' שמבאר שמחיה מתים הראשון שנזכר בברכה מכוון כלפי 'אותם שהיה בכח מזלם שימותו ביד אויביהם, והקב"ה מנצח מזלם ומושיעם מידם, והרי הוא כאלו החיה אותם! וגם פירוש זה מתאים ביותר עם עניינה הכולל של הברכה, והכל הולך למקום אחד.

• רב להושיע

הביטוי "רב להושיע" מקורו מפסוק שנאמר לגבי נקמת ה' באדום (ישעיה סג, א) "מי זה בא מאדום וגו' אני מדבר בצדקה רב להושיע". וקבעו אותו כאן, להדגיש את הייחודיות של גבורת ה', וכפי שמסביר בספר העיקרים 'אתה גבור ואין גבורתך כגבורת בשר ודם, כי גבורת בשר ודם היא להמית את החיים, וגבורת השי"ת היא בהיפך, שהיא להחיות את המתים'. ולפיכך מודגש כאן שהקב"ה מחיה מתים מפני שגבורתו היא בהיותו "רב להושיע". דהיינו רב כח להושיע לישראל בריבוי אופנים.

ויתבאר כמין חומר על פי מה שנתבאר שבברכה זו, מזכירים דברים שמבטאים את גבורת השי"ת, שרואים בהם את עוצם שליטת השי"ת ואחיזתו הישירה בהנהגת העולם, שאינו מניח את העולם להנהגה קבועה של מידת הדין, אלא לכל מי שאפשר לרחם עליו הוא מביא עליו את מידת הרחמים. ושיא הביטוי של דבר זה הוא בתחיית המתים, שאף שכבר מתו ונגזרו ואבדו מארץ החיים. עדיין יש במידת רחמיו של הקב"ה לשוב ולהחיותם.

וזו הכוונה 'רב להושיע' שאע"פ שישנם קטרוגים ומניעות שונות מלהיטיב לבריות, אולם יד ה' לא תקצר להתגבר עליהם ולהושיע לנו בכל מיני דרכים.

• משיב הרוח ומוריד הגשם

חז"ל דנים מדוע קבעו את הזכרת ירידת הגשמים בברכה זו, (ברכות לג, א) 'מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים, מאי טעמא אמר רב יוסף מתוך ששקולה בתחיית המתים, לפיכך קבעוה בתחיית המתים. אולם במסכת תענית אמרו: (ז, א) 'אמר רבי אבהו גדול יום הגשמים יותר מתחיית המתים, דאלו תחיית המתים לצדיקים ולא לרשעים שנאמר (דניאל יג, ה) ורבים משיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם, ואלו גשמים לצדיקים ולרשעים'. 'זפליגא דרב יוסף דאמר רב יוסף מתוך שהיא שקולה בתחיית המתים קבעוה בתחיית המתים'.

בירושלמי ברכות (פ"ה ה"ב) נתבאר הטעם: 'כשם שתחיית המתים חיים לעולם כך ירידת גשמים חיים לעולם'. 'רבינו יונה' מביא את המימרא, ובעקבותיו בטור ובמשנ"ב (או"ח סימן קיד), ויתכן שנקט שדברי הירושלמי הם כמו ביאור לדברי הבבלי, שעל כן ירידת גשמים שקולה בתחיית המתים, מפני שהיא חיים לעולם.

ובריטב"א כתב: 'זקבעוהו נמי בתחיית המתים לפי ששקולה בתחיית המתים שהוא ענין דומה לו שהזרעים נקברים תחת הקרקע וצומחים ע"י הגשמים ויוצאים בכמה לבושים והוא ג"כ לראיה על תחיית המתים כדאמרינן (כתובות ע" קל וחומר מחטה כענין שאמר הכתוב תחלים עב טז ויציצו מעיר כעשב הארץ' וגם שבני אדם כשהגשמים נעצרים ומזונותיהם נמנעים הם נחשבים למתים והקב"ה מחיה אותם ע"י הגשמים'.

לפי מה שביארנו שענין הגבורות קשור במה שהקב"ה מנהיג באופן מיוחד לפי קביעתו, מוסבר שגם ירידת הגשמים דומה לתחיית המתים, בכך שמתבטא בזה, שהקב"ה מוביל ושולט בהם בתשומת לב מיוחדת, ככתוב לגבי הגשמים בארץ ישראל: (דברים יא, יב) 'ארץ אשר ה' אלוך דורש אותה, תמיד עיני ה' אלוךך בה, מרשית השנה ועד אחרית שנה'.

• משיב הרוח ומוריד הגשם

כתב רש"י (תענית ג, א ד"ה 'לפי שאין נעצרים'): 'והאי דאמרינן בתפלה **משיב הרוח ומוריד הגשם** לאו משום חיוב, אלא חוק גשם הוא מזכיר, דטל ורוחות מועילות לארץ לתקנה ולנגבה, כדבסמוך זיקא דבתר מיטרא כמיטרא'. כלומר שאף שאין חיוב להזכיר את הרוח, מפני שהרוחות קבועים תמיד, אולם כיון שכך הוא סדר הדברים שהגשמים באים יחד עם הרוח, מזכירים גם את הרוח כיון שיש בזה שבה, שיש בהם תועלת לגשמים.

ב'ספר המנהגות' מבאר שמוריד הגשם נחשב 'גבורה', בפשטות, מפני שפעמים באים בזעף שמפיל ומשבר האילנות. וב'אבודרהם' מבאר שהגבורה שניכרת בירידת הגשם היא שכל טיפה וטיפה יורדת ממקום גבוה, ואין הרוח מפזרתן אלא יורדין למקום שהקב"ה חפץ, וזאת היא גבורה שאין כמוה.

• מוריד הטל

'מוריד הטל' לא נזכר בגמרא אולם מופיע בנוסחי הגאונים וסידורי הראשונים, ברם, מנהג אשכנז הקדמון היה שבימות החמה כשאין אומרים 'משיב הרוח ומוריד הגשם' לא הזכירו דבר, אלא אמרו 'רב להושיע' – מכלכל חיים בחסד וכו' אולם המנהג הרווח הוא גם בנוסחי אשכנז שכאשר אין אומרים 'משיב הרוח ומוריד הגשם' אומרים 'מוריד הטל'. ויש כמה קהילות (נוסח הספרדים הקדמון, נוסח הגר"א וכן מנהג דינוב מונקאטש צאנז-קלויזנבורג) שבימות החמה אומרים 'משיב הרוח ומוריד הטל', וכן משמע מנוסח הפיוט של תפילת טל, שהוא פיוט קדמון מ'הקליר'.

מקור העניין הוא בגמרא (תענית ג, א): 'תנא בטל וברוחות לא חיבו חכמים להזכיר, ואם בא להזכיר מזכיר, מאי טעמא אמר רבי חנינא לפי שאין נעצרים, וטל מנלן דלא מיעצר, דכתיב ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב, חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי, וכתיב לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה, ואילו טל לא קאמר ליה מאי טעמא משום דלא מיעצר'.

ומפרש רש"י: לפי שאין נעצרים – 'שאלמלא הן אין העולם מתקיים'.

ובירושלמי מובא: (ברכות פ"ה ה"א) ר' יעקב דכפר חנן בשם ריש לקיש בשעה שעשה אברהם זקין רצוני נשבעתי לו שאיני זו טל מבניו לעולם, מה טעם (תהילים קי, ג) 'לך טל ילדותך', וכתיב בתריה 'נשבע ה' ולא ינחם'. [אגדה זו

אנו מזכירים בפיוט לתפילת טל כיום א' דפסח בברכת מגן אברהם: 'בדעתו אביעה חידות וכו' אות ילדות טל להגן לתולדות'.

לפי דברי הגמרא מתפרשים כל המנהגים ביחס לטל, שכיוון שהטל אינו פוסק לעולם, ניתן להזכירו תמיד, אך אפשר שלא להזכירו כפי שאין מזכירים בברכה שאר ענייני העולם הקבועים. גם הזכרת הרוח אצל אלו המנהגים בימות החמה, יסודה בהמשך דברי הגמרא שם, שאין הרוחות נעצרות (ג, ב) 'רוחות מנא לן דלא מיעצרי, אמר רבי יהושע בן לוי דאמר קרא כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם נאם ה', מאי קאמר להו, וכו', אלא הכי קאמר כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות, כך אי אפשר לעולם בלא ישראל'.

ב'אבודרהם' וב'פירוש התפלות לר"י בר יקר' כתבו: 'ובימות החמה שאין מזכירין גבורות גשמים מזכירין טל, וטל ג"כ נקרא תהיה, על שם שיחיו המתים בטל, שנאמר (ישעיה כו, יט) הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך. וגם בירידת הטל יש גבורה גדולה שהוא יורד בכל יום ואינו נמנע'.

● מכלכל חיים בחדר – מחיה מתים ברחמים רבים, סומך נופלים וכו'

כל תוכן ברכה זו, מיוסד על סדרי מלכות ה' ופרטי הנהגתו, כמו שמבואר ב'אשרי' (תהילים קמה) "להודיע לבני האדם גבורותיו וגו' סומך וגו' פותח וגו', ושם הארכנו בביאור העניין, והבאנו את דברי חז"ל הידועים במדרש (במדב"ר ג, ו. ויק"ר ה,א. תנחומא וישלח י. מדרש שמואל ה) שאלה מטרונה אחת לרבי יוסי בן חלפתא, אמרה לו הכל מודים שבששת ימים ברא אלהים את העולם, משישה ולכאן מהו עושה, אמר לה מעלה פולמות ומוריד פולמות, פלוני שהיה עשיר יעני, ופלוני שהיה עני יעשיר, שנאמר (שמואל א, ב) ה' מוריש ומעשיר וגו'. נוראה במקו"א בנוסח אחר קצת (בר"ר סה, ד. ובמדב"ר כב,ז. תנחומא מטות ו.) משפיל לזה ומרים לזה ומוריד לזה, ומעלה לזה, הוי אומר (תהלים עה) אלוקים שופט זה ישפיל וזה ירים].

וביארנו שהקב"ה מאימתי שכלה מעשה הבריאה ואילך שכבר נקבע כ"בורא", הוא גם מתייחד בתפקיד "מנהיג" את העולם. וזה מתבטא בעיקר בשני חלקים שאין בהם קביעות: א. שהוא משפיל ומרומם. ב. מספק מזון לבריות.

וועל פי זה ייסדו את הברכה, שמה שאומרים "משיב הרוח ומוריד הגשם – מכלכל חיים בחדס" הוא כנגד 'פ'ותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון', שהוא חלק אחד מהנהגתו התמידית שמתבטא בה גבורת מלכותו, שהמוזן והגשמים נתונים בידו.

והמשך הברכה מכאן ואילך הוא כנגד חלק 'משפיל ומרומם', 'סומך ה' לכל הנופלים' – 'סומך נופלים ורופא חולים ומתיר אסורים'. וכו'. כי עניינים אלו הנתונים ביד ה' להטותם, והם מעוררים ביותר את ההרגשה של גבורות ה', וכנגדם את היראה והפחד.

וראה מה שביארנו באשרי, שהצניעו את חלק הנפילה, והעלימו את אות הנז' 'משום שיש בהם מפלתם של ישראל', ושבה זה מובן רק ברמיזה מתוך הפסוק בהמשך, וכך תיקנו חז"ל גם בנוסח התפילה כאן בברכת גבורות שאף שהמטרה לברך ולשבח על כלל גבורות ה', אין מזכירים אלא את חלק הטוב והתקומה. ומתוך כך מתעוררים לראות גבורת ה', שהרי הוא זה שסומך נופלים ואם כן בידו הגבורה לקבוע מי מן הנופלים ייסמך, ומי מן החולים ירפא, ומי מן האסורים יותר. והן הן גבורות המעוררים פחד ויראה אצל כל הנבראים. ובסוף הברכה מזכירים פעם אחת במפורש את צד השלילה 'מלך ממות ומחיה ומצמיח ישועה'. בכדי להדגיש כי הוא מלך המחיה אפילו את המתים מזכירים גם כי הוא מלך ממות, ובסופו של דבר הוא מחיה.

• מכלכל חיים בחד

כאן באים לשבח על פעולות ה' עם הנבראים כיצד הוא מחיה את הנבראים בכל זמן ועת, כי גם אלו שחיים ה' הוא המחיה אותם תדיר, בזה שמכלכל ומספיק להם צרכיהם בחד תמידי, ועל ידי כך ממשיך את חייהם, וכבר החל להזכיר דבר זה ב'מוריד הגשם', אלא שמוסיף עוד 'מכלכל חיים בחד', שה' מספק ומכלכל אף את שאר צרכי החיים [וכמו שאנו אומרים ב'נשמת': 'ברעב זנתנו, ובשבע כללתנו', מה שמלמדנו ש'כלכלה' הוא כל הצרכים בהרחבה], וגם אלו שכבר מתו, יעניק להם ה' חיים חדשים. ואלו שכשלו או חלו, ה' סומך נפילתם, ורופא למחלתם.

והדגישו שמכלכל חיים הוא "בחד", שבנתינת המזון ניכר חסדו, כלשון הכתוב (תהילים קלו) "נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו", ואמרו חז"ל (פסחים קח, א) 'זלמה נקרא שמו הלל הגדול אמר רבי יוחנן מפני שהקדוש ברוך הוא יושב ברומו של עולם ומחלק מזונות לכל בריה'. ובראשונים (ספר המנהגות, אבודרהם) כתבו שהחד ניכר בתדירות שנצרך בכלכלת החיים: 'שאם יעשה אדם מלבוש אחד יהנה ממנו שנה או שנתיים, והמזון מעת לעת'.

ומה שנקט במכלכל חיים לשון 'חד' ובמחיה מתים נקט לשון 'רחמים רבים', מפרש ב'עיון תפילה' (סידור 'אוצר התפלות'): ברחמים רבים, כי החיים על ידי כל תחנתם ותפלתם הם נזונים בהן בחד וברחמים (כלשון הברכה בברכת המזון), אבל המתים שאינם יכולים להתפלל ולהתחנן עוד, לא יספיק להם לא חן ולא חסד ולא רחמים להחיותם, אבל צריכים ל"רחמים רבים".

• סדר השבחים: מכלכל חיים, מחיה מתים, סומך נופלים וכו'

מאחר שעיקר הברכה עוסקת בחדש העצום עם הנבראים של תחיית המתים, אומרים שגם עד התחיה מרבה לעשות חסדיו עם הנבראים, וזה לשון 'בית אלוקים' למבי"ט (שער היסודות פרק נד): 'וכן על מה שאמר מחיה מתים ברחמים רבים אמר סומך ורופא ומתיר, כיון שהוא מחיה המתים ועתיד להחיות אותם, אינו מניח אותם ליפול כי הוא סומכם, ואם יפלו בעוונם בחולי או ביסורים רופא ומחיה אותם'.

סדר שבחי פעולות ה' וחסדיו עם הנבראים מופיע כמה פעמים בסדרי התפלות, ומקורו לכאורה מיוסד על הפסוק ב'הללויה הללי נפשי את ה' (תהילים קמו, ז) "עושה משפט לעשוקים, נתן לחם לרעבים, ה' מתיר אסורים. ה' פקח עורים, ה' זוקף כפופים, ה' אוהב צדיקים".

ו'לחם לרעבים' אנו מזכירים כאן בתחילה ב'מכלכל חיים בחדש', 'סומך נופלים' לא נזכר שם בהללויה, אבל הוא נזכר באשרי יחד עם 'זוקף כפופים': 'סומך ה' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים'. ופשוט ש'סומך נופלים' הוא שבח עדיף, כי נופל מוכה יותר מכפוף, וה' סומכו, ובכלל מאתיים מנה.

'רופא חולים' אינו נזכר באותו פסוק שבהללויה, ואולי הוא חלק 'פוקח עורים' הנזכר שם, כי רופא חולים הוא שבח יותר כולל. וב'רוקח' כתב שמיוסד על הפסוק בהאזינו: (דברים לב, לט), "אני אמית ואחיה, מחצתי ואני ארפא" כלומר ששם אנו מוצאים שנשמך רפואת חולים לתחיית המתים, ותיקן סמיכת נופלים בין ממות לרופא, שסומך הנופלים המתים ברוחו, ומרפאם לאחר מיכן בפני כל הבריות. 'מתיר אסורים' הוא השבח שמובא כלשונו במזמור שם.

בהללויה הנושא הוא שה' הוא הקובע והמחליט, ולכן מזכיר משפט לעשוקים, לחם לרעבים, מתיר אסורים. פוקח עורים, זוקף כפופים. אולם כאן באתה גבור הדגש הוא יותר על רחמי ה' שמסדר את העניינים לכל המוכים: מחיה מתים, סומך נופלים, ורופא חולים, ומתיר אסורים.

וראה ב'שו"ת מהר"ם' מרוטנבורג (סימן תתרי"ח) "ששאלת מפני מה אין אומרים באתה גבור מלביש ערומים ופוקח עורים כמו רופא חולים ומתיר אסורים, אל תתמה, דלא קאמרינן בתחיית המתים אלא השקול כתחיית המתים, כדאמרינן בגמרא וכו', סומך נופלים ומתיר אסורים בנפילתם של ישראל ואסוריהם משתעי, וכו'.

ועיין ב'בן איש חי' (שנה ראשונה פרשת בשלח סעיף יג) שמביא ביאור מספרי סוד מדוע לא הזכירו כאן בברכת אתה גבור רק ארבעה לשונות של שבח אלו, ולא אמרו שאר שבחים של פוקח עורים וזוקף כפופים וכיוצא בזה.

עוד מקום שמזכירים שבחים אלו הוא ב'נשמת', ותחילה מוסיפים שם שני דברים שמתקשרים לכך שה' לא ינום ולא יישן, 'המעורר ישנים והמקיץ נרדמים'. ואחר כך מזכירים שבח מיוחד שנזכר רק שם, 'ומשיח אלמים' ואולי מפני שהנושא בנשמת הוא להודות ולשבח להקב"ה, מקדימים שה' הוא הנותן את האפשרות לפתוח את הפה בכלל, והמתיר אסורים והסומך נופלים והזוקק כפופים. בזה דומה לגמרי לברכת אתה גבור, אלא שבנשמת מזכיר את שניהם גם סומך וגם זוקק, כדי להרבות ולפרט בשבחי השי"ת.

בברכות השחר אנו גם מוצאים שאנו נותנים שבח על עניינים אלו, אלא ששם הנושא הוא הדברים שמתחדשים אצל כל אדם כל יום, ולכן מזכירים פוקח עורים, מלביש ערומים. מתיר אסורים. זוקק כפופים. [אבל רופא חולים ולחם לרעבים לא שייך לסדר זה. ויש להם ברכות נפרדות, באשר יצר 'רופא כל בשר', וברהמ"ז מודים על הלחם].

• מתיר אסורים – יולדת

יש מפרשים (פרישה על טור או"ח סימן קיד, מהר"ל באר הגולה אות ו) שב'מתיר אסורים' הכוונה היא לחסדי ה' בלידה, שהעובר איבריו מקופלים והוא כאסיר במסגר, והקב"ה פותח מאסרו לסוף ירחיו ומוציאו בפלא לאויר העולם. והוא מעניין הברכה, שכשם שמחיה את המתים, הוא גם מחיה את הנולדים בתחילת. שכן 'חיה' היא אחד מהמפתחות שביד הקב"ה ולא נמסרו לשליה, שעליהם נתקנה ברכה זו. וכתב הפרישה שם שעל כן אומרים בברית מילה הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, כי האסור שיצא ממאסרו הוא מארבעה שצריכים להודות.

וב'ראב"ן' (ברכות סימן רד) פירש שכל החסדים הנמנים בברכה מכוונים ללידה: 'ועל שם מפתח של חיה יסד מחיה מתים ברחמים רבים, הם העוברים שבמעיי אמם שנותן בהם רוח ומחיה אותם, וכתב נותן להם לכל בשר כי לעולם חסדו, ברחמים רבים, ועל שם שהמעוברת חולה, סמך לה סומך נופלים למשכב, ורופא חולים, ומתיר העובר שאסור במעיי אמו, ומוציאו לאויר העולם'.

• ומקיים אמונתו לישני עפר

הלשון 'ומקיים אמונתו' מבוסס על דברי חז"ל על הפסוק באיכה (פרק ג, כג) "חדשים לבקרים רבה אמונתך". שפירשהו במדרש (ב"ר עה, א ובנוסח דומה איכ"ר ג, ח): אמר רבי שמעון בר אבא על שאתה מחדשנו בכל בקר

ובקר, אנו יודעים שאמונתך רבה להחיות לנו את המתים. [במדרש תהילים (מזמור כה): חדשים לבקרים רבה אמונתך. ר' שמעון בשם רבי סימון אמר, ממה שאתה מחדשנו לבקרים אנו יודעין שאמונתך רבה לגאלנו].

ההבטחה האמורה היא לכאורה כל הפסוקים מהם למדו חז"ל בדרך דרשה שתחיית המתים מן התורה, כנזכר לעיל. ובמפרשים מבואר עוד, שיסוד אמונת תחיית המתים הוא מפני שאין הקב"ה בורא דבר לבטלה לחינם, ללא תכלית. ועצם בריאת החיים מחייבת שמציאותם נצחית, וזוהי אמונתו לישיני עפר, וכאילו שבבריאתם הבטיח להם הבורא יתברך להתקיים לנצח, וממילא כיון שהיו קיימים ומתו, הם מובטחים לקום. [הגאון רבי שמואל ברנד זצ"ל היה מבאר עניין זה בעוז ותעצומות על פי דרכו בתוקף מציאות הצדק].

ובאבודרהם מבאר: 'כלומר כשם שמקיים אמונתו עם החיים ומרפא אותם כך עתיד לקיים עם המתים. וקורא הכתוב למתים בלשון "ישנים" על שם לשון הפסוק בדניאל שהוא אחד המקורות המפורשים לתחיית המתים בתנ"ך (דניאל יב, ב) "ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה ל.. וכו'". וכן משמעות לשון הכתוב (ישעיה כו, יט) "יחיו מתוך נבלתי יקומו הקיצו ורננו שכני עפר". שלשון יקיצה אינו נופל אלא על ישנים.

ויש שפירש ('בית אלוקים' למבי"ט שער היסודות פרק נד, פירוש שני באבודרהם) ש'ישני עפר' הם האבות, ומוסב על האמור תחילה סומך, ורופא, ומתיר, שכל זה מפני שבא לקיים אמונתו לישיני עפר שהם האבות אשר קיים והבטיח להם בקיום זרעם.

• מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך

ב'פירוש התפלות לר"י בר יקר' [וכן בראב"ן] מבאר שאמירה זו 'מי כמוך' היא בדרך סיכום, על הדברים שהזכיר שלקראת סיום הברכה כוללם כאחת. ויש לבאר שכיון שענייני גבורות ביסודם שייכים במידת מה גם אצל בשר ודם, נצרכת ההדגשה בברכה שגבורות ה' הם מסוג אחר לגמרי, ואין כלל מה להשוות, ומיוסד על לשונות המקרא: (שמות טו, יא) "מי כמכה באלים ה', מי כמכה נאדר בקדש, נורא תהלות עשה פלא". (ישעיה מ, יח) "ואל מי תדמיון א-ל ומה דמות תערכו לו". (שם מ, כה) "ואל מי תדמיוני ואשוח יאמר קדוש".

וב'ספר המגיד' (לבעל פמ"ג, על אבות) מבאר שזה מיוסד על לשון הנביא (נחום א, ב) "א-ל קנא ונוקם ה', נוקם ה' ובעל חמה". שהאלישיך שם מבאר שהשי"ת אינו כבשר ודם אשר החימה שולטת עליו, אלא הוא "בעל חימה" היינו הוא הבעלים על החימה, וזה פירוש השבח "בעל גבורות" שאף בעת שמשתמש בגבורתו הוא הבעלים והשליט על הגבורות, ובכוחו לעצור בעד הגבורה.

• מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה

על יסוד הפסוק בפרשת האזינו (דברים לב, לט) "אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא", ובפרק חלק למדו ממנו מקור לתחיית המתים (סנהדרין צא, ב עיי"ש). לשון זה מופיע כצורתו בתפילת חנה (שמואל א' ב, ו) "ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל". שהמשך הפסוקים שם הוא (שם ב, ז) "ה' מוריש ומעשיר, משפיל אף מרומם". הנושא המדובר שם הוא ממש תוכן עניינה של ברכה זו – שליטת ה' אחיזתו האיתנה במצבי החיים השונים.

ומוסיפים שמעבר ל'ממית ומחיה', הוא 'מצמיח ישועה', שזה חתימה וסיכום כללי לגבורות ה' בעד כל המזכים והנדכאים, [ומקביל למה שאומרים בפתחת הכרכה ר' להושיע], ונקט לשון 'צמיחה', [וכבר ביארנו בכרכת יוצר במילת 'מצמיח ישועות'], לפי שצמיחה היא תהליך הדרגתי ויחד עם זאת עקבי ורצוף, ויש פעולות ה' הבאות בבת אחת כמו תחיית המתים וכן רפואת חולים שאין עת להמתין לצמיחה אימית, אולם יש ישועה שבכדי שתהיה איתנה ומבוססת, עלינו להמתין עד שהיא תצמח ותתפתח לישועה מלאה וסופית. וכאן אנו אומרים שלא רק הפעולות הבאות מהרה הם גבורת ה' כגון ממית ומחיה, אלא גם הישועה הצומחת לאטה ומביאה את פריה בעתה, היא גבורתו והנהגתו יתברך.

ב'פירוש התפלות לר"י בר יקר' מציין ללשון הפסוקים (ישעיה כו, יח) "הרינו חלנו כמו ילדנו רוח ישועות כל נעשה ארץ ובל יפלו ישבי תבל. יחיו מתיך נבלתי יקומו הקיצו ורננו שוכני עפר". הרי שתחיית המתים קרויה ישועות.

וב'עץ יוסף' מציין את הפסוק (ישעיה מה, ח) "תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד אני ה' בראתיו". שממנו למדו בגמרא (תענית ז, ב) 'גדול יום הגשמים שאפילו ישועה פרה ורבה בו, שנאמר תפתח ארץ ויפרו ישע', ומבאר שהכוונה ליום של תחיית המתים. ובפירוש 'דובר שלום' מבאר שבתחיית המתים מתברר שהמיתה לא היתה כליה מוחלטת, אלא כנתינת גרעין הנרקב בארץ, שהיא לתועלת הצמיחה, וכן תחיית העתיד היא "צמיחת ישועה", שהצדיקים באים לחיים עליונים יותר על ידי שמתו ונקברו בארץ.

• ונאמן אתה להחיות מתים – בא"י מחיה המתים.

באבודרהם מציין לדברי המדרש (מדרש תהילים מזמור לא) 'אמונים נוצר ה', אלו שאומרים אמן באמונה אומר שליה צבור מחיה המתים והם עונים אמן, ועדיין לא ראו תחיית המתים וכו' הוי אמונים נוצר ה'". כלומר שזה מה

שאומרים 'ונאמן אתה', שהיות שנאמנים עלינו כל כך דבריד שהבטחת על ידי נביאיד, אנו כבר יכולים לומר ברכה על תחיית המתים.

פרק מז

ברכת קדושת השם

'אתה קדוש'

• אתה קדוש ושמך קדוש

הברכה השלישית של תפילת העמידה, היא הברכה "אתה קדוש" הנקראת בלשון חז"ל ברכת "קדושת השם", היא גם הברכה הסוגרת את סידרת "שלוש ברכות ראשונות", הנקראות "סדר שבחו של מקום".

כפי שבארנו, שלשת ברכות אלו באות לתאר את יסודות ההכרה הבסיסיים שלנו בהקב"ה, ואת הסיבות השרשיות המביאות אותנו לעמוד לפניו בתפילה. הראשונה היתה 'אבות', שעסקה בהכרה שה' הוא אלוהינו המיוחד לנו – אלוהי ישראל, לאחר מכן באה ברכת 'גבורות' להביע את השליטה המוחלטת שבידי הקב"ה על כל הבריאה. בברכה הנוכחית כבר בא האדם להביע את ההכרה, כי מהותו של הקב"ה בעצמו, היא נבדלת ונעלית מכל מציאות הבריאה ונעלמת מכל תפיסה והשגה אנושית, שזו המשמעות של "קדוש" – נבדל מופרש ומרומם.

ובגמרא דרשו טעם מן המקראות לסדר ברכות שמונה עשרה (מגילה יז, ב): 'תנו רבנן מניין שאומרים אבות שנאמר הבו לה' בני אלים, ומניין שאומרים גבורות שנאמר הבו לה' כבוד ועוז, ומניין שאומרים קדושות שנאמר הבו לה' כבוד שמו, השתחוו לה' בהדרת קדש'.

כלומר שכל הברכות עניינם שבחו של הקב"ה, אולם בשתי הברכות הראשונות משבחים אותו על שבחי מעשיו ופעולותיו כגון 'כבוד ועוז', ואילו ברכה זו עניינה 'כבוד שמו', דהיינו מה שהוא מתכבד מעצם שמו, שבחי עצם מציאותו, ועל כן מסיים פסוק זה בביטוי יחס השתחווה, "השתחוו לה' בהדרת קודש" כי ברגע שמתייחסים לכבוד

ה' בעצמו, מיד אוחזת אותנו רתיעה והכנעה, ואנו כורעים ומשתחוים בהתבטלות לפניו. וכפי שדרשו חז"ל על סיום פסוק זה, (ברכות ל, ב) 'אל תקרי בהדרת קודש אלא בהדרת קודש'.

• קדוש – שאין כמוהו

על מהות ברכה זו, נוכל לעמוד מהתבוננות בברכת 'מגן אבות' שאומרים בליל שבת הנקראת "מעין שבע", בה נאמרת כל ברכה במילים בודדות, שניתן לראות בהם את תמצית ומהות הברכה, את ברכת 'אתה קדוש', אנו מתמצתים במילים 'הא-ל הקדוש שאין כמוהו', כלומר שהפירוש של 'קדוש' קשור עם 'אין כמוהו', כך גם אנו מוצאים בכתוב (ישעיה מ, כה) "ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש", כלומר ששבחים מקבילים אחרים, כמו 'גדול' או 'גבור', ישנם גם בין הנבראים, אלא שה' גדול במידה רבה לאין ערוך פי אלפי אלפים ורבואות, וכן יש גבור בין הנבראים, אלא שה' גבור במידה רבה לאין ערוך. אולם מעלת 'קדוש', אין כלל מסוגו ואין למי לדמות, 'שאין כמוהו'.

כבר צויין שחז"ל (ברכות לב, א) דרשו את חובת הקדמת סדר שבחו של מקום לתפילה, מתפילתו של משה בפרשת ואתחנן (דברים ג, כד): "אתה החלות להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה" ואמרו: 'את גדלך – זו מדת טובך שנאמר 'זעתה יגדל נא כח ה' וכו' ואת ידך החזקה שאתה כובש ברחמים את מידת הדין החזקה. אשר מי א-ל וגו' – אינך דומה למלך בשר ודם שיש לו יועצין וסנקטורין הממחין בידו כשרוצה לעשות חסד ולעבור על מדותיו אתה אין מי ימחה בידך אם תמחול לי ותבטל גזירתך'. (רש"י דברים שם, ספרי פינחס ג).

וראה מה שכתב ב'פני יהושע' על הגמרא שם: 'דמה שאמר את גדלך היינו מעין ברכת מגן אברהם, שהיא נגד מדת הגדולה שהיא מדת אברהם, ומה שאמר ואת ידך החזקה, היא נגד ברכת אתה גבור, שהיא מדת הגבורה, דמשום הכי מזכירין בה גבורות גשמים, והיא נגד מדת פחד יצחק, ומה שאמר אשר מי אל בשמים ובארץ, היא מעין ברכת האל הקדוש שהיא נגד מדת יעקב, וא"כ שלשה דברים הללו שהזכיר משה הן מעין ג' ברכות הראשונות של י"ח, ואח"כ אמר אעברה נא שהיא שאלת צרכיו, כן נראה לי'.

נמצא שבשבח 'אשר מי א-ל וגו' הוא כנגד 'קדושה', והוא ממש כמו שכתוב בתפילת ר"ה 'קדוש אתה ונורא שמך ואין אלו-ה מבלעדיך'.

מקור נאמן להרבה מהלכות תפילה מצאו חז"ל בתפילת חנה שבתחילת ספר שמואל (שמואל א' ב, א) 'ותתפלל חנה, במדרשים אנו מוצאים בתפילה זו סמך לברכות שמונה עשרה וכך איתא: (ילקוט שמעוני שמואל המשך רמז

פ) 'ותתפלל חנה וכו' שכן חנה היתה מתפללת י"ח ברכות, רמה קרני בה' – מגן אברהם. ה' ממיית ומחיה – מחיה המתים. אין קדוש בה' – הא-ל הקדוש'.

חנה לנו שוב שהשבח 'קדוש', מופיע בצורה זו של 'אין כ-', וכאמור, כי זה מהות הרעיון של 'קדוש' שאין כלל דבר מסוגו כמוהו להשוות לו.

• 'קדושת השם' השלמת סדר השבח

לפי האמור, אמירת ברכת קדושת השם, באה כהשלמה מוכרחת לתיאור סדר שבחו של הקב"ה, אחר שתיארנוהו מצד הופעתו כלפינו כאלוקי ישראל, וכמלך גבור הפועל בארץ, אנו אומרים כי אמיתת מציאותו מצד עצמותו היא קדוש.

הרשב"א בביאורי ההגדות (מובא ב'הכותב' על עין יעקב ברכות לב, א), 'מפני שיש בזה פנות גדולות לעניני התפלה וצריך שידע כל הבא להתפלל לשאול ממנו ית' צרכיו כדי שידע על איזה צד תתקן לו התפלה והזכרת השבחים ושלשת חלקי הכוונות האלה מרוחקות בחק הבורא יתעלה ר"ל שאין להעלות על דעת כל נברא שיש לו אצל הבורא יתברך יבטח לשאול ממנו שהוא יתברך יחויב גמול קודם שעליו למלאות שאלתו רק מצד החסד המוחלט, וכן לא ישאל כמסתפק ביכלתו שלא ימנענו דבר עם רצונו יתברך וכן לא יעלה בדעתו שיש לו תחבולה למצוא בקשתו אצל אחר, גשמי, גלגל, או רוחני, בלתי אם ימציא לו הוא יתברך בקשתו, וע"כ הסכים רבי יהושע שלא ישאל אדם צרכיו עד שיסדר שבחיו.

כלומר בברכת קדושה, האדם מבהיר שאין כמוהו, וממילא אין לו שום דרך אחרת להשיג מבוקשו, רק כשהוא פונה אל ה'.

• קדושת השם – תיקון מתבקש לעומת שבחי אבות וגבורות

במובן זה באה ברכת קדושת השם, כתיקון והבהרה המתבקשים בהכרח לאחר שבחי ברכות אבות וגבורות, שבהם עלול המתפלל לסבור בטעות שדברים אלו הם פסגת ההשגה בהקב"ה, שהוא מנהיג את העולם בחסדו וגבורותיו, ועל כך אנו אומרים שאלו רק צורות הופעתו של הקב"ה כלפי הנבראים, אולם באמת מצד מציאותו שלו בעצמו, הרי הוא נשגב ונעלה מכל השגה.

וזה לשון 'עיון תפילה' (בסידור 'אוצר התפלות'): ולפי שבשתי הברכות הראשונות ספרנו בשבחו של מקום ויחסנו אליו מדות ופעולות נראות כשינוי ותמורה בעצמותו, לפיכך אנחנו מקדישים אותו ואומרים שבאמת הוא קדוש ונבדל מכל שינוי ותמורה שבעולם.

וכן כתב בספר 'הכוזרי' (מאמר ג' אות א – ל) 'ואחרי ברכות אבות וגבורות בהן יתאר האלוה כמתחבר עם העולם הגשמי הזה, בא החסיד לרומם את האלוה ולקדשהו בהכריזו כי נישא הוא האלוה – משידבק ויתקשר בו תאר מן התארים הגשמיים, ואת זה מביע החסיד בברכת קדושת השם היא ברכת אתה קדוש, בה הוא מכון לכל תארי הרוממות והקדושה בהם תארו הפילוסופים את האלוה – לאחר שעל גדולת האלוה ועל ריבונותו כבר הכריז בברכות אבות וגבורות, בהן התברר לנו כי יש לנו מלך ומצוה, בלעדי זאת היינו מתבלבלים מדברי הפילוסופים ומאמיני הקדמות, ולכן חובה עלינו להקדים ברכות אבות וגבורות לברכת קדושת השם.

• קדוש = נורא

כבר הזכרנו בברכת אבות שהברכה השלישית 'אתה קדוש', מקבילה לשבח השלישי 'והנורא', ומובנם קרוב. שכן קדוש ונורא הם מושגים מקבילים, 'שמצאות ה' עצמו היא בלתי מושגת ואנו נרתעים מלדבר בו. כי 'נורא' משמעותו שהוא יראוי מלספר שבחו. וכן 'קדוש' הוא כאמור נעלה ומופרש מהשגתנו.

וכך מובא בפירוש 'אבני אליהו' על 'סידור הגר"א': אתה קדוש וגו' ברכה זו מבארת פרטיות שבחי 'הנורא' כי בברכה ראשונה ביאר בכללות וכו', מ"מ לא ידענו פירוש 'הנורא' שמשמעו שהוא בעצמו נורא, לכן אמר 'אתה קדוש', כי מהנוראות שהוא עושה למעלה מן הטבע ומורם מן המזלות ונשגב מן השכל, ניכר שהוא בעצמו קדוש ונבדל ונורא שמך, הם הנוראות המפרסמים שמו, והוא התורה ושמותיה המזכירים את ה', כי 'נורא' הוא ג"כ קדוש ונבדל מהשגתנו להשיג סיבותיהן.

את החיבור בין 'נורא' ו'קדוש' אנו מוצאים לראשונה בשירת הים: "מי כמכה נאדר בקודש, נורא תהלות עשה פלא", כמו שפירש רש"י שם: 'נורא תהלות' – 'יראוי מלהגיד תהלותיך', כלומר שהנבראים נרתעים מלהשיגו ומלדבר בו, וזה גם עניין 'קדוש', דהיינו נשגב ונעלה מהשגתו. עניין מרומם בלתי מושג המעורר יחס של כבוד ושל רתיעה, וגם בפסוק זה אנו מוצאים שביטוי זה נאמר באופן של התפעלות אין סופית: "מי כמכה", כלומר אין עוד כמוהו שיחא ניתן להשוותו.

את הצמד 'קדוש' ו'נורא' אנו מוצאים הרבה פעמים בתפילות. ויסודו בתהילים (קיא, ט) 'קדוש ונורא שמו'. וכן (צט), (ב) 'יודו שמך גדול ונורא קדוש הוא'. וכן בתפילת ראש השנה 'קדוש אתה ונורא שמך' (ועיין בספרי פרשת ברכה שמשמע שכך היה הנוסח של ברכת אתה קדוש בכל ימות השנה).

• ברכת קדושת ה' כנגד יעקב

ישנם מדרשי חז"ל רבים (מוכא באבודרהם, גבורות השם למהר"ל פרק מד) המקבילים את שלשת הברכות אבות גבורות וקדושת השם, כנגד אברהם, יצחק, יעקב. וכך אנו רואים בפיוטי הקליר [הן בימים נוראים הן בשאר ימים טובים] לשלשת הברכות הראשונות, שבברכה הראשונה ייסד את הפיוט אודות אברהם, בברכה שניה אודות יצחק, ובברכה שלישית אודות יעקב. וכן בהרבה ראשונים וקדמונים (שו"ת הרשב"א סימן תכד ח"ה סימן קטו, רבינו בחיי דברים י, יז, סדר היום לרבי משה בן מכיר).

בברייתא הנזכרת (מגילה יז, ב) בה מצויינים מקורות מהפסוקים לסדר כל הברכות, אמרו 'ומה ראו לומר בינה אחר קדושה שנאמר (ישעיה כט, כג) "והקדישו את קדוש יעקב ואת אלהי ישראל יעריצו" וסמך ליה "וידעו תועי רוח בינה"'. הרי שעניין קדושה מיוחד בפרט ליעקב.

וב'שבלי הלקט' (הלכות תפילה עניין יח): 'מצאתי אגדה מאי 'על הסדר', זה סדר עולם שכך מצינו י"ח ברכות של תפילה מעולם היו מתקנות זו אחר זו, כיון שבאו אנשי כנסת הגדולה כללום ותיקנום כסידרן, כשניצל אברהם מאור כשדים, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י מגן אברהם. כשנעקד יצחק אבינו על גבי המזבח ונעשה דשן, והיה אפרו מושלך על הר המוריה, מיד הביא עליו הקב"ה טל והחיה אותו, וכו' מיד פתחו מלאכי השרת ואמרו, בא"י מחיה המתים. כשבא יעקב אבינו ונפגע בשערי שמים והקדיש שמו של הקב"ה, מיד פתחו מלאכי השרת ואמרו ברוך הא-ל הקדוש'.

במדרשים שלפנינו הדברים מופיעים ב'פרקי דרבי אליעזר' (פרק לד) 'וישא יעקב רגליו ואומר ויצא יעקב והאל הקדוש נקדש בצדקה, ענו העליונים ואמרו ברוך אתה ה' האל הקדוש', (הנוסח נראה משובש) וב'ילקוט שמעוני' (בראשית רמז קכ) מופיע (כפי הנראה, נוסח יותר מתוקן): 'ויקה את האבן אשר שם מראשותיו מה עשה הקב"ה ברגל ימינו הטביע האבן עד עמקי תהום, ועשה אותו סניף לארץ. כאדם שהוא עושה סניף לכיפה, לפיכך נקרא אבן שתיה ששם הוא טבור הארץ, ומשם נמתחת כל הארץ ועליה היכל עומד. שנאמר והאבן הזאת וגו' וענו העליונים ואמרו ברוך אתה ה' האל הקדוש'.

וכן מצינו במדרש (ויקרא רבה כט, ז) 'מקרא קודש זה יעקב, שנאמר (ישעיה מוה) שמע אלי יעקב וישראל מקוראי'.

הרי שדווקא יעקב שייך לקדושת ה', והביאור בזה הוא שאברהם ויצחק הם כנגד 'גדול' ו'גבור' ועבודתם היתה להתכונן בגדולת ה' מתוך הנהגתו ופעולותיו. אבל יעקב עבודתו היתה להתכונן בקדושת ה' בעצמותו.

• וקדושים בכל יום יהללוך סלה

אנו מוצאים במפרשים שני דרכים, יש הנוקטים ש'קדושים' הכוונה למלאכי מרום משרתיו הקדושים המקדישים אותו בכל יום, ויש מפרשים על ישראל שגם הם קרויים 'קדושים'. ויש שמפרשים מלכתחילה שעולה על שניהם.

ולפי שני הפירושים, פשוט שזה קשור לנושא הברכה, שכן אנו באים להעצים את שבח הקדושה, שלא רק שהוא קדוש ונישא מברואי מטה השפלים, שזה אינו רבותא כל כך, אלא אף הקדושים הן בעליונים והן בתחתונים, מהללים אותו שהוא קדוש ומרומם מהם, כלומר שהוא נבדל ומרומם מכל מושג שאנו יכולים להשיג בקדושה.

אך בספרים (מהר"צ מלובלין ועוד) מובא שיש בדבר עומק נוסף, שהוספה זו 'וקדושים בכל יום' שייכת לעצם מהות הברכה, והיינו, כי כל המושג של 'קדוש', שייך בעיקרו כאשר ישנם בעלי השגה המתכוננים בדבר, כאשר המה נוכחים להכיר שזה למעלה מהשגתם, ואזי הם מכירים שזה נבדל ומרומם מהשגה דהיינו 'קדוש', וזה עניין הכתוב (ויקרא כב, לב) "ונקדשתי בתוך בני ישראל", וכן למדנו מהכתוב (ויקרא י, ג) "בקרובי אקדש". וכתוב (יחזקאל לח, כג) במלחמת גוג ומגוג "והתגדלתי והתקדשתי לעיני עמים רבים וידעו כי אני ה'". משמע ש'ונקדש' היינו שהוא מקודש ומתכבד בפי בריותיו, והיינו שבשבח של קדושת ה' תלוי הדבר במה שהבריות משבחים אותו באופן זה של קדוש (שהוא נעלה ורחוק מהשגתנו ואין לדמותו לשום סוג שאנו מכירים).

ונמצא שעצם הגדרת 'קדוש' מתבססת על אותם 'קדושים' אשר יהללוך סלה, אותם שרואים אותו בבחינה זו של קדוש. ולכן מוסיפים כאן 'וקדושים בכל יום יהללוך סלה'.

ורעיון זה מזיק נבראים, ואמנם לשם כך אין צורך דווקא קדושים, אולם אנו באים לומר שלאור היות השי"ת כה נבדל מרומם וקדוש, אין ראוי שיקדישוהו וישבחוהו אלא מי שהם קדושים בעצמם, כמו שאומרים 'בפי ישרים תתרום ובשפתי צדיקים תתברך ובלשון חסידים תתקדש ובקרב קדושים תתהלל', וכן לשון הפיוט למוסף של ראש השנה 'חול על מעשיך': 'נאה לקדוש פאר מקדושים'.

ובכך יש הסבר נוסף לשייכות בחינת יעקב אבינו למידת קדוש (כאמור לעיל), כי דווקא יעקב בהיותו בחיר שבאבות, [וכן כל ישראל היוצאים מחלציו] יש להקב"ה קשר עמו ועם צאצאיו, וביחס אליהם נקרא 'קדוש', אולם יתר באי העולם, יש להם שייכות רק לבחינות 'גדול' ו'גבור', אולם אין מתאים להקב"ה להיקרא 'קדוש' כלפיהם, כיון שאין לו כל יחס עמם.

ועוד שמכיון שיעקב אבינו, וכן אנו אחריו, מקבלים את השי"ת עלינו להיות לנו לאלוקים ונקרא אלוקי ישראל והוא קרוב אלינו, על כן אנו מתבוננים בעצמות קדושתו הנוראה, כלומר שמלבד 'פעולותיו' של הקב"ה, מסתכלים על עצם מציאותו, ואז משיגים את נבדלות ה', שלמעשה אין בכח שכלי להשיג מהותו, וזה נקרא 'קדוש'.

• כי א-ל מלך גדול וקדוש אתה

בנוסח אשכנז הברכה מסתיימת ב'יהללוך סלה' ומיד חותם הא-ל הקדוש, בנוסח ספרד מוסיפים לקראת החתימה 'כי א-ל מלך גדול וקדוש אתה', חילופי נוסחאות אלו כבר קיימים מזמן הגאונים, וכן מובא בראשונים שיש שנחגו שלא לאמרו, וגדולי עולם הורו למרות זאת לאמרו.

אפשר לבאר את הטעם בפלוגתת הנוסחאות, שמי שנקטו לאמרו היתה סברתם שצריך לחזור על תוכן הברכה על פי הכלל 'מעין חתימה סמוך לחתימה' (פסחים קד, א), ואילו החולקים סברו שבברכה כה קצרה, אין מקום לחזור על תוכנה, והוא ככופל את הדברים הראשונים ללא צורך.

עוד יש לבאר שמאחר שבברכה זו היא מעין אמירת קדושה, אלא שביחיד אין רשאים לומר קדושה, ותיקנו להזכיר ג' פעמים קדוש בנוסח הברכה, אלא שלפי נוסח אשכנז נזכרים ג' פעמים יחד עם החתימה, ובנוסח ספרד ביקשו לקבוע ג' פעמים 'קדוש' בנוסח הברכה עצמה, מלבד החתימה.

אות ב

ברכת "קדושה" [ב]

אמירת קדושה בציבור

• קדושה שייכת לברכת אתה קדוש

יש לפתוח בדבר פשוט, שרבים טועים בו, יש לדעת שאמירת הקדושה אינה שייכת לסיום ברכת מחיה המתים, וגם אינה הוספה צדדית, אלא היא חלק מברכת "אתה קדוש". שכן זו היא צורת נוסח הברכה כשהיא נאמרת בציבור, כלומר שבמקום שהיחיד אומר אתה קדוש, אזי בתפילת הציבור, כשהש"ץ מוגיע לברכה שלישית הציבור מצטרף עם הש"ץ ואומרים יחד את פסוקי הקדושה, בדרך של קריאה ועניה.

וכך הוא לשון הרמב"ם (הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ט הלכה ג-ד): 'ואחר שיפסיע שליח ציבור שלש פסיעות לאחוריו ויעמוד מתחיל ומתפלל בקול רם וכו'. ואומר קדושה בברכה שלישית, וכו'.

וב'סדר תפלות כל השנה' (נוסח ברכות התפלה וסידורן) כתב: 'שליח צבור מברך לעולם ברכה שלישית בנוסח זה נקדישך ונמליכך ונשלש לך קדושה משולשת כדבר האמור על יד נביאך, וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו'

יש לכך משמעויות בהלכה, וכך אכן נפסק שמהתחיל האדם לומר 'נקדישך' או 'נקדש' כבר התחיל ברכה שלישית.

והגרשו"א בשו"ת 'מנחת שלמה' (חלק א' סימן ב') כתב יותר מזה, שהקדושה שבתפלת שמונה עשרה אינה חשובה כלל כברכה נוספת, אלא היא ממש אותה הברכה של 'אתה קדוש' של כל יחיד, אלא שבציבור אומרים ממש את הקדושה, וכו'. וכיון שהקדושה היא עיקר ברכה שלישית, נראה שאם טעה השליח צבור ולא אמר קדושה ונזכר לאחר החתימה דשפיר חוזר לראש. וגם אם השליח צבור נשתתק או טעה באמצע הקדושה ועמד אחר במקומו גם כן חוזר לתחלת התפלה, כיון שכל הג' ברכות דינן כברכה אחת.

• מקור אמירת הקדושה בציבור

אמירת קדושה בציבור נזכרת בגמרא: (ברכות כא, ב) 'אמר רב הונא הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללין וכו' רבי יהושע בן לוי אמר אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח צבור לקדושה יתפלל ואם לאו אל יתפלל וכו', סבר אין יחיד אומר קדושה, וכן אמר רב אדא בר אבהו מניין שאין יחיד אומר קדושה, שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל, כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה'.

ויש מן הראשונים (רא"ש מגילה פ"ג סי' ז') הסבורים שכל תקנת חזרת הש"ץ בזמננו כשכולם בקיאים היא בכדי שיענו הקהל קדושה ומוודים. ואף שגם ביחיד אומרים ברכת 'אתה קדוש', אבל עיקר הקדושה הוא באמירת קדוש קדוש וכו' באופן שאומרים המלאכים.

ומדברי הגמרא הללו עולה שהז"ל מצאו סמך לאמירת הקדושה מן התורה, בפסוק זה (ויקרא כב, לב) "ונקדשתי בתוך בני ישראל". עד שיש מן הראשונים שהחשיבוהו כמו"ע דאורייתא, עיין בתוספות הרא"ש (ברכות דף מז, ב ד"ה מצוה): 'דאלים עשה דרבים דכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל, דהיינו עשה דמקדשין את השם ברבים בעשרה'.

ובמשנה ברורה (סימן קכה ס"ק ד') כתב: 'וצריך לכוין ביותר בקדושה לקדש את השם ית', ובזכות זה ישרה עליו הש"י קדושה מלמעלה, ויכוין לקיים הפסוק ונקדשתי בתוך בני ישראל והאר"י ז"ל היה מזהיר מאוד ע"ז'.

ובמור (סימן קכה) מצטט מ'ספר היכלות': 'ברוכים אתם לה' שמים ויורדי מרכבה אם תאמרו ותגידו לבני מה שאני עושה בשעה שמקדישין ואומרים קק"ק ולמדו אותם שיהיו עיניהם נשואים למרום לבית תפלתם ונושאים עצמם למעלה, כי אין לי הנאה בעולם, כאותה שעה שעיניהם נשואות בעיני ועיני בעיניהם'.

• נקדישך או נקדיש

כבר עסקנו קצת במהותה של אמירת הקדושה, בקדושה שבברכת יוצר, אולם עיקר מקומו הוא כאן. את ההבדל בין שני הקדושות מגדירים כבר הראשונים, שבברכת יוצר אנו רק מספרים שהמלאכים מקדישים את ה'. אולם עתה אנו בעצמנו מקדישים את שמו יתברך. וכך כותב תלמיד רבינו יונה (ברכות יג, א בדפי הרי"ף, וכ"כ בתוס' הרא"ש): 'דלא הוי בכלל דבר שבקדושה אלא נקדישך שאנחנו מקדישין אותו, ובכיוצא בזה אמרו שאין לנו לעשותו בפחות מעשרה, אבל קדושה של יוצר שאין אנו מקדישין אותו אלא מזכירין הקדושה שאומרים לו משרתיו, מותר ביחיד

דאינו אלא כמו ספור, וכן ג"כ ובא לציון כיון שאינו אלא פסוקים בעלמא שאנו אומרים אותם אין בכך כלום ולזה נוטה דעת מורי הרב נר"ו.

לפי האמור נבין את ההדגשה 'נקדישך ונעריצך', (או 'נקדש' בנוסח אשכנז). כלומר שאנו ישראל באים עתה להקדיש את שמו.

האמירה 'נקדישך' או 'נקדש', היא אמירה המיועדת לש"ץ, בהקדמה לאמירת הציבור קדוש קדוש וכו'. כמבואר בשו"ע (אורח חיים סימן קכה סעיף א): 'אין הציבור אומרים עם ש"ץ נקדישך, אלא שותקין ומכוונין למה שש"ץ אומר עד שמגיע לקדושה, ואז עונים הציבור קדוש'. אולם נשתרבה המנהג שהקהל מתחילים באמירת נקדישך (משנ"ב סק"ב), והש"ץ אחריהם עד וקרא זה אל זה ואמר, ואחר כך אומרים הציבור והש"ץ ביחד 'קדוש קדוש', שזה עיקר הקדושה לאמרו בציבור.

שני הנוסחאות 'נקדישך' ו'נקדש' כבר מובאים בדברי הראשונים. בטור כתב (אורח חיים סימן קכה): 'ולאחר שיסיים ברכה שנייה יאמר 'נקדישך ונעריצך וכו' ויענו אחריו קדושה, ואומרים באשכנז נוסח אחר, וזהו 'נקדש את שמך בעולמך כשם שמקדישין אותו בשמי מרום, וכן כתוב על ידי נביאך וקרא זה אל זה ואמר', ויש בו י"ד תיבות כמו שיש בפסוק וקרא זה אל זה ואמר'.

וב'אור זרוע' (חלק ב – הלכות שבת סימן נ) כתוב: 'ובמסכת סופרים כתוב אבל קדוש של עמידה כיון שצריך לומר נעריצך ונקדישך, אינו מן הדין לאמרו בפחות מעשרה, אבל נקדש את שמך לא ראיתי כתוב בשום מקום, וה"ר משה מיימון כתב ש"צ מברך לעולם ברכה שלישית בנוסח זה נקדישך ונעריצך וכו'.

לגבי הנוסח 'נקדישך ונעריצך' כתב שם ב'אור זרוע': 'והא דהקדים נקדישך לנעריצך כמדומה בעיני משום דכתיב (ישעיה כט, כג) 'והקדישו את קדוש יעקב ואת אלהי ישראל יעריצו', ודלא כמסכת סופרים, ואנו שאנו מקדימים נעריצך לנקדישך משום דעבדינן כמסכת סופרים'.

לגבי הביטוי 'נעריצך', הוא מציין כמקור את הפסוק הנ"ל 'ואת אלוקי ישראל יעריצו', ברם יש לציין מקור נוסף לביטוי זה בפסוק העוסק במיוחד בהקדשת המלאכים (תהילים פט, ח): "א-ל נעריץ בסוד קדושים רבה, ונורא על כל סביבו".

• כנועם שיח סוד – כשם שמקדישים אותו

במסגרת אמירת תיבות הקדושה, אנו מקדימים שאנו מקדישים אותו באותו נוסח שאומרים המלאכים בשמים.

כוונת הדברים היא להביע את רוממות הדברים וכמתנצלים, שהרי אין אנו בעלי בשר ודם ויודעים כיצד להקדיש את שמו יתברך, אלא שאנו מקדישים ואומרים באותו הנוסח ששמעו הנביאים מפי המלאכים, קדוש קדוש קדוש וכו'.

שכן כל עניין הקדשת המלאכים מיוסד על לשון הפסוקים (ישעיה ו, א): 'בשנת מות המלך עזיהו ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא ושוליו מלאים את ההיכל. שרפים עומדים ממעל לו, שש כנפים שש כנפים לאחד, בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו, ובשתים יעופף. וקרא זה אל זה ואמר, קדוש קדוש קדוש ה' צב-אות מלא כל הארץ כבודו'.

עוד מבואר בפסוקים שהדברים הם על יסוד המבואר בחז"ל שאין המלאכים אומרים קדושה עד שישראל אומרים למטה, וכך הוא לשון הגמרא (חולין צא, ב): 'חביבין ישראל לפני הקב"ה יותר ממלאכי השרת שישראל אומרים שירה בכל שעה ומלאכי השרת אין אומרים שירה אלא פעם אחת וכו' ואין מלאכי השרת אומרים שירה למעלה עד שיאמרו ישראל למטה שנאמר [(אויב לח, ז) "ברן יחד כוכבי בוקר, ויריעו כל בני אלוקים"]]. ברן יחד כוכבי בוקר, והדר, ויריעו כל בני אלוקים'.

לפי זה אנו אומרים בהדגשת חשיבות אמירתנו, שאנו מקדישים את שמו, כשיחד עמנו מקדישים שרפי קודש (ספה"ק ראשית חכמה: 'תוצאות חיים').

• קדוש קדוש קדוש

בפירוש שלש פעמים קדוש, מפרש בתרגום יונתן בישעיה שם (שאנו אומרים בכל יום בקדושת 'זבא לציון') ששלש פעמים קדוש, בא לומר: א. קדוש בשמי מרום העליונים, מקומם של המלאכים. ב. קדוש על הארץ בה ניכרת גבורתו, ג. קדוש לעולם ולעולמי עולמים.

אולם בכוזרי (מאמר רביעי אות ג) מובא פירוש על דרך הפשט ששמע את המלאכים שהיו אומרים ללא הרף 'קדוש' פעמים רבות לאין קץ, וזו הכוונה קדוש קדוש קדוש, עד אין תכלית. ובדרך דומה פירשו הגר"א והמלבי"ם לפי פשוטו, שהוא כענין מלך מלכי המלכים, ר"ל השם קדוש יותר ממי שהוא קדוש על כל הקדושים, ורצה לומר שאין קדוש בקדושתו.

הרד"ק מבאר על פי פשוטו ששמע שהיה אומר אחד השרפים לחבירו דרך זרוז, והיה קורא אחד לחבירו קדוש קדוש, כקורא לחבירו פלוני פלוני, והיו אומרים נקדש האל ביחד, ונאמר קדוש ה' צבאות.

ובדומה לזה הוא מה שאמרו בגמרא (חולין צא, ב) 'אמר רב חננאל אמר רב שלש כתות של מלאכי השרת אומרות שירה בכל יום, אחת אומרת קדוש, ואחת אומרת קדוש, ואחת אומרת קדוש ה' צבאות'. ודנו שם בסוגיא והמסקנה היא: 'אלא אחת אומרת קדוש, ואחת אומרת קדוש קדוש, ואחת אומרת קדוש קדוש קדוש'.

ובשם האריז"ל מובא שאין הכוונה שכל המלאכים אומרים ג' פעמים קדוש, רק ג' כתות מלאכים אומרים שירה, וכל אחת אומרת פעם אחת קדוש, אלא מדין שומע כעונה, הוי כאלו כת אחת אומרת ג' פעמים.

הרד"ק מפרש שהם כנגד שלשה עולמות עולם העליון והוא עולם המלאכים והנשמות, ועולם התיכון והוא עולם הגלגלים והכוכבים, ועולם השפל והוא זה העולם. שהוא קדוש ומרום ונעלה מג' העולמות.

והמהר"ל (נתיב העבודה) כתב שג' קדושות אלו הם ג' השגות רוממות בדיעת ה', האחד שאינו גשם, והשני שאינו כח בגשם, והשלישי שאין לו שום חיבור כלל אל הגשם. וכנגדם יש שלש מדרגות בנפש. ועל דרך זה מפרשים הרבה מבדלי המחשבה והמחקר האלו (כגון אברבנאל ועקידת יצחק), שהם כנגד שלשה עולמות, או שלשה בחינות בנפש.

• לעומתם משבחים ואומרים: ברוך כבוד ה' ממקומו

הפסוקים העוסקים באמירת 'ברוך כבוד ה' ממקומו', אינם כתובים באותו מקום (בישעיה) בו נאמר אודות השרפים האומרים קדוש קדוש. אלא הפסוקים הם ביחזקאל' לקראת סיום מראות המרכבה אשר נגלו לו, נאמר שם: (יחזקאל ג, יב-יג) 'ותשאני רוח, ואשמע אחרי קול רעש גדול, ברוך כבוד ה' ממקומו. וקול כנפי החיות משיקות אשה אל אחותה, וקול האופנים לעומתם וקול רעש גדול'.

אלא שחז"ל צירפו והתיכו את הפרשיות יחד, ששני האמירות מתקיימים באותו מעמד וכפי שתיקנו בסדר הקדושה, שהם שני סוגי כתות מלאכים, שמקדישים לה' יתברך זה מול זה, ו'השרפים' הם האומרים קדוש, ו'האופנים' ו'החיות' הם האומרים ברוך.

ובתנא דבי אליהו פרק ט"ז אמרו שיש תקצ"ו אלפים רבבות מלאכי השרת, שעומדין לפניו ומקדישין שמו הגדול בכל יום תמיד, מיציאת החמה עד שקיעתה אומרים, קדוש, קדוש, קדוש, ומשקיעת החמה עד יציאתה אומרים, ברוך כבוד.

• הקפיצות בקדוש קדוש

כתב המור: 'ובני אשכנז וצרפת נותנין עיניהן למעלה ונושאים גופן כלפי מעלה וסמך למנהגם מ'ספר היכלות': ברוכים אתם לה' שמים ויורדי מרכבה אם תאמרו ותגידו לבני מה שאני עושה בשעה שמקדישין ואומרים קק"ק, ולמדו אותם שיהיו עיניהם נשואים למרום לבית תפלתם, ונושאים עצמם למעלה וכו'.

ובמג"א (סק"ב) מביא את לשון המדרש תנחומא (פרשת צו) 'ובשתיים יעופף מכאן תקנו לעוף על רגליו בשעה שאומר קדוש [בד"ה] ולא כאותם שדולגים וקופצים'.

המהר"ל (נתיב העבודה פי"א) מבאר שהדבר בא לבטא את העובדה שהוא יתברך נבדל בקדושתו מן התחתונים, ואין לו חיבור וצירוף אליהם, כלומר שאין לנו השגה ממשית בקדושת השם, אלא אנו כאילו מתמתחים בהשגתנו כשואפים לעבר השגה עמוקה.

• 'שרפים' ו'אופנים' מי גדול ממי

כמובן שעניינים אלו אין לנו חלק בנסתרות שבחם, ואנו רק מציינים את מאמרי חז"ל ודברי המפרשים שעליהם.

במסכת חולין אמרו: (דף צא, ב) 'ישראל מזכירין את השם אחר שתי תיבות שנאמר שמע ישראל ה' וגו' ומלאכי השרת אין מזכירין את השם אלא לאחר ג' תיבות, כדכתיב קדוש קדוש קדוש ה' צבאות.

והקשו בגמרא 'והאיכא ברוך' ומפרש רש"י: דהוזכר אחר ב' תיבות, כדכתיב ברוך כבוד ה'. ותירצו 'ברוך אופנים הוא דאמרי ליה, ואיבעית אימא כיון דאתיהיב רשותא אתיהיב'. וברש"י: ברוך האופנים הוא דאמרי ליה, שהם מכסא הכבוד עצמו, וכי אמרינן אנן במלאכים'.

ובתוספות ד"ה ברוך כתב: 'אבל קדוש אומרים שרפים, כדכתיב (ישעיה ו) שרפים עומדים ממעל לו וגו' וכתיב בתריה וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש וכו' ומה שאנו אומרים בתפלת יוצר, והאופנים וחיות הקדש כו', דחיות נמי אומרים ברוך, דעדיפי משרפים, וקרא נמי מוכח דחיות ואופנים אומרים ברוך, דבתר קרא דברוך כתיב, וקול כנפי החיות משיקות אשה אל אחותה, וקול האופנים לעומתם קול רעש גדול, ובכל דוכתא משמע דהאופנים בתר חיות גרירי וכו'.

בעל 'ערוך השולחן' (בספר דרשותיו) מבאר שאי אפשר לומר שאופנים הם גדולים משרפים, שהרי ידוע ששרפים גדולים מאופנים, ששרפים ראה ישעיהו ואופנים ראה יחזקאל וכו', ועוד שבכל ספרי המקובלים שרפים עומדים בעולם גבוה מאופנים. וכן בספרי בעלי המחקר האלוקי כהרמב"ם. אלא ודאי השרפים גדולים מהאופנים, רק כששומעים האופנים איך מקדשים השרפים שמו ית' ואומרים קדוש, הם מתנשאים לעומתם ברעש גדול למעלה ממדרגתם, עד שאומרים שם השם אחר שתי תיבות ברוך כבוד ה' ממקומו.

• ובדברי קדשך כתוב לאמר

תחילה באמירת 'קדוש' אנו אומרים 'כדבר האמור/ ככתוב על יד נביאך', וכמו שביארנו שאנו כמתנצלים על אמירתנו שלא מעצמנו באנו לומר כן, אלא מפי הנביאים שמענו שכך מקדישים המלאכים, ועתה אנו מוסיפים אמירה נוספת מאותו עניין שבאה לידינו על ידי שהיא נמצא בספרי 'כתובים' שנקראים 'דברי קדשך', כלומר שאין זה דבר ה' שנמסר לנביאיו לאמרו לנו אלא דברים שנאמרו ברוח הקודש. [וכן בברכות מלכיות זכרונות ושופרות אנו מגדירים בלשון זה שיש דברים שכתובים 'על ידי עבדיך הנביאים', ויש מה שכתוב ב'דברי קדשך'].

ועיין במהר"ל (תפארת ישראל פרק נו) שכתב שיש בכתובים בחינה מסוימת שנאמרו בהם עניינים שלא נאמרו לנביאים, והקץ ראוי שיהיה דוקא בכתובים והוא סוד עמוק ומופלג, וכן עניין עולם הבא שלא נתבאר בנביאים אלא עין לא ראתה זולתך. אולם בכתובים יש מקום שיכתב זה בדרך סוד. ולפי זה מבואר שמדגישים שפסוק ימלוך נאמר דווקא בדברי קדשך ולא על יד נביאך, וכמו שיבואר להלן שפסוק זה רומז לסוד נשגב.

• ימלוך ה' לעולם

בקדושת יוצר אומרים רק קדוש וברוך, ולא מזכירים 'ימלוך', ומבאר בסידור השל"ה שהשרפים אומרים 'קדוש' והחיות והאופנים שלמטה מהם אומרים 'ברוך'. וישראל למטה אומרים 'ימלוך' שממליכים אותו ית' למטה, אך זהו דוקא בקדושה שבשמונה עשרה, שאז ישראל מקדשים וממליכים את ההשפעה למטה, אבל בקדושה שביוצר אין ישראל מקדשים, ואין הם ממליכים את ההשפעה למטה אלא רק מספרים כיצד העליונים מקדשים כמו שנתבאר לעיל על כן אין אומרים ימלוך.

ובמדרשים שהובאו בסידורים לאומרים למי שלא היה בציבור (ומקורם ברוקה) במקום קדושה של שחרית מובא: 'כשעלה משה למרום מצא כת אחת אומרת קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו, וכת אחת אומרת ברוך כבוד ה' ממקומו. כלם עונים בפה אחד ואומרים ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה'.

מבואר שפסוק ימלוך משותף לאומרי קדוש ואומרי ברוך כאחד

ויש לבאר שזה קשור לאמירת הקדושה, שתחילה אנו אומרים שה' מצד עצמו הוא קדוש ונשגב, ג' פעמים קדוש, דהיינו מופלג בהבדלתו עד אין קץ למעלה מהשגתנו. ואחר כך אנו אומרים את השבח שמצד 'כבודו' הוא 'ברוך', כלומר שיש בחינה שרצונו היה להופיע כלפי הנבראים וזה נקרא 'ממקומו', ומצד הופעה זו שייך לעסוק בשבחו ולומר "ברוך כבוד ה'". וכביכול שני אמירות אלו אינן מתיישבות כאחד, אלא הם מנוגדות זו לזו, מצד אחד קדוש ומופלג בהבדלה ונעלם מהשגה, ומצד שני מופיע כלפינו ומצד זה אנו משיגים בו ויש מקום לעסוק בשבחו.

ולאחר מכן אנו אומרים שלעתיד לבא יתגדל ויתקדש שמו באופן שההופעה עצמה לא יהיה בה סתירה להבדלתו הנשגבה מהנבראים, ואף שבעולם הזה אין אנו יכולים להבין כיצד יתכן לאחד בין שני אופני ההשגה, אולם עוד בוא יבא זמן שבו יושג דבר זה, וזו האמירה 'ימלוך ה' לעולם, אלוקיך ציון לדור ודור'.

פסוק זה רומז אפוא לסודות עליונים ונשגבים הקשורים למה שיהיה בימי העולם הבא, והיינו כאשר מלכות ה' תהיה באופן המתוקן שימלוך ה' לעולם בלי הפסק ושינוי, ואלוקי ציון יהיה מלך לדור ודור.

ויש לציין דבר מופלא המובא הקדמונים על מה שאמרו בחז"ל (מגילה ג, א) שכשתרגם יונתן בן עוזיאל נביאים נודעזעה ארץ ישראל ויצתה בת קול ואמרה מי הוא שגילה סתרי לבני אדם וכו' וכשבא לתרגם כתובים אמרו לו דיך ואמרו הטעם שם משום דכתיב שם קין משיח, וברש"י פירש שזה בספר דניאל. אולם באבודרהם (קדושה דסדרא), מביא שהרא"ש כתב שקבלה בידו שלא הורשה יונתן לתרגם כתובים מחמת פסוק זה – 'ימלוך ה' לעולם אלוקיך ציון לדור ודור הללויה'.

וראה ד'ברים נשגבים בספר עבודת ישראל – ליקוטים : הנה אנו אומרים בקדושה דעמידה ובדברי קדשך כתוב לאמר ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון וגו'. ולכאורה אינו מובן היכן מצינו בדברי קדשך הם זמירות דוד המלך ע"ה, כתוב לאמר, שיאמרו זה אצל סדר קדושה, כי הוא רק כתוב שם בסוף הללי נפשי את ה' וגומר. אלא יש לומר על פי מה דאיתא בספר מעין החכמה הנדפס עם ספר פירקי היכלות, שבשעת אמירת הקדושה למעלה והחיות והאופנים מתנשאים ואומרים קדוש וברוך אף הקב"ה ישתבח שמו מסכים עמהם ואומר ימלוך ה' לעולם וכו' עי"ש:

ולחבין הענין קצת דרך משל נאמר, בדרך החתן וכלה כשמתיהדים בחדר מדרך הכלה לברך לחתן ולומר לו תזכה לאורך ימים ולהתיחד באהבה מעתה ועד עולם. ולפעמים שהכלה איננה משכלת כל כך מדרך החתן ללמד אותה הברכה, כלומר ברכני בברכה שאזכה לשבת עמך לעולמים. ומבשרי אחזה כביכול, שלכן מסכים ואומר ימלוך ה', דהיינו שמלמד הקב"ה להמקדישים שמו בקודש שיברכוהו כמאמר (ברכות ז.) ישמעאל בני ברכני, וכן יברכו אותו שימלוך לעולם לדור ודור. והנה מי הוא זה המפענח נעלמים ומגלה הצפון דברי הקב"ה שאומר ליונתו תמתו אלו דברי חיבה בשעת היחוד, אין זה אלא דוד המלך ע"ה דהוא בדחנא דמלכא כמ"ש בזה"ק, ומדרך הבדחן שמתחבא לשמוע דברי החתן והכלה בשעת היחוד, ומבשרי אחזה למעלה, ולכן אמרו ובדברי קדשך כתוב לאמר ימלוך ה', שעל ידי דוד המלך בודאי נתגלה הענין שיאמרו ימלוך ה', דהוא בדחנא דמלכא, וגילה דברי היחוד שלימד החתן לאהובתו שתאמר לפניו והבן: